

odvodené slovesá. Príklady: *vinutý, -á, -é; privinutý, -á, -é; hrnutý, -á, -é; vyhrnutý, -á, -é; odhrnutý, -á, -é; pošinutý, -á, -é; utenutý, -á, -é; zavanutý, -á, -é; rozvinutý, -á, -é; pripomenutý, -á, -é; odpočinutý, -á, -é; ustrnutý, -á, -é; vysunutý, -á, -é; odsunutý, -á, -é; zhynutý, -á, -é ...*

Niekedy sa namiesto trpného prídavia používajú adjektíva zakončené na *-lý*: *plynulý, -á, -é; minulý, -á, -é ...*

Príponou *-tý* tvorí trpné prídavia aj väčšina sloves v zoru *trieť*, najmä predponové slovesá. Príklady: *načretý, -á, -é; vyčretý, -á, -é; mletý, -á, -é; zamretý, -á, -é; opretý, -á, -é; vystretý, -á, -é; prestretý, -á, -é; oškretý, -á, -é; zotretý, -á, -é; navretý, -á, -é; zazretý, -á, -é; prežretý, -á, -é ...*

Slovesá v zoru *žať* tvoria trpné prídavia príponou *-tý*. Príklady: *začatý, -á, -é; načatý, -á, -é; počatý, -á, -é; jatý, -á, -é; najatý, -á, -é; prijatý, -á, -é; odňatý, -á, -é; sňatý, -á, -é; napätý, -á, -é; vypätý, -á, -é; predpätý, -á, -é; vzopätý, -á, -é; žatý, -á, -é; vyžatý, -á, -é; zožatý, -á, -é; požatý, -á, -é; vzatý, -á, -é; prevzatý, -á, -é ...*

Sloveso *vziať* má popri základnom tvare trpného prídavia *vzatý* aj zriedkavejšiu dubletu *vziaty*: *Mriha skazuvziata!* (ONDREJOV)

Predponové slovesá zo základu *päť/pnúť* majú tvary trpného prídavia aj podľa vzoru *žať*, aj podľa vzoru *chudnúť*: *napätý/napnutý, zapätý/zapnutý, vypätý/vypnutý, zopätý/zopnutý ...*

Slovesá v zoru *chudnúť* tvoria trpné prídavia príponou *-tý*. Najčastejšie sú to predponové dokonavé slovesá. Príklady: *schudnutý, -á, -é; spuchnutý, -á, -é; zblednutý, -á, -é; skrehnutý, -á, -é; vyplznutý, -á, -é; zamrznutý, -á, -é; sprchnutý, -á, -é; kradnutý, -á, -é; bodnutý, -á, -é; kopnutý, -á, -é; tísnutý, -á, -é; zasiahnutý, -á, -é; vydrhnutý, -á, -é; puknutý, -á, -é; vzniknutý, -á, -é ...*

V niektorých prípadoch sa namiesto prídavia používa adjektívum utvorené z koreňa slovesa príponou *-lý*: *skleslý, padlý, prilahlý, odľahlý, lesklý*. V staršom spisovnom úze (v knižnej reči) používali sa tieto adjektíva aj namiesto prídavia od iných sloves, napr.: *odkvitlý, stuhlý, zmrzlý*. Dnes sa používajú len tvary *odkvitnutý, stuhnutý, zmrznutý*.

Slovesá v zoru *žuť* tvoria trpné prídavia príponou *-tý*: *šitý, -á, -é; našitý, -á, -é; itý, -á, -é; prežitý, -á, -é; vitý, -á, -é; zhnutý, -á, -é; bitý, -á, -é; zabitý, -á, -é; mýť, -á, -é; vymýť, -á, -é; vyryť, -á, -é; odkryť, -á, -é; žutý, -á, -é; prežutý, -á, -é; počutý, -á, -é; obutý, -á, -é; vyklutý, -á, -é; poplúť, -á, -é; zopsutý, -á, -é; vysatý, -á, -é; prisatý, -á, -é; odetý, -á, -é; pletý, -á, -é; dozretý, -á, -é; hriaty, -a, -e; liaty, -a, -e; siaty, -a, -e; posiaty, -a, -e; usmiate, -a, -e; zaviaty, -a, -e; zakliaty, -a, -e; prekliaty, -a, -e; popriaty, -a, -e ...*

Slovesá *kut/kovať, plúť/plúvať, žuť/žuvať* majú dvojtvary: *kutý/kovaný, plutý/plúvaný, žutý/žuvaný*.

Sloveso *byť* nemá trpné prídavia, i keď má slovesné podstatné meno *bytie, -ia*.

Archaické sú tvary *zbytý, -á, -é* a *nabytý, -á, -é*, ktoré patrili k slovesám *zbyt* a *nabyť*. Dnes sa tieto slovesá už nepoužívajú.

Sloveso *stať*, resp. jeho predponové odvodeniny tvoria trpné prídavia príponou *-tý*: *stáť, -a, -e; odstáť, -a, -e; prestať, -a, -e; dostať, -a, -e*.

Kategórie slovesa uplatňujú sa v trpnom prídavi v obmedzenej miere. Trpné prídavia má v úplnosti len kategória vidu, lebo sa tu rozlišujú tvary nedokonavých a dokonavých sloves: *hádzaný — hodený, kopaný — kopnutý, žitý — prežitý, maľovaný — namaľovaný ...* Ale iba pri činnostných slovesách sa tento významový rozdiel využíva pravidelne na vyjadrenie pomerného času. Dokonavým slovesom sa vyjadruje predčasnosť sekundárneho deja pred prírodným dejom.

Stratou dynamickosti stáva sa pasívne participium adjektívom označujúcim vlastnosť vyplývajúcu z vykonaného deja; preto sa tu môže použiť aj bezpríznakový člen vidového protikladu: *varené mäso, pečená hus, mrazené ovocie ...* Tak je to pri mnohých nedokonavých činnostných prechodných slovesách: *promovaný lekár, rýchlený ovos, destilovaná voda, hasené vápno, kalená oceľ ...* Ide o slovesá, ktorými sa vyjadruje výroba, príprava alebo úprava niečoho.

Ak trpné prídavia činnostného slovesa je súčasťou opisného pasíva, vid slovesa sa uplatňuje ako pri aktívnych tvaroch. Dokonavé slovesá nemajú ani v opisnom pasíve prítomné tvary na vyjadrenie aktuálneho deja. V historickom prítomne sa však používajú aj pasívne tvary typu *je namaľovaný*.

Najčastejšie má aj trpné prídavia dokonavých činnostných sloves výsledný význam, a potom sa v spojení prídavia s pomocným slovesom *mať* a *byť* môže vyjadriť aj aktuálny dej: *mám upratané/je upratané, máme poorané/je poorané, máš navarené/je navarené ...* Tieto prípady sa odlišujú od opisného pasíva najmä tým, že nie sú to pasívne konštrukcie; participiálny tvar slovesa má v nich oslabený dynamický význam.

Pri stavových slovesách trpné prídavia nemá pasívny význam, ale vždy význam výsledného stavu; je to stavové výsledkové prídavia čiže statické participium (participium staticum). Preto iba dokonavé stavové slovesá majú tvar trpného prídavia: *zamretý, zdivený, vymladnutý, zblednutý ...* Aj zvrtné slovesá majú toto statické participium: *nalakať sa — nalakaný, utrápiť sa — utrápený, osvedčiť sa — osvedčený, nadchnúť sa — nadchnutý ...*

Podobne je to aj pri činnostných zvrtných slovesách, napr.: *rozbehnúť sa — rozbehnutý, najesť sa — najedený, pošpiniť sa — pošpinený, presťahovať sa — presťahovaný ...* Aj činnostné slovesá dostávajú v tomto prípade stavový význam, takže ide aj pri nich o statické participium.

Trpné prídavia so statickým významom majú aj neosobné slovesá, a to nezvrtné aj zvrtné slovesá: *zamrznúť — (je) zamrznuté, zaoblačiť sa — (je) zaoblačené, zatiahnuť sa — (je) zatiahnuté ...*

Trpné prídavia zvrtných sloves je teda bez formantu *sa*, čím dakedy vzniká homonymia tvarov zvrtného a nezvrtného slovesa: *nahnevať sa — nahnevaný i nahnevať — nahnevaný; obliecť sa — obliečený i obliecť — obliečený; vykričať sa — vykričaný i vykričať — vykričaný*.

vykričaný; sklamať sa — sklamaný i sklamat — sklamaný; oprieť sa — opretý i oprieť — opretý ... V takých prípadoch iba kontext ukazuje, či trpné prídastie patrí k zvrátnému alebo nezvrátnému slovesu.

Kategória slovesného rodu sa uplatňuje iba v trpnom prídastí prechodných činnostných sloves. V týchto prípadoch slovesu nadradené substantívum je zásahovým cieľom slovesného deja: *dom je stavaný, stavaný dom; voda bola zohriata, zohriata voda*. Vo všetkých ostatných prípadoch ide o slovesný tvar s nepasívnym významom: *bolo rozhodnuté o živote, je dohovorené, je prestreté pre štyroch, otec je rozhodnutý, zem je nasiaknutá vodou, tu bolo chodené, v hradoch nebolo kúrené, vyháknutá tráva, očernetý necht, deti sa vracajú unavené* ... Pri pasíve sa slovesný dej chápe ako príznak paciensa deja, kým pri aktíve sa slovesný dej chápe ako príznak agensa alebo nositeľa deja.

Tvar trpného prídastia s výsledkovým významom ľahko prechádza k adjektívam. Podobne ako pri ostatných prídastiach kritériom adjektivizácie je aj tu možnosť utvoriť príslušné adverbium, príp. aj abstraktné substantívum, ako aj schopnosť stupňovania: *unavený — unavené — unavenosť — unavenejší; vyparadený — vyparadene — vyparadenosť — vyparadenejší* ... No aj toto kritérium je iba čiastočné, lebo sa nedá uplatniť v každom prípade adjektivizácie prídastia.

Slovesné podstatné meno

Slovesné podstatné meno čiže verbálne substantívum sa tvorí zo základu trpného prídastia príponou *-ie*: *chytan-ý — chytan-ie, načat-ý — načat-ie, prosen-ý — prosen-ie, kupovan-ý — kupovan-ie, stát-y — stát-ie* ...

Slovesné podstatné mená sa skloňujú podľa vzoru *vysvedčenie*, a preto sa v ich tvaroch neuplatňuje rytmické skracovanie pádových prípon po dlhých slabikách. Týka sa to slovesných podstatných mien od slovesa *diť sa, hriať, klieť, liať, okriať, smiať sa, viať* a ich predponových odvodenín, lebo sa ich infinitívny kmeň nemení: *dianie, zahriatie, klieť, liatie, okriatie, vysmianie, zariatie* ...; L. sg. *o zahriatí, klieť, zariatí* ...; I. sg. *s liatím, vysmiatím, zariatím* ...

Slovesá *priať* a *vziať* majú verbálne substantívum *prianie* a *vzatie*.

Ak sloveso má v trpnom prídastí dva varianty, má paralelné dva tvary aj slovesné podstatné meno: *zahnatie/zahnatie, prihratie/prihratie, kutie/kovanie, napätie/napnutie, vypätie/vypnutie* ...

Slovesné podstatné meno sa tvorí od väčšieho počtu sloves ako trpné prídastie. Najnápadnejší rozdiel je v tom, že slovesné podstatné meno majú aj také nedokonavé slovesá, pri ktorých — zo sémantických príčin — niet trpného prídastia. Sú to najmä niektoré nedokonavé stavové slovesá, ako napr.: *byť, šedieť, červieť, hynúť, mrieť, bohatnúť, rednúť, hasnúť, hniť, snažiť sa,*

bolieť, šumiť — byť, šedivenie, červivenie, hynutie, mretie, bohatnutie, rednutie, hasnutie, hnieť, snaženie (sa), bolenie, šumenie ...

Pri slovesnom podstatnom mene sa vcelku dodržiava vid slovesa, takže je veľa dvojíc slov líšiacich sa iba vidom: *hrabanie — hrabnutie, skočenie — skákanie, starnutie — zostarnutie, znemožňovanie — znemožnenie, blednutie — zblednutie, prosenie — poprosenie, pracovanie — spracovanie, kričanie — zakričanie* ...

Slovesné podstatné meno má pozmenenú intenciu deja. V tom je rozdiel medzi slovesným podstatným menom a neurčitkom. Táto zmena sa týka celej intencie, teda vzťahu deja k agensovi aj k paciensovi deja. Pri slovesnom podstatnom mene je protiklad medzi agensom a paciensem deja neutralizovaný, takže pri prechodných činnostných slovesách možno iba podľa kontextu zistiť, či genitívny prívlastok slovesného podstatného mena je agensom a či paciensem deja: *prenasledovanie zbohatlíkov* = 1. *zbohatlíci prenasledujú*, 2. *zbohatlíci sú prenasledovaní*; *kritizovanie riaditeľa* = 1. *riaditeľ kritizuje*, 2. *riaditeľ je kritizovaný*; *odsúdenie predsedu, predvolanie vedúceho* ... S tým súvisí vyjadrenie priameho objektu slovesa genitívnym prívlastkom podstatného mena; napr.: *drviť skalu — drvenie skaly, miešanie malty, čítanie listu, vŕtanie dierok, prševanie gombičky* ...

Iná väzba ako väzba s bezpredložkovým akuzatívom ostáva však nepozmenená aj pri slovesnom podstatnom mene; napr.: *domáhanie sa nápravy, pridržovanie sa zákona, klaňanie sa modlám, odcudzenie sa rodine, vzdorovanie útoku, odporovanie zlému, smerovanie k pravde, dúfanie v záchranu, orodovanie za hriešnikov, strieknutie na príležitosť, navýkanie na poriadok, upozornenie na nedostatky, baženie po sláve, pátranie po páchateľoch, pochybovanie o úspechu, referovanie o priebehu súťaže, rokovanie o plnení plánu, oboznámenie sa s podmienkami* ...

Akuzatívna väzba je základná predmetová väzba. Pri slovesnom podstatnom mene sa nahrádza základnou adnominálnou väzbou — genitívom: *pripravovať slávnosť — prípravovanie slávnosti, kopnúť lopu — kopnutie lopu, nosiť šaty — nosenie šiat* ...

Pretože sa pri slovesnom podstatnom mene neutralizuje protiklad agensa a paciensa deja, slovesným podstatným menom sa pomenúva dej aj vtedy, keď sa neprihliada na agensa ani na paciensa. Z toho vyplýva okrajové postavenie slovesného podstatného mena v systéme slovesných tvarov a častý presun slovesného podstatného mena k substantívam aj z významovej stránky. Napríklad k slovesu *osloviť* patrí slovesné podstatné meno *oslovenie*, ktoré však znamená nielen činnosť ako takú, ale aj pomenovanie, titul ap., ktorým sa v reči obraciame na niekoho. Podobne je to pri slovách *ospravedlnenie, občerstvenie, osvetlenie, osvojenie, oznámenie, ozubenie, odporúčanie, odôvodnenie, ochorenie, ohromenie, ohluchnutie, odvolanie, odôvodnenie, oddelenie, obštie, obsadenie, obrodenie, obliehanie, oblečenie, objatie* atď.

Tá istá skutočnosť je základom pre používanie slovesného podstatného mena aj od neosobných sloviess, ako napr.: *mrholenie, sneženie, brieždenie* ... Aj tu ide o pomenovanie deja bez vzťahu k nositeľovi.

Slovesné podstatné meno zvratných sloviess zvyčajne nemá morfému *sa, si*. Ale ak treba rozlíšiť zvratné sloveso od nezvratného, zvratná morféma *sa* ponecháva aj pri slovesnom podstatnom mene: *učenie — učenie sa, šírenie — šírenie sa, zdokonaľenie — zdokonaľenie sa, zdokonaľovanie — zdokonaľovanie sa, zahanbenie — zahanbenie sa* ... Niektorí autori používajú tieto slovesné podstatné mená v širšom rozsahu. Tak je to najmä v odbornom teoretickom štýle.

Stav zriekania sa všetkého a zanevretie na každého u Rozvalida naozaj prestal. (JESENSKÝ) — I to bolo také *hanbenie sa* a trpenie za hriechy cudzích. (JESENSKÝ) — Zhora pribiehajú starý Tomáš Slivnický. Nové žalovanie *sa*. (HEČKO) — Okrem kvokavosti a *tlačenia sa* moriek do hniezda chceme upozorniť ešte na inú nepeknú vlastnosť moriek, totiž na *kradnutie vajčiek*. (LANDAU) — Z prípadu vyplýva, že už samotné chodenie do školy, *čítanie sa* v nej, *prispôsobenie sa* učiteľovi i spolužiakom kladie na deti značné požiadavky. (JUROVSKÝ)

Slovesné podstatné meno *sa* hodnotí ako slovesný tvar najmä preto, lebo *sa* pri ňom dodržiavajú vidové rozdiely a z väčšej časti aj intencia. Ale posúvanie významu smerom od *deja* k *veci*, ako aj obmedzené uplatnenie istých slovesných kategórií v súlade s morfológickou formou stavajú slovesné podstatné meno na samý okraj sústavy slovesných tvarov. Slovesné podstatné meno je v podstate hybridný prvok, v ktorom sa spájajú vlastnosti dvoch slovných druhov — sloviess a podstatných mien.

Používanie určitých slovesných tvarov

Používanie osobných tvarov

Tvar prvej osoby singuláru

Dej *sa* vyjadruje slovesným tvarom prvej osoby singuláru: 1. ak gramatickým podmetom vety je autor prehovoru a 2. ak má dej všeobecnú platnosť.

1. Gramatickým podmetom vety je autor prehovoru.

Autor prehovoru (podávateľ) je hovoriaca, myslíaca alebo píšúca osoba. Prvou osobou jednotného čísla sloviess *sa* vyjadruje, že autor prehovoru a gramatický podmet vety je tá istá osoba; autor prehovoru hovorí o dejoch, ktorých podmetom je on sám.

„A ja ešte trochu zostanem,“ povedala Zuzka, „pohrám sa s Jergušom.“ (ONDREJOV) — Dolinský mu povedal: „Janko, ja ťa už ničomu naučiť nemôžem.“ (BARČ) — To vám hovorím ja, Palo Chvostík, ktorý to všetko poznám. (J. HRUŠOVSKÝ) — Mať Zuzkinu dosiaľ nespomínam, a ani už nebudem. Neznal som ju. (TAJOVSKÝ) — Povedala by som jej, ako mi je po otcovom odchode smutno a do plaču. (FIGULI)

2. Dej má všeobecnú platnosť.

Keď má tvar prvej osoby sg. všeobecnú platnosť, dej, ktorý *sa* ním označuje, *sa* chápe ako taký, ktorého podmetom môže byť každý človek. Ide o pomerne zriedkavé prípady zovšeobecnenej platnosti tvaru prvej osoby sg. v gnómickej funkcii.

Čo musím, rád učiním. (PRÍSL.) — Nedbám na mesiac ani na hviezdy, keď mi slnko svieti. (PRÍSL.)

Tvar prvej osoby plurálu

Dej *sa* označuje tvarom prvej osoby plurálu vtedy, keď gramatickým podmetom vety je okrem autora prehovoru aj iná osoba alebo kolektív osôb.

1. Základné použitie.

a) Gramatický podmet vety zahŕňa autora prehovoru a inú konkrétnu osobu alebo osoby. Osoba alebo osoby, ktoré sú spolu s autorom prehovoru podmetom vety, sú známe zo situácie alebo z kontextu. Veľmi často sú to príslušníci rodiny alebo iných kolektívov.

Jerguš utekal do dvora, zaklopal na kuchynský oblok: „Rudko, pod! Ideme sa hrať!“ (ONDREJOV) — „Ja nemám rád mačky,“ povedal Števo Fašanga,“ sú falošné. Máme jednu takú starú — volá sa Klára — nemôžem ju ani vidieť.“ (ONDREJOV) — My s bratom hrali sme sa na koníky. (FIGULI) — Ja so ženou *by sme chceli*, aby si vzal Zuzku Hlbočanovú. (JEGUŠ) — My, ktorí *sme boli* medzi učiteľmi Jána Pavlíka, vieme, že je schopný takejto práce a je na ceste stať sa skutočne jedným z najlepších. (BARČ)

b) Gramatický podmet vety zahŕňa autora prehovoru a personifikované zviera. S takýmito prípadmi použitia tvaru prvej osoby množného čísla *sa* stretávame najmä v okruhu ľudí, ktorí sú pracovne odkázaní na príslušné zviera a jeho spoločnosť; napríklad v reči furmanov, pastierov, poľovníkov a vôbec ľudí, ktorí opatrujú zvieratá.

„Taraj, Tarajko! Pod sem!“ zavolať Čížik v jedno aprílové ráno. Pes, krviac sa v bokoch a trasúc chvostom, prišiel k nemu. „No, čo, Taraj, *pôjdeme* pozrieť na trh?“ Súhlasil. Učupil sa, potom mu vyskočil na kolená a silou-mocou ho chcel obližnúť. „Teda *pôjdeme*.“ Vyšli. (JESENSKÝ) — V pondelok ráno Adam Mičina nakŕmil kobyľu a pohladil ju po chrbte, ako nežne len vedel svojimi veľkými rukami. „Stará, drž sa, *aby sme sa neza-hanbili*,“ povedal jej. Odvetila mu nemým pohľadom. To rybie oko akoby vravelo: „Neboj sa, Adam, neboj. Nedáme sa.“ (URBAN)

2. Kolektívna prvá osoba plurálu.

Gramatickým podmetom vety je kolektívny autor prehovoru. — Tvar prvej osoby množného čísla *sa* takto používa v rozličných vyhláseniach a manifestných protestoch.

Poslucháči, zamestnanci a učitelia Veterinárskej fakulty Vysokej školy poľnohospodárskej v Košiciach ostro *protestujeme* proti porušeniu demokratických práv v Grécku, ktoré *sa* prejavilo zatknutím významného protifašistického bojovníka za záujmy gréckeho ľudu, národného hrdinu Manolisa Glezosa. (TLAČ)

3. Autorská prvá osoba plurálu.

Pri autorskej prvej osobe pl. rozoznávame také prípady, keď autor prehovoru robí skutočného alebo predpokladaného adresáta prehovoru spoluúčastníkom deja, zážitku, pozorovania, premýšľania (zainteresúva ho do veci a problematiky), a prípady, keď podmetom vety je sám autor. Podľa toho rozlišujeme dva druhy používania tvaru prvej os. pl.

a) Podmet vety zahŕňa autora prehovoru i adresáta.

Miško Jahoda, keď mu **pozrieme** na šaty, oblečený je chudobne, ale čistota víťadne usmieva sa z neho. (KUKUČÍN) — Ako vidno, pani Rafíková celkom zabudla, že sa vlastne k ševkyňa bola vybrala. **Zaželajme** jej do zajtrajška dobrý odpočinok. Zaslúžila ho. Tak. A teraz **pozrime**, čo sa s tou Malinovou stalo. (JESENSKÝ) — Predstavme si „vedca“, ktorý je objektívny idealista. (FILKORN)

Pri takomto používaní tvaru prvej osoby pl. akoby sa autorova reč uskutočňovala v podmienkach dialógu. Autor koncipuje svoj prehovor tak, že prihliada na skutočného alebo predpokladaného adresáta, vmyšľa sa do jeho postavenia a rešpektuje ho. Rozprávanie má uznanlivý, ľudsky privetivý tón. V používaní prvej os. pl. sú medzi spisovateľmi, autormi odborných i popularizačných diel a rečníkmi značné rozdiely. V popularizujúcich prácach a v ústnych prejavoch je používanie zainteresujúcej prvej osoby pl. časté a priamo sa vyžaduje.

b) Vlastná autorská prvá osoba plurálu — plurál skromnosti.

Jano kúpil junca, o ktorých sme už toľko **pohovorili**. (KUKUČÍN) — A vtedy mi začal rozprávať príhodu, ktorej sme **dali** názov Šibeničné pole. (ONDREJOV) — Mnohé problémy, ktorými sa v tejto práci **zaoberáme**, nebudú nejednému slovenskému čitateľovi neznáme, i keď nesledoval cudziu literatúru. (J. KRUSOVSKÝ) — V prvej časti našej práce **sme** sa **snažili** názorne ukázať, v čom spočíva podstata tzv. dopravného problému, a **pokúsili** sme sa dokázať, že s týmto problémom sa nemožno stretnúť v hospodárskej a technickej praxi veľmi často. (KOTZIG)

V takýchto prípadoch podmetom vety je sám autor, no zo skromnosti sa vo svojom konaní, myslení a jeho výsledkoch zaraďuje do fiktívneho kolektívu. Veľa ráz medzi obidvoma druhmi autorskej prvej os. pl. je plynulý prechod. Ba niekedy môže mať takéto použitie 1. os. pl. aj ráz všeobecnej platnosti. Napr.: *Vidíme, že oko je nespoľahlivý zpravodaj: robí ľahko z muchy voľa a z voľa komára.* (KUKUČÍN)

4. Všeobecná prvá osoba plurálu.

Ako gramatický podmet vety sa pri všeobecnej prvej osobe plurálu môže doplniť *každý, nikto, nikto z nás* alebo *všetci* + tvar 3. os. sg. alebo pl. Všeobecná prvá osoba pl. sa používa najmä v prísloviach a podľa nich koncipovaných výrokov všeobecnej platnosti, potvrdených skúsenosťou. Všeobecná platnosť deja sa niekedy vzťahuje iba na príslušný kolektív ľudí rovnakého veku, povolania, záujmu a pod.

Ako robíme, tak sa máme. (PRÍSL.) — Musíme jest koláče, keď chleba **nemáme**. (PRÍSL.) — Bolo mi tak, akoby sa bol našiel medzi ľuďmi celkom cudzími, od ktorých **bočime**, s ktorými sa neradi **púšťame** do reči. (KUKUČÍN) — Zdalo by sa ti, že len to **spomíname**, čo **máme** radi. Nie je pravda. Čo **nenávidíme**, to nám je ustavične na jazyku. Teší nás, keď **môžeme** hovoriť o tom, čo nás jedom plní. (JESENSKÝ) — „Vino je dobré, chlapeci. Aj vtedy, keď **žalíme**, aj vtedy, keď niečo **oslavujeme**.“ (BARČ)

Všeobecnou prvou osobou plurálu sa autor prehovoru dovoľáva skúsenosti všetkých ľudí alebo skupiny. Autor akoby povedal: „Každý z nás má takúto skúsenosť (takýto pocit, dojem atď.).“

Všeobecná prvá osoba pl. sa veľmi často používa v popularizujúcej i odbornej literatúre, keď sa vyslovujú poučenia, ako treba konať príslušný pracovný výkon.

Rám dvíhame pravou rukou, **stlačíme** ho nadoľ. **Odrezali** sme dve tehly. (ONDREJOV) — V opačnom prípade **znázorníme** (o niečo nižšie, alebo na zvláštny papier) ľubovoľné, doteraz v prvej etape neznázornené výrobné centrum ako plný krúžok. (KOTZIG)

5. Prvá osoba plurálu ako znak sebavedomia.

Takto sa prvá osoba pl. používa namiesto prvej osoby sg. v sebavedomom výroku, obyčajne v replike, ako znak moci, hrdosti, pýchy (urazenej pýchy), rozhorčenia a pod.

„Nie, ja nebudem tvojím sluhom — ja ťa nejdem **slúchať!**“ skríkol vzrušený Janko. „**Uvidíme!** Inakších **sme** my už **skrotili!**“ (KUKUČÍN)

6. Prvá osoba plurálu pričleňujúca autora prehovoru.

Autor prehovoru sa v prvej osobe plurálu robí účastným deja, ktorého vlastným agensom je druhá alebo tretia osoba, resp. spoluadresátom výzvy, a to z citových dôvodov.

Rozlišujeme tu dve skupiny prípadov: a) autor prehovoru (pričlenená osoba) má prevahu nad adresátom; b) autor prehovoru má slabšie postavenie ako osoba, ku ktorej sa sám priraduje.

a) „Dočkaj, otec, dačo ti **ukážeme!**“ Navliekala Svetušovi šnúрку do topánočiek. Obula ho, potom postavila kúsok od seba. „Aj my **máme** veľkú novinu. Pod, miláčik, sem k mame! Ukáž tatovi, ako my už **bežkáme!**“ (LACKOVÁ) — „Teraz už **rozumieme!**“ opýtal sa napokon Lalinský pokojne, ani čo by sa neholo nič stalo. „Rozumiem,“ povedal Dušan určite a vzal si dokument. „Teraz sa už na všetko **pamätáme?**“ „Teraz sa už na všetko **pamätám,**“ zopakoval Dušan, ako sa patrí zopakovať rozkazy. (TATARKA) — „Už či sa ti to páči, či nepáči — ale **pracovať** ti **načím**. Vakácie sú pre tých, čo ich **zaslúžili** — a my sme ich **nezaslúžili**, **musíme** **doháňať.**“ To bolo povzbudenie pre žiaka. (KUKUČÍN) — Anatol Barabáš bol už vtedy v dedine a takto sa **príhovárať** psíkovi: „Talpaško, nezavedže ma do cudzieho dvora, ako sa nám to nedávno stalo, keď si tam, **hladoš** naničhodný, **kosti** **hľadal** na cudzom smetisku a **pobili** **sme** sa s cudzími psíkami. **Ideme** domov, rovno domov, **rozumieš?** Dám ti za to **polovicu** večere, na moj dušu **dám!**“ (ONDREJOV)

b) [Sluha v mene svojho pána] Pechorin sa jedna z Blatoviec, ale my sa **neženíme**. To mi verte. My jej **nechceme** ... Ale psť! (KUKUČÍN)

Prípady skupiny a) sa používajú „v protektorskej reči“ — v kladnom i zápornom zmysle, a to napríklad v reči rodičov s dieťaťom, učiteľa so žiakom, lekára s pacientom, nadriadeného s podriadeným, pána so sluhom. Prípady skupiny b) sa používajú zasa naopak v reči podriadeného, keď hovorí o dejoch, ktorých vlastným agensom je nadriadený. V oboch druhoch prípadov ide o expresívne použitie prvej osoby plurálu.

7. Prvá osoba plurálu vo vnútornom dialógu.

Vo vnútornom dialógu (v rozhovore so samým sebou) sa subjekt rozdvíja na autora prehovoru (*ja*) a adresáta (*ty*). Autor akoby bol posudzovateľom (intelekt subjektu, hlas svedomia) a adresát je posudzovaný (fyzická stránka — druhá zložka subjektu). Keď sa pri vnútornom dialógu použije prvá osoba pl., dochádza k zlúčeniu takto rozdvojenej osobnosti: *ja + ty = my*. Prvá osoba pl. sa takto používa pomerne zriedka. Častejšie sa s ňou stretávame u Kukučína. Má veľmi často humorné zacielenie. Spisovatelia beletristických diel vkladajú sebaoslovováciu prvú osobu pl. najmä do reči opitých a smiešnych samotárskych ľudí alebo do reči osôb, ktoré sa prepriato zapodieávajú sami sebou. Takáto prvá osoba pl. sa často používa pri sebaopovzbudzovaní.

Ach, veď som ja len, Bože, sprostý; že som dávno nepil. Nevedieť si hneď poradiť: Odkážeme žene, že ... že ... No, Tvaroh, pohniže rozumom, čo máš ženu odkázať ... (KUKUČÍN) — [Dr. Brveník si otvoril advokátsku kanceláriu a robí plány do budúcnosti.] Obliekol sa do čierneho a chodil po izbe, pospevujúc pritom. „Treba navštíviť advokátov. Potom pôjdeme k sudcom. Rozumie sa, zalichotíme im. Budú lepšie prisudzovať náklady. Ak majú pekné dievčičky, pokurizujeme. A budeme dávať nočné muziky.“ (JESENSKÝ) — „Oh, Bože, Pane!“ Ika zúrivo, zadúšajúc sa v malomocnosti svojej a lícami tečú jej horúce slzy. V druhej chvíľke však už je na nohách a osopí sa na seba: „Blázniš sa, či čo ti je? Pre pletku budeš sa šmierať na kolená a pokúšať nebo, sprostá hus!“ „Nuž, zabudli sme, čo sme, a nabili sme si do hlavy, že sme niečo, a nič sme — nič!“ myslí si o sebe, utišujúc sa. (TIMRAVA)

Zreteľné rozčlenenie subjektu na autora prehovoru a adresáta, a teda použitie prvej osoby pl. umožňuje pohľad do zrkadla (*ja + ty* v zrkadle).

[Dívajúc sa do zrkadla] „My sme to zavela spali,“ zapalujúc žartuje so sebou, stavajúc sa ľahostajnou, aby premožla pohnutie, ktoré nasilu chcelo ju uchvátiť. (TIMRAVA)

Tvar druhej osoby singuláru

Druhá osoba sg. je primárnou osobou adresáta.

Tvar druhej osoby sg. majú slovesá, ak gramatickým podmetom vety je adresát prehovoru, ktorému tykáme. Adresátom je osoba a expresívne aj personifikované zviera a vec.

1. Základné použitie.

a) Gramatickým podmetom vety je osobný adresát prehovoru. Adresát môže byť alebo v priamom rečovom kontakte s autorom prehovoru, teda prítomný — alebo neprítomný; autor si ho len predstavuje a rozhovor sa uskutočňuje len v mysli.

„Moja dievka, keď sa hráš, nedriem, ale tu buď celá!“ karká Mrázovič dcéru už miernejším hlasom a berie karty do ruky, aby prečítal ich obsah. (TIMRAVA) — „Sem sa dívaj!“ ukazoval Maťo. „Vezmeš kameň, sem ho položíš, do praku. Rozkrútiš a hodíš.“ (ONDREJOV)

„Musíš ty so mnou tancovať. A čo budeš popod nebo lietat, neujdeš mi už,“ myslal Miško, keď hudci začali ladiť svoje nástroje. (KUKUČÍN) — Bol to výrečný úsmev. Hovoril: „Čo ty vieš, chlapček, okrem hry na husliach, aký je život a čo sa dá alebo čo sa nedá.“ (BARČ)

b) Podmetom vety je neosobný adresát prehovoru. Neosobným adresátom môže byť personifikované zviera alebo apostrofovaná vec.

Tento Kianička, keď sa nemohol prihovoriť k ľuďom, prihovárať sa každému koňovi, ktorého videl: „Pracuješ, koníček, pracuješ? Vela ti toho naváľali?“ ... Veď si ty, koníček môj, slepý a ani ťa neprikryjú ...“ Prihovárať sa ku kravám: „Komuže ty, Strakula, prikrývuješ? ...“ K utekajúcemu psovi: „Kam sa ponáhľaš, Nero? ... Ku koze: „Čo trasieš chvostom, tetka?“ (JESENSKÝ) — „Ty sa nemiešaj!“ zvolal Jerguš na Chvostika. (ONDREJOV) — Ach, láska, láska! Nikoho neobídeš v tomto živote, len tvoje tečenie je rozličné. Raz vhrupneš do srdca neočakávane ako vodopád, raz sa pomaly vkrádaš. Raz búriš a rúcaš všetky prekážky, čo sú ti v ceste, raz tíško tečieš a vinieš sa okolo prekážok ako voda okolo skaly, čo z nej trčí, a iba šumiš, keď sa jej vyhýbaš. (JESENSKÝ) — To si teda ty, mesto Bologna, o ktorom mi hovoril otec, že tvojimi ulicami kráčaľ kedysi ako rakúsky vojak. (BENKA) — „Hej, nedajme sa, chlapi!“ dodáva chuti Mišo, i Jano dodáva: „Čo chceš, ty vodisko? Vieš, čo my nesieme?“ (RÁZUS)

2. Druhá osoba singuláru vo vnútornom dialógu.

Hovoriaci adresuje prehovor sám sebe; je súčasne autorom prehovoru i jeho adresátom. Sebaaprihovor, v ktorom sú tvary druhej osoby singuláru, sa zvyčajne realizuje tichou rečou. Nie sú zriedkavé prípady, že hovoriaci seba ako adresáta aj menuje, a to vlastným alebo všeobecným menom.

Pomyslel som si: „Nebudeš riadiť nosiť, keď je majster v škúľne, a ty tiež musíš ísť za ním.“ (KUKUČÍN) — Súdol si znovu na stoličku a pozrel sa do zrkadla, odkiaľ hľadeli naňho posmešné a bojazlivé oči, Artuško, povedal svojmu obrazu v zrkadle, Artuško, idú po teba, musíš sa ponáhľať, brat Lemnitzky. (MINÁČ) — Jeho rodiči sa zabávali rozhovorom, on sa na ich zábavách nemohol zúčastniť, lebo si jednostaj zakazoval: „Duro, neblúzni! Marinka ťa neľúbi.“ Že ho neľúbi, mal presvedčivé dôvody. (TATARKA) — Mal sto chutí rozbehnúť sa a utiecť, ale čosi ho posmeľovalo: „Adam, nie si soplavé chlapčisko, aby si utekal. Veď by ťa celá dedina vysmiala, že ty, prvý mládenec v Siehni, utekáš pred takým starým mrmlošom. Nie, ty nesmieš utekať.“ (URBAN)

Niekedy autor prehovoru adresuje sice výrok sebe, no v rozhorčení sa dovoľáva súhlasu skutočného alebo fiktívneho poslucháča. Výrok sa veľmi často vyslovuje v zvolacej podobe a neraz v imperatívne. — Takéto použitie tvaru druhej osoby sg. sa už blíži k jej všeobecnej funkcii.

„Ach, čoho sa nadožiješ na tomto svete — čoho sa nadožiješ!“ lamentuje úbohý šora Kekka s očami ku povale. (KUKUČÍN) — Tetku poznámka zamrzela. „Potom vychovávaj deti pri takýchto nerozumných zásadoch!“ (ALMXY)

3. Druhá osoba singuláru vyjadrujúca radu alebo výzvu vykonať istý dej.

Takto použitá druhá osoba sg. sa vzťahuje na istú skupinu ľudí a obracia sa na každého jej príslušníka osve. Podmetom vety býva zámeno *kto*, ktorý.

Ide pritom obyčajne o zvolanie alebo výzvu. Výzva je jednotlivo adresná. Používala sa aj v starom administratívnom štýle nižšieho stupňa.

„Ratuj sa, kto môžeš!“ reval teraz už celkom prestrašený Jano a s ním všetci, čo boli na kraji zástupu. (J. HAUŠOVSKÝ) — Kto nepoznáš drsnú krásu divokých hôr v srdci Slovenska, pod Polanou, zájdi si tam. Neobanuješ, lebo tu sa stretneš nielen s rozprávkovou prírodou, ale aj s ľuďmi, voľnými sokolmi, ktorých piesne sa tak zvučne rozleteli po našich dolinách. (TLAČ)

„Na trávu a do ho-ry ne-pó-jdeš ni-kde von-kon-com a-ni jed-na: ktorá sa opovážiš, rímsky striebra pokuty ťa neminie.“ (KUKUČÍN)

4. Druhá osoba sg. vyvolávajúca dôvernú účasť adresáta — druhá osoba dôvernosti.

Autor prehovoru robí adresáta prehovoru účastným na dojme z istej veci, delí sa s ním o zážitok alebo dovoľáva sa jeho spoluúčasti na svojom osobnom rozpoložení.

Takto používaná druhá osoba sg. sa dotýka s datívom dôvernosti; je to štylistický prostriedok zreteľne expresívny.

Večer bol tmavší, o mesiaci ani slychu. Vykročíš, úzko ti je. Rozhľadiš sa, rozoznáš kry a stromy. (ONDREJOV) — Medovníkové srdce so zrkadlom pre Detvianku znamená dar, ktorým si ju získaš naveky. (ALEXY) — Keď si príľahneš k zemi, počuješ, ako prúdi voda v hĺbke a cez balvany v temnom podzemí prediera sa k svetlu. (FIGULI) — Čudný pocit, keď sa tak nepohodne vláčiš popri železnici — nateraz, pravda, z práce vylúčenéj — na takom biednom, naničhodnom vozidle, kade si predtým frčal šialene chytro a nado všetko pohodlne. (LASKOMERSKÝ)

Druhá osoba dôvernosti sa používa pri rozprávaní v beletrii a v literatúre s výchovným zacielením, najmä v besedniciach dennej tlače. Získava sa ňou dôverný, ale i dohováravý a neraz vtieravý tón reči.

5. Druhá osoba singuláru so všeobecnou platnosťou.

Používa sa vo výrokoch, ktoré majú všeobecnú platnosť. K slovesným tvarom druhej osoby sg. možno tu doplniť vokatív všeobecného podstatného mena *človek*: „*človeče*“. Pretože je druhá osoba sg. osobou priameho rečového kontaktu, možno ju použiť aj v dialogizovanom monológ. Hodne sa používa v prísloviach.

Ak nevieš robiť, psota ťa naučí. (PRÍSL.) — Straku poznáš po chvoste a hospodára po jeho statku. (PRÍSL.) — Zo žaby peria nenapáraš. (PRÍSL.) — Keď ješ stále len kapustu, len väčší hlad dostávaš, a hladnému koňovi sa nechce skákať. (ALEXY) — Ak chceš žiť, musíš ťahať, do čoho ťa zapriahli. (ONDREJOV)

Intímny dôverný ráz, ktorý si druhá osoba sg. vždy zachováva, spôsobuje, že ju nemožno použiť celkom neutrálne. Aj príslovia sa v takejto forme používajú len medzi dôverne známymi osobami. Bez ohľadu na vzťah k adresátovi sa používajú len v ľudovej reči a v beletrii.

Tvar druhej osoby pl. označuje dej vo vete, ktorej podmetom je kolektívny adresát prehovoru — aspoň dve osoby alebo osobne chápané jednotliviny. Podmet vety môže zahŕňať alebo len plurálneho adresáta, alebo adresáta spolu s osobami a osobne chápanými jednotlivinami, ktoré nie sú priamymi účastníkmi prehovoru. Používa sa bez ohľadu na to, či ide o dialóg s prítomným alebo neprítomným a predpokladaným adresátom.

1. Základné použitie.

a) Adresát osobný, prítomný.

„Dost už, chlapei,“ povedala mama, „nechajte si vodičku aj pre iné dievčatá.“ (ONDREJOV) — „Veru by sa nebola nazdala, že nám takú zhubu robíť budete — ty i tvoja dievka.“ (KUKUČÍN)

b) Adresát osobný, neprítomný.

Na štvrtý deň, keď si už myslel, že ho zlosť rozdrapí, dostal list s úradnou pečiatkou, a keď ho prečítal, zašomral si uspokojene: „No vidíte, predsa ste sa pohli!“ (HEŤKO)

c) Adresát neosobný — personifikované zvieratá a veci.

„Rysulka moja, a ty, Rybenka, počuli ste, čo mi vraví vlastná žena, čo mi vernosť prisahala pred oltárom? Kravičky moje, nemé tváre, uznajte vy: deti mi berú, synov mi už vzali a ešte mi jediná dcéra, jediné moje potešenie idú spodkať.“ (TATARKA) — „Budeš so mnou večerať?“ — „Aha“. Sedem zlatých, a večerať! Nemožno. Choďte vy moje hodinky, choďte! Vyslobodte ma! Ony šli a pätnásť zlatých prišlo. Srdce sa mi rozvescilo. (JESSENSKÝ)

2. Druhá osoba pl. v príhovore k predpokladanému adresátovi.

Takto sa druhá osoba pl. používa pri zainteresovaní čitateľov (poslucháčov) o veci, o ktorých sa hovorí. Autor prehovoru sa obracia k predpokladanému kolektívu adresátov a nepriamo ich vyzýva, privoláva, aby rozmýšľali o veciach, posudzovali a zažívali ich ako on.

Boli ste vy už v meste Lanovom? Nie? Nuž tak nepoznáte pani Rafiková. Ach, to vám je zvláštna osoba. Dovoľte, aby som vám ju predstavil. (JESSENSKÝ) — Nemáte látku na šaty? Pán Kasanický môže poslúžiť, a k tomu ešte čisto vlnenou. Potrebuje trochu múčky? Pán Kasanický vám môže dodať za vagón. (PLÁVEK) — Len čo vyjdete od Žiliny k Varínu, vyrastie pred vami mohutný veniec hôr. (TLAČ)

Predpokladaný kolektív čitateľov sa niekedy priamo osloví apelatívnym pomenovaním.

Vmyslite sa len, krásne čitateľky, v postavenie našej krásavice! (KUKUČÍN) — Iba, keď sa pustia do škriepky o behu koní — to už niečo stojí. Či prebehne vo vozíku kón štyridsať vierst za dve hodiny. Môžete sa poškriepiť i vy, čitateľa, a potom mi odpíšte, čo ste rozsúdili, my sme nemohli. (TAJOVSKÝ)

Niekedy sa autor prehovoru emfaticky dovoľáva potvrdenia svojej mienky, postoja a pod. Obracia sa pritom k fiktívnemu kolektívu; rozhorčený alebo

inak citovo dotknutý, akoby prerušil kontakt s prítomným adresátom, obracia sa na neprítomného. Z pôvodného adresáta prehovoru sa stáva predmet reči.

„Odkiaľ si? Hanba ti takto sa potulovať! Pozriteže ho, chlap ani buk! A samí takto dnes chodia, chlap do chlapa.“ (KUKUČÍN) — Pozrite ho, aký múdry! (ÚZUS)

3. Druhá osoba pl. so všeobecnou platnosťou.

„No, a keď žobrák príde do sedla, ťažko ho vyhodíte.“ (KUKUČÍN) — „Do Sihál.“ zatiahol potichu a mlkvo, ako keď priložíte k uchu vidličku, ktorou ste udrelí o hranu stola. (CHROBÁK) — Zo vzdialených výšin zamilovane nakukáva sem okružle temä Medvedej hole. Obrázok, aký málokde nájdete. (J. HRUŠOVSKÝ) — Keď sa pozriete na mapu Kuzachstanu, Fjodorovka zdá sa byť za humnami Kustanaja: kúsok cesty na severozápad. (TLAČ)

Tvar tretej osoby singuláru

Tvar tretej osoby sg. majú slovesá vo vetách, ktorých podmetom nie je priamy účastník prehovoru — ani autor, ani adresát. Podmetom vety je teda vec (v širokom zmysle), o ktorej sa hovorí.

1. Základné použitie.

Podmetom vety je vec v širokom zmysle (osoba, zviera alebo neživá vec) označená substantívom alebo naznačená zámenom.

Pavo od Šechnára vedel naisto, že otec s materou Doru do prednej izby neprijmú. (HEČKO) — Na oblok zaklopala sýkorka. Zachytila sa na ráme, zaeupkala zobáčikom na sklo, zašvitorila a odletela. (ONDREJOV) — Povetrie prenikavo voňalo čečinou, liečivými bylinami a kvetmi. (FIGULI) — „To je život!“ vykričilo vo mne čosi. (KUKUČÍN) — Viera stúpila. Miesiť halušky? Veď nedávno sa mu to varilo. (TIMRAVA) — Volí sa výbor. (HEČKO) — A už sa nečuje ani Nikov rozčúlený hlas. Čuje sa len, ako padá, prší kameň. (KUKUČÍN)

2. Tretia osoba sg. vo všeobecnej platnosti.

Keď má dej všeobecnú platnosť a možno ho pririeknuť hocktorej osobe, podmet vety nie je pomenovaný (podstatným menom), ani sa naň neodkazuje (zámenom); rozumie sa len zo slovesného tvaru. Pretože tretia osoba je nepríznakový člen protikladu kategórie osoby, slovesný tvar tretej osoby vo všeobecnej platnosti je neexpresívny, citovo nepríznakový.

Bežne sa takto tretia osoba singuláru používa v prirovnaní.

Nie div, že na salaši začalo mu žiť, ani čo by bol našho priliepaj. (KUKUČÍN) — Maroš a Jano robia, ani čo by im platil. (RÁZUS) — To bol ten bruchatý, bradatý župan, ktorého červená tvár sa tak blyští, ani keby ju slaninou namastil. (JÉČÁ) — „Kto ich sem volal? Kto ho sem pozval?“ Friča mladšieho ako čo by búšil po hlave. (LACKOVÁ)

Inde je 3. os. sg. vo všeobecnej platnosti zriedkavá.

Veď hádam nám je dobré slovo milšie ako peniaze — s dobrým slovom ďalej obide ako s peniazmi. (J. KRÁČ) — Tisno ju k sebe vrelo. „Vidíš, aká si ty ženička: zlatom ťa

neodvážim!“ (KUKUČÍN) — „Naozej!“ divia sa chlapi. „Čo je tu jaskýň! I tam, i tam!“ ukazujú si jeden druhému. V takej by mohol aj prenocovať. (RÁZUS) — Tak boli radi, že sa snali, a boli istí, že takých statočných ľudí už pod slncom nenájde. (KUKUČÍN)

3. Tretia osoba sg. k podmetu *človek*.

Podmet *človek* stojí v postavení všeobecného osobného zámene. Tretia osoba sa tu používa zväčša namiesto prvej v rozhorčení nad tým, že autor prehovoru musí konať neprimeranú činnosť, alebo keď konanie autora prehovoru malo neprimeranú reakciu.

Človek nevie, kde mu hlava stojí, a musí sa ešte za husami zháňať. (KUKUČÍN) — „*Človek* im preukáže láskavosť,“ šomre najedovaný. „vezie na zadnom sedadle ťarchu ani olovo, a potom by ho chceli pripraviť ešte o to, čo mu patrí.“ (FIGULI) — Cestou potom hŕtal v sebe: „No toto ti je pačmaga akási. *Človek* ho ratuje, chcem mu pomôcť, a obluda, ešte on sa dá do teba.“ (JÉČÁ)

V poslednom príklade hovoriaci používa vo vzťahu k sebe prvú osobu (*chcem*), ale expresívne v rozhorčení aj druhú (*dá sa do teba*) a tretiu (*človek ho ratuje*). — Použitie tretej osoby za prvú podobne ako použitie druhej osoby za prvú je prostriedok expresivity, popri ktorom sa neraz používa aj datív dôvernosti (*toto ti je pačmaga*).

4. Tretia osoba sg. namiesto prvej osoby v polopriamej reči.

Polopriama reč sa používa na reprodukovanie myšlienok a tichých prehovorov. Charakterizuje ju pomknutie osoby. Autor prehovoru seba označuje zámenom tretej osoby a deje, ktoré si pririeká, vyjadruje tvarmi tretej osoby.

Ondro si vec takto rozhŕtal. Pôjde na jarmok, narazí Janovi kupecov nejakých neznámych a prikmotří sa k Janovi, nastane zmierenie a večer sa vrátia ako dobrí priatelia. Lebo čo majú z tohoto. Jano škodu a Ondro psotu. (KUKUČÍN)

„Vari sa bojíš, že ti to niekto pokradne?“

Nie, nebojí sa, ale chce všetko mať pri sebe, chce viesť, koľko svojho má.

„Vari sa ideš vydávať?“

Nie, nejde sa vydávať. Ale je lepšie, keď každý má svoje na osobitnej hĺbke. (CHROBÁK) — Treba konať hneď. Urobil to správne. Nemohol to ani inak urobiť... Nemôže sa predsa dívať na to, ako ľudia hladujú. Nie. Nemôže. (MINÁČ) — Prvá jej myšlienka bola napísať Jankovi. Predsa len napísať. Nie, nenapiše. Načo by sa bola obrátila na Duchoňa. Nebude prosť od syna. (BARČ)

5. Tretia osoba sg. namiesto druhej osoby v emfáze.

Autor prehovoru v rozhorčení preruší rečový kontakt s adresátom a dovoľavajúc sa súhlasu inej osoby, vo zvolacej vete urobí adresáta predmetom reči. Rozoznávame tu dva druhy prípadov: a) pomkýna sa len osoba, b) pomkýna sa osoba i menný rod.

a) „Nevládze,“ odvetil Ondrej slabým hlasom. Mariena sa zlostne zasmiala. „Nevládze, ustal v robote! Bol od rána pri sene na úpoku; vyniesol na prieloh štrnásť batohov, alebo hrabal celý deň.“ (KUKUČÍN) — Čo ste hluchý? Kde máte oči, človeče? Kde? Málo, že ho nezabilo! Hlavu nosí v oblakoch a stojí na trati.“ (TATARKA)

b) „Bohdaj ťa, aby ťa!“ zašomral notárius a postavil sa na pažiť. „Zapustilo sa mi ako netopier do vlasov. Ja sa mu nedám kvákať.“ (KUKUČÍN)

6. Tretia osoba sg. neutra ako výsledok neutralizovanej kongruencie v čísle a mennom rode.

Podmet deja je vyjadrený a) substantívom v G. (genitívny podmet), b) iným slovom (výrazom) ako substantívom, c) vetou. Podmet nemá číslo ani menný rod, preto sloveso, ktoré sa naň ako prísudok vzťahuje, je v neutrálnom tvare.

a) Na dvore čipčalo tristo kureniec za kvočkami, ktoré sa bili medzi sebou i s prasci. (TAJOVSKÝ) — Nebyť vás, už by nebolo koní nažive. (FIGULI) — O chvíľu priletelo niekoľko šbál, zahrčali obločné sklá na fabrike. (ONDREJOV) — Od toho večera prešlo mnoho dní. (BARČ)

b) I pri paláci boli nám povedali, že je neďaleko: a hľa, aké bolo ich neďaleko. (KUKUČÍN) — Halaškovať sa tu nepatrilo. (TATARKA) — „Hlúposť bolo prísť!“ (TIMRAVA) — Stačilo ti ta vojsť, a zapadol si po uši do tých klebiet a škodoradostných ľudských rečí. (CHROBÁK)

c) Vždy mu dobre spravilo, keď si pomyslel, že príde čas a on tam bude bývať s mladou ženou. (HEČKO) — Paľo rozprával pokojne, akoby sa ho to, čo rozpráva, vôbec netýkalo. (MINÁČ) — A ešte viac ho mrzelo, že to aj sám pripúšťa. (TATARKA) — Ako sa niesol a sadol si na stoličku, zo všetkého, i z okuliarov na konci nosa priam kričalo, že je líška prešibaná. (JESENSKÝ)

Citový vzťah k opisovanej (tretej) osobe sa vyjadruje pomknutím (neutralizovaním) rodu: A veď to nie taký zlý čeladník, akým ho robí svet. Na tej vojne sa skarilo... (KUKUČÍN)

Tvar tretej osoby plurálu

Sloveso má tvar tretej osoby pl., keď označuje dej vo vete, ktorej gramatickým podmetom je plurálny predmet prehovoru (neúčastník prehovoru).

1. Základné použitie.

Ondrej a Rudo kázali osedlať kone. (RÁČÉ) — Betka s Ludkou čuchrali vlnu starým rodičom zhora, lebo nám slúbili na nové kapčky. (FIGULI) — Ženy a dievčatá sa vrteli v kuchyni ako vretená. (ALEXY) — Cez zimu užívali sa len domáce lieky. (TAJOVSKÝ) — Aj pasienky sa trochu urovnajú, poposýpajú hnojovým prachom, i koly do oplôtky sa zatľú. (HEČKO)

2. Tretia osoba pl. k všeobecnému podmetu vety.

Tu možno rozlišovať prípady, keď sa slovo vzťahuje na príslušnú skupinu ľudí, ktorá sa rozumie zo súvislosti; ďalej prípady, keď je tvar tretej osoby pl. v porovnaní, a napokon také prípady, keď tvar tretej osoby pl. má gnómickú platnosť.

... dolu, kozy, dolu z tej vysokej skaly, veď vám už pre Janka stužku usúkali. (BOTTO) — Za vojaka Tonka nevzali. (TAJOVSKÝ) — Tak sa stávalo, že v domácnostiach, do ktorých chodievala Jankova matka, sa čoraz častejšie vypytovali na Janka. (BARČ) — A bolo to také zrejme, také prirodzené, že sa Labudovi odrazu rozjasnilo v hlave a z pŕs stáby mu kameň boli odvalili. (URBAN) — Keď oheň horí, vtedy kašu varia. (PRÍSL.) — Beda tomu, koho lutiujú. (PRÍSL.)

3. Tretia osoba pl. namiesto prvej.

Podmet vety sa pomenúva plným menom. Takto sa tretia osoba množného čísla používa len v sebavedomých a spupných vyhláseniach.

„Synak môj, hore hlavu. Neboj sa ty nič. Ešte budeš študovať, aj pánom budeš. Vraniakovci prežili grófov, zemanov, prežili dve svetové vojny, prežijú aj komunistov.“ (TATARKA)

4. Tretia osoba pl. namiesto druhej.

Autor prehovoru nevstupuje s adresátom do priameho kontaktu (nepoužije tvar druhej osoby), a to alebo preto, že výzvu chce vysloviť z citových dôvodov nepriamo, alebo preto, že adresát nie je prítomný.

A keďže ja tu dnes rozkazujem — nech idú, čo nepatria sem: iné ich zamúčim. (KUKUČÍN) — Čitateľa, čo už na súde boli, nech mi prepáčia, že sa dozvedia, čo už dávno vedia a čo už skúsili aj sami na sebe. Ale čitateľom, čo ešte na súde neboli, úprimne radím, aby sa usilovali žiť a správať sa nejako tak, aby sa ta vôbec nedostali. (HEČKO)

5. Tretia osoba pl. namiesto druhej v rozhorčení.

Autor prehovoru prechodne prerušuje kontakt s adresátom, robiac ho predmetom reči. Takéto pomknutie osoby vzniká z rozhorčenia nad neprimeraným správaním, postojom atď. (porov. s 3. os. jedn. čís.).

„Ale nesmejte sa už toľko!“ kára ich maľ. „Čo aká vážna vec, všetko berú ako žart.“ (TIMRAVA)

6. Tretia osoba pl. namiesto prvej a druhej v polopriamej reči.

Dlho premýšľal o svojom ďalšom osude... Čo, keď sa aj vezmú? Budú napokon dožívať svoj život plný strádania a ťažkej roboty celkom tak ako otec s materou. (PLÁVKA) — Odtiška misku od seba. Chcel by sa nejako odmeniť; neprišiel sem predsa ako žobrák. Vie upliesť kôš, vie plátať hrnce, vedel by poreparovať hrable alebo osadiť nové porisko do sekery. Nemajú nič takého? Nemajú deravý kôš, puknutý hrniec, zlomené porisko? Nie, vraj nemajú... (CHROBÁK)

Zmena osoby a čísla ako vyjadrenie spoločenských vzťahov

Plurál namiesto singuláru

1. Majestátny plurál — Pluralis majestaticus.

Prvú osobu pl. používali vysokopostavené osobnosti, najmä panovníci, pri slávnostných príležitostiach ako znak spoločenskej nadradenosti a osobnej exkluzívnosti. Je to prvok prevzatý z latinčiny a známy aj v iných jazykoch. V dnešnej literatúre sa majestátny plurál zriedka používa ako archaizujúci prostriedok.

„S uspokojením budeme sa dívať,“ hovoril panovník, „ako sa začnú porady o veciach spoločných, a veríme pevne, že následkom všestranného pováženia týchto otázok vyskytne sa sama sebou potreba revidovania a cieľuprimeraného premenenia zákona z roku 1848.“ (JULIUS BOTTO)

Zapisovateľ vstane, vykrúti si fúzy, a začne čítať:

„Nos Carolus VI. D. G. Romanorum Imperator...“ „Počkaj, postoj!“ zakričí dakto. „Čože nám vy tu po latinsky čítate? To my nerozumieme, a predsa sa nás to všetkých týka,

a nielen tých, čo troška po latinsky vedia. Tu ide o našu kožu, čítajte nám tak, ako my rozumieme!“

„Dobre máte, pán brat, tak je,“ zavolá moc hlasov, a zapisovateľ, pán Štefan Andaházy, takto začne: „*My* Karol VI., slávnemu zemianstvu liptovského pozdravenie:

1. *Žiadame* od slávneho zemianstva, aby šlo pod zástavy pána grófa Hajstera oproti buričovi Rákócimu, ktorý teraz v spojení s Turci do Sedmohradskej a Uhorskej vtrhol a ponáhľal sa buriť do horných stolíc milého nám kráľovstva uhorského. Insurekcia táto má sa čím skorej zistiť, lebo preto má zeman tak veľké práva a slobodný je od všetkej dane, aby bol každú chvíľu za svojho kráľa umierať hotový.

2. Že mnohé vojny s Turci a inými národmi pokladníc našu vyprázdnil, *nakladáme*, aby po niekoľko mesiacov na každý spôsob tritisíc zlatých zložené bolo.

3. *Posielame* pána, nám verného Friedricha Vilhelma Böckla, slobodného pána z Čavy, slávneho pluku Valskehlíanskeho kapitána, k vám, dotiaľ v Liptove ostať majúceho, dokiaľ tieto rozkazy naše vyplnené nebudú. *Rozkazujeme* spolu, aby sa mu všetka česť preukazovala; kto by sa mu ale, alebo ktorému z ľudí jeho ublížiť opovážil, upadne do kráľovskej nemilosti. (KALINČIAK)

2. Tvar druhej osoby pl. vzťahujúci sa na jedného adresáta — vyknanie.

Dospalej neznámej alebo dôverne nespriatelenej osobe sa podľa platnej spoločenskej konvencie u nás vyká. Určitý slovesný tvar vzťahujúci sa na jedného adresáta má takú istú podobu, ako keď ho použijeme vo vzťahu k plurálnemu adresátovi. Rozdiel je len v mennom prísudku a v menných zložkách zloženého prísudku, ktoré sú v jednotnom čísle. Adresát prehovoru sa bežne pomenúva vlastným menom alebo apelatívom.

„Kde ste, slečinka,“ zavolala pani zo dvier a vstúpila dnu. „Nezabudli ste tieto kvety poliať?“ (TIMRAVA) — „Vy sa na mňa hneváte, tetka Verona?“ spytujem sa a tuhšie tisnem čielko do jej kabátika, akoby som ju prítlusnosťou chcela obmáknúť. (FIGULA) — „Joj, majte rozum, pán Mlynár, nezobudte mi mamičku,“ prosila so zopnutými rukami. (J. HRUŠOVSKÝ) — Bača natiahol krídlo vtáčaťa, chytilo ho zobáčikom za prst: „Nerobte, bolí,“ chcelo povedať. Na krídeľci bola rana, zahojila sa. (ONDREJOV)

3. Plurál úcty.

O pluráli úcty hovoríme vtedy, keď hovoriaci označuje staršiu alebo ctenú osobu menom alebo zámenom tretej osoby pl. v tvare osobného mužského rodu *oni* a keď deje, ktorých podmetom je táto osoba, vyslovuje v tvare tretej osoby množného čísla. Plurál úcty sa môže vzťahovať aj na menný (adjektívny) prísudok a doplnok a na prívlastkové ukazovacie zámeno. Je to ľudový jazykový prostriedok, ktorý sa hojne využíva ako charakterizačný prostriedok v umeleckom štýle.

Plurál úcty nie je totožný s onikaním. Je často bežný a konvenčne požadovaný tam, kde sa staršiemu spolubesedníkovi vyká. Naproti tomu v prostredí, v ktorom sa staršiemu spolubesedníkovi (napríklad rodičom) oniká, často býva plurál úcty neznámy.

[Teliar a Mišo] „Pán farár bolí tiež?“ „Nie, tí sú doma. Šiel som sám,“ odpovedá hrdo. „Tí sa spustia na mňa vo všetkom.“ „Nuž môžu sa, môžu,“ lichotí Teliar. (KUKUČÍN) — Jano zahľadel sa na Jerguša: „Nebudú ťa mama hrešiť?“ „Nebudú!“ (ONDREJOV) — „Pani učiteľka odkazujú, že im nemáte čo rozkazovať,“ pribehne Lašút zadychčaný. (HEČKO) —

Ledva sa starý otec veďierkom na priedomie vytiahnu, sadnú na prietos, paličku oprú k nohám. (CHROBÁK) — Mój starý otec, tí si radi vypili! (ÚZUS) — Aj dedko by nám žili, keby neboli umrell. (POREK.)

Plurál úcty sa miestami v ľudovej reči používa aj vo vzťahu k bohu.

„No, Hagara, oblie ste obzerali — bude už aj žito zrelé?“ „Dozrieva — budeme ho žať čochvíľa, len by dali Boh času.“ (TIMRAVA) — „Pánbožko teraz spí!“ odvrkol Rudko mrzuto a driemal ďalej. (ONDREJOV) — „Dobré je i mliečko. Všetko nám pánbožko na úžitok stvorili,“ zastávala moja babka trúnok, až sme sa rozišli. (TAJOVSKÝ)

Pomknutie osoby

Tretia osoba sg. namiesto druhej osoby.

Nahradenie osoby adresáta osobou predmetu prehovoru môže byť prostriedkom na vyjadrenie úcty alebo odstupu; hovoriaci akoby sa neopovážal spoločensky vyššie postaveného adresáta osloviť priamo. Adresát sa pomenúva všeobecným alebo vlastným menom.

Ale . . . Viete čo? Sú tu metále „Za vernú službu“, alebo ten najnovší: „Vítazovi nad zlom.“ Navrhнем vás.“ — „Ach, pán šéf,“ sklopil oči Šemčík, „ďakujem. Som poctený už týmito láskavými slovami. Pán šéf by musel návrh odôvodniť a tak odhaliť aj túto krádež. A to azda pán šéf nechce.“ (JESENSKÝ) — Johanka svojou smelosťou a ostrovtipom Tarnóczyemu vlastne imponovala. Ale bol zas aj urazený. Cítil preto rozpaky, čo s ňou spraviť. Ženy nedávali do želez . . . hoci pre tie buričské reči . . . Myslel, že by zaslúžila. „Či si snáď *gnädige Frau* uvedomuje, že si trúfala povedať viac, ako jedovolené?“ Vstal z fotela a zasipel jej tesne pri tvári. (LACKOVÁ)

Ide o starší jazykový prostriedok, ktorý sa dnes používa veľmi zriedka. — Tretia osoba sg. namiesto druhej sa nikdy nepoužíva bez pomenovania adresáta; takzvané onkanie nebolo v spis. slovenčine zvyčajné ani v staršom úze.

Pomknutie osoby aj čísla

Tretia osoba pl. namiesto druhej osoby sg. — onkanie.

Pri onikaní autor prehovoru označuje adresáta zámenom tretej osoby pl. v tvare osobného mužského rodu *oni* a deje, ktoré mu ako podmetu vety prísudzuje, vyslovuje v tvare tretej osoby pl.

Onkanie sa používa namiesto vyknanie v krásnej literatúre zobrazujúcej staršie obdobia medzi „pánmi“, začínajúc dedinskými remeselníkmi, obchodníkmi a dedinskou inteligenciou. Ľudové postavy onikajú len „pánom“. Onkanie je v slovenskom kontexte príznakové.

[Slečna Viera sa rozpráva s dedinčanom Hagarom] „Kde idete, Hagara?“ — „Len na salaš . . . a oni kde ustávali, kišasonka?“ (TIMRAVA) — „Mnoho majú práce, pán slúžny, mnoho,“ začal diplomat pán Elek. (KUKUČÍN) — Pred mnohými rokmi, keď si bol ešte chlapčisko, prišiel ku mne otrhaný, zúbožený človek. Od hladu div mi nezomdlel v predsení. „Pán rektor,“ hovorí mi, „pomôž mi, už ďalej nevládzem od zimy a hladu.“

Zmlujú sa nado mnou.“ Poznal som ho dobre, chodili sme kedysi spolu do školy a kamarátili sme sa. (J. HRUŠOVSKÝ) — „A vedľa, videlo sa mi, že sú oni celkom dobrý človek. Nie pre tú pálenku, ale preto, lebo vedľa druhých počúvať.“ (MINÁČ)

Používanie neosobných tvarov

Neosobné tvary neosobných slovies

Neosobné tvary neosobných slovies sa používajú na pomenovanie dejov, ktoré chápeme ako neviazané na agensa alebo nositeľa. Sú to prírodné deje, psychofyzické deje a tajomné deje.

a) Prírodné deje.

Jesenné odpolednie. **Poprška.** (TAJOVSKÝ) — Na druhé ráno, už mrzlo, vyberal sa starý pán na prechádzku. (LAZAROVÁ) — Keď vyšiel z regála, bolo sa už dost dobre stmilo; vietor fučal ulicami a sypal sypký sneh rovno do tváre. (KUKUČÍN) — A hoci von svietilo slniečko, v izbe sa pozdalo, že sa zamračilo a že prší. (URBAN) — Dnalo sa. Slnce vychodilo z mora vody, hmly a oblakov. (TAJOVSKÝ) — Z času na čas v diaľke zahrmelo, dalo sa očakávať, že podvečer spfne. (JÉGÉ) — Pozrel sa vo vysok na oblaky; zdalo sa, že sa trhajú, akoby sa chcelo vyčasiť. (ONDREJOV)

b) Psychofyzické deje.

Zuza zbledla, stmilo sa jej v očiach a hrdlo sa jej stiahlo. (HEČKO) — Štefan Koňarčík-Chrapek sa zamyslel. A rozjasnilo sa mu v hlave. (URBAN) — „Ale kto vie, či sa im už tak veľmi v hlave rozvišlo.“ (TATARKA) — I Štefana zamrzilo a v zmltku nasledoval starca. (JAŠÍK) — Chlapcovi chutí, ako obyčajne. (RÁZUS) — Nie div teda, že sa mojim susedom s prasatom vše aj prisnilo, a veru neľutovali si vstať a ísť mu klepať na chlievik. (TAJOVSKÝ) — Odľahlo mi, ako keby sa boli hory zo mňa odvalili. (FIGULI) — Chcela ho napomenúť, ale slová jej zasekli v hrdle. (KUKUČÍN) — U Bartošov kravu zdulo. (JESENSKÝ) — Žobráka trochu premklo, ale vydýchol si a doviedol Matúša do chýžky. (TAJOVSKÝ) — „Vám, ako vidno, zle sa niekde povodilo!“ (TIMRAVA) — „Tak vidíte, ľudia! Okresu na vás záleží, a nám by nemalo?“ (HEČKO)

c) Tajomné deje.

Ľudia to vypočuli, domysleli si k tomu ešte svoje, a hoci sa už vravelo, že za Vyšným mlynom straší, teraz vravelo sa ešte viac a vychodili na svetlo nové podrobnosti. (URBAN) — Kostol sa zdal byť niektorým potrebný i preto, lebo primného mávalo. (JÉGÉ)

Neosobné tvary osobných slovies

Neosobné chápanie deja motivované realitou

Podľa svojej funkcie sa k neosobným tvarom neosobných slovies bezprostredne priradujú neosobné tvary osobných slovies, keď sa používajú na podanie prírodných dejov a dejov, ktoré majú nepriaznivé účinky pre živého nositeľa.

1. Podávanie prírodných dejov

Na základe neosobného chápania atmosférických dejov vyjadrujú sa neosobne aj rozličné prírodné deje neatosférickej povahy. Sú to rozmanité vonkajšie deje, ktorých agens alebo nositeľ nie je v realite dost zreteľný, a preto sa od neho odhliada — alebo deje, pri ktorých autor prehovoru agensa alebo nositeľa zámerne odsúva do pozadia. Pri takto použitých neosobných tvaroch osobných slovies vystupuje do popredia samotný dej. Takto sa používajú najmä slovesá, ktorými sa vyjadruje horenie, dymenie, pohyb, zvuky a vône. — Nimi sa potom sekundárne (metaforicky) vyjadrujú aj psychofyzické a spoločenské procesy.

a) Horenie sa vyslovuje slovesami: *liet, horieť, dohorieť, dohárať, rozhorieť sa, rozhárať sa, prehoriť, prehárať, vyhárať, blčať, rozblčať sa, hasnúť, vyhasnúť, vyhasínať* a pod.

„Ľudia boží, horí!“ vykrikuje plným hrdlom. (HEČKO) — Nedávali ste pozor, a v kachliach vyhaslo. (ÚZUS)

b) Dymenie sa vyjadruje slovesami: *dymiť sa, zadymiť sa, kadit sa, zakadit sa, čmudit sa, začmudit, kúriť sa, zakúriť sa, kudlit sa, zakudlit sa, kundolit sa* a pod. K nim sa priradujú aj slovesá *prášiť sa, zaprášiť sa, parit sa*.

Z komína sa kudlilo ako z fabriky. (ŽÁRY) — Maco pripálil si fajočku, dva-tri razy lepšie potiahol, aby sa mu rozfajfalo. (TAJOVSKÝ) — Len toľko, čo som si prichytil širáčik, aby mi v behu neodletel, a už sa prášilo za mnou. (BENKA) — Na veľkej mise parilo sa z nových zemiakov. (TATARKA)

c) Pohyb sa vyjadruje slovesami: *víriť, zavíriť, hmýriť sa, hemžiť sa, mrvit sa, vriť, zvriť, viať, rozvievať, tiecť, kvapkať, frknúť* a pod.

Okolo ich chalupy cestou, kedysi dávno nazvanou podľa ich vlastnej usadlosti, hmýrilo sa rozrušeným a sviatočne vystrojeným občianstvom. (LACKOVÁ) — V niektorých domoch vrelo ako v kotloch. (HEČKO) — Ako otvoril ústa a pozrel, už zvrelo v nej. (TIMRAVA) — Len Sanko Zuzku z rúk nepustil a zvíťal ju, len jej tak sukničky rozvievalo! (TAJOVSKÝ) — „Od predošlej jari mi tieklo do kuchyne, nuž aj táto robota ma súrila.“ (ŠVANTNER) — Zo stiech kvapkalo. (JESENSKÝ) — Len pozor, aby vám netrklo do očí! (ZELINOVÁ)

d) Vydávanie zvukov a vnemy zvukov sa vyslovujú slovesami: *vrčať, zavrčať, chrčať, hučať, šušať, šuchotať, tukať, zatukať, klopnúť, klopať, klopkať, lupkať, chrupkať, škriptať, vrzgať, cinkotať, zvonit, zvonkať, prasknúť, práskať, dunieť, búchať, mľaskať, dudlať, vrždať, hrkať, ozývať sa, ohlušovať* a pod.

V stroji hrklo, zaškrípalo a kolesá sa zastavujú. (F. KRÁČ) — Voličia, vyše tisíc tristo, schodili sa s hrmotom, krikom, hudbou a výskaním, až to v ušiach hučalo. (LASKOMERSKÝ) — Mladšie gazdiné vyobliekané, vyškrobené, len tak šušťalo. (TAJOVSKÝ) — Zafúkal [do fujary] jemne, cifrovane. Tichučko, kde-tu akoby vykrikoval. Zdudlalo, strlikovalo, prelievali sa hlásky ako vodička po jarčekoch v Studenej jare. (ONDREJOV) — Človeku z toho dunelo v hlave ako v sude. (TATARKA) — Švihol korbáčom — prasklo. Prenieslo sa dolinou a prasklo ešte raz kdesi na druhej strane. (ONDREJOV) — Ale na prsiach mu stále chrčalo,

hovoril šepmo a málo. (TAJOVSKÝ) — Vložil si do úst dva palce a tak tuho zahvízdal, až ohlušovalo. (ONDREJOV)

e) Vydávanie voní a vnemy voní sa vyjadrujú slovesami ako *voňať, zaváňať, rozváňať, raziť, smrdieť, páchnuť, zapáchať niečím*.

Srdce sa naplnilo túžbou ísť von, kde voňalo jarou a pole zobúdzať sa k životu. (TIMRAVA) — Dnu bolo útulne, teplo; páchlo tam kožušinou a kyslým mliekom ... (URBAN)

1. Takýto spôsob vyjadrovania nachádzame tam, kde sa zámerne stavia do popredia citová zložka života. Preto v lyrizovanej próze je veľa takto stavaných viet (napr. v niektorých dielach M. Urbana, L. Ondrejova, D. Chrobáka, M. Figuli, R. Jašíka). Bezpodmetové (neosobné) podávanie dejov akoby ich robilo súčasťou prírodného diania, do ktorého sa potom citovo začleňuje (voľuje) aj vnímajúci subjekt.

2. Takto sa používajú aj slovesá *rodíť sa, obrodíť, sypať, podsýpať*, ktorými sa vyjadruje proces dávania úrody, veľmi často v súvislosti s jej množstvom.

Akým pluhom orie, za takým sa mu rodí. (PRÍSL.) — Keď vše u nás hojne obrodilo a v našom meste ovocie nemalo takej ceny, najali sme voz ... a pod do Lučence. (TAJOVSKÝ) — Žatva sa ukázala o tretinu slabšou, ako rátali, a že nesypalo dobre, to už nikoho neprekvapilo. (LAZAROVÁ) — Toho roku bude dobre podsýpať. (KUKUČÍN)

2. Podávanie dejov, ktoré majú nepriaznivý účinok pre nositeľa

Sú to deje, ktoré majú nepriaznivý, škodlivý, tragický účinok. Priradujú sa k tajomným dejom a majú ráz osudových alebo subjektívne neovládateľných psychofyzických dejov. Pri nich sa pozornosť upriamuje iba na dej a na jeho účinok pre zasiahnutého alebo nositeľa. Podávané deje sú spôsobované a) externým agensom (externou príčinou) alebo b) internou príčinou (jestvujúcou priamo v nositeľovi deja); agens i príčina deja ustupujú do pozadia často pod vplyvom citového vzrušenia.

Skupina sloves, ktorými sa vyjadrujú osudové a mimovoľné psychofyzické deje zasahujúce nositeľa, nie je sémanticky presnejšie vyhranená a uzavretá. Sú to slovesá, ktorými sa vyslovuje usmrtenie, dokaličenie, poranenie, zasiahnutie niekoho: *zabiť, zahlušiť, rozmliaždiť, zasypať, roztrhnúť, dohrúzať, odrieť, zaviať, stĺcť, zohnúť, zahodiť, nieť, trhnúť, trhať, odtrhnúť, štiepať, mykať, kriviť, skriviť, krčiť, pokrčiť, triasť, drglovať, zmrviť, zvijať, hodiť, hádzať, trepať, stiahnuť, strhnúť, vysotiť, vypleštiť, dusiť, zadusiť, zadúšať, stisnúť, pritísnuť, previať, odtiať, odseknúť, zaschnúť, odstreliť* a pod.

Nepočuli o ňom od Všeohsvätých, až pred Vianocami prišla zvesť, že ho zabilo ... (TAJOVSKÝ) — „Ježiš, Mária,“ volal v trapiech, „nohu mi zlomilo“. (JESENSKÝ) — Ešte dobre, že ho nezdrúzgalo! (RÁZUS) — Nerozmliaždilo ho celého, ale odtrhlo mu pravú ruku za pästou a lavú mu zlomilo vyše lakta. (TAJOVSKÝ) — „Ba že mu hlavu odstrelilo!“ zavolá ktoráási. (TIMRAVA) — Matku vyhodilo spomedzi ojc a zostala visieť na krovínach v bezvedomí. (FIGULI) — Pršteky mu odrelo, plakal veľmi a dlho, kým som mu ich hojila a obväzovala. (ŠOLTÉSOVÁ) — Pod srdcom ma celú noc hrýzlo. (ŠVANTNER) — Tak ho vše aj za pol hodiny dusilo, že mu až slzy tiekli. (TAJOVSKÝ) — Kočišovi utiahlo kútiky,

že sa Petrán pri klaňaní ide v drieku prelomiť od úctivosti. (FIGULI) — Ujhelyho len tak naberalo. (J. HRUŠOVSKÝ) — Chcela ho napomenúť, ale slová jej zaseklo v hrdle. (KUKUČÍN)

Takýto spôsob vyjadrovania nachádzame najmä pri líčení bojového a nebezpečného pracovného prostredia (porov. napr. niektoré diela V. Mináča z Povstania alebo J. Horáka z bankeho prostredia).

Neosobné chápanie deja ako dôsledok autorovho zámeru

Autor prehovoru zámerne ruší intenciu slovesa na podmet (agensa alebo nositeľa) a vyslovuje dej bezpodmetovo, ako taký. Nevyjadrenie gramatického podmetu dáva rozprávaniu ráz objektívneho konštatovania dejov bez ohľadu na ich agensa alebo nositeľa a bez ohľadu na ich vzťah k autorovi prehovoru. Ide zväčša o vyjadrovanie štylisticky príznakové, pričom štylistický ráz vyjadrenia je daný tým, ktorú osobu neosobný slovesný tvar zastupuje.

1. Neosobný zvrtný tvar blízky osobnému tvaru so všeobecným podmetom.

Neosobné vyjadrenie podáva dejovú náladu (charakteristiku) príslušného prostredia a stojí za 3. os. pl. alebo za 1. os. pl.

Pilo sa, zhováralo sa, krčah sa prázdnil ... (KUKUČÍN) — Nepojednávalo sa, a tak bol sám s prokuristom Čerpianskym. (JESENSKÝ) — Za rampou ide sa už do vrchu. (RÁZUS) — Všade sa oralo, bránilo, kopalo, sialo, sadilo. (FIGULI) — Ráno začalo sa hlasovať. (TAJOVSKÝ) — O frontoch sa už temer nehovorilo. (ONDREJOV) — Vonku sa strieľalo. (HEČKO) — Hovoriť sa smelo, len keď sa odpovedalo na otázku, a pýtať sa pýtal iba starý pán. (LAZAROVÁ) — Po chodbách i v úradoch sa už pospevovalo. (J. HRUŠOVSKÝ)

2. Neosobný zvrtný tvar emfaticky nahrádzajúci tvar príslušnej osoby.

Pri takomto neosobnom vyjadrení autor prehovoru zámerne podáva ako bezpodmetové také deje, ktorých gramatickým podmetom je on sám, alebo adresát prehovoru, alebo iná konkrétna osoba. Neosobný tvar stojí tu teda za hociktorú osobu singuláru alebo plurálu.

a) Neosobný tvar za tvar 1. os. sg. a 1. os. pl.

Autor reči sa vyhýba osobnému vyjadreniu, lebo je nepríjemné (nepriemerané a pod.) pripisovať príslušný dej sebe (napr. žalovať na seba); neosobným vyjadrením akoby uvoľňoval zviazanosť deja so svojou osobou.

„Ako to len môže!“ Zvolala rozhorčená. Zabudla sa premôcť. [Richtárka vyčítuje Sýkorovi vdovský samotárske život bez ženy.] „Už sa privyklo. Vdovec — a slúžku držať, to ti nedochodí. Trápiš sa, ako môžeš ...“ (KUKUČÍN) — [Muž hovorí žene] „Chcel som ti už dávno rozpovedať, ale sa odkladalo. Bolo ťažko i hanba.“ (KUKUČÍN) — I ja som len žena, nediv sa, že sa popúšťalo, zo slabosti, kde bolo pritiahnuť uzdu. (KUKUČÍN) — Včera som pekne sedel s Mordkom u Samka. Vypilo sa, pred polnocou sa šlo. Ja som sa vyvalil vo valche. (KUKUČÍN)

b) Neosobný tvar za tvar 2. os.

Autor prehovoru používa bezpodmetový tvar preto, lebo nechce vstúpiť s príslušnou osobou do priameho rečového kontaktu. Vyjadrenie má zreteľný afektívny ráz.

Klasický príklad je z Kukučínovej rozprávky *Na prielohu*. Hnevníci Trúbelka a Pišťalka, ktorí si roky robia zle, takýmto spôsobom sa vzájomne fumigujú. Kukučín tým docieľuje nezvyčajne komickú situáciu, ktorá je v slovenskej literatúre ojedinelá. Motívy neosobného vyjadrovania autor aj priamo interpretuje.

[Trúbelka zlomyseľne zatkol Pišťalkovi kolíky do pozemku, aby si na nich kosu vyštrbil. Pri stretnutí sa zhovárajú.]

Pišťalkovi sa tiež kútiky utahovali. Opýtal sa Trúbelku:

„A kedy sa to tie kolíky nasádzali do tej brázdy?“

Vidno, že mu nechcel ani tykať, ani dvojiť. Trúbelka mu hneď odpovedal:

„Keby sa tu bolo od jari sedelo, bolo by sa vedelo; ale keď sa sem šlo len dnes, nuž ani to sa nevie.“

„Ale sa sem šlo v noci,“ pokračoval Pišťalka, „ostrúhali sa kolíky, a takto...“ — „hej, veru, zasadili sa sem do brázdy. Akiste sa myslelo, že narastú z nich buky. A ono buky sa tak nesadia, len vrby. Kto chce buka mať, musí zasadiť stromček, a nie kolok.“

c) Neosobný tvar za tvar 3. os. sg.

Neosobným tvarom sa tu nahrádza tvar 3. os. sg. preto, aby sa naznačilo, že príslušná osoba má minimálnu vôľovú účasť na výbere príslušnej činnosti, že je viac v stave životnej nálady ako činnosti.

[Je reč o fičúrovi Milošovi] Po obede sa ide do kaviarne, trochu sa zívá, trochu sa čítajú noviny, trochu sa „kibieuje“ pri biliardoch. A v zuboch ustavične viržinka. (KUKUČÍN)

d) Neosobný tvar, ktorého nositeľ je vyjadrený datívom.

Takto sa podáva kvalifikácia priebehu fyziologického alebo psychického deja vzhľadom na jeho nositeľa.

Volne sa mu [Justinovi Mílešovi] myslelo na Viesku a ako je to s Agneškou. (TAPKA) — Boli roky, že ešte v máji padal sneh. Nerástlo sa vtedy dobre tráve a práce na lúkach sa oneskorili. (FIGULI) — A tu sa ti mu vyrieklo, že veru on má sestru zlatovlasú Otolienu. (DOBŠÍNSKÝ, POVESTI)

Neosobné konštrukcie

Neosobný tvar býva v konštrukcii vyjadrujúcej charakteristiku stavu prostredia alebo individua a v časovom údaji o príslušnej udalosti typu neosobný tvar slovesa *byť* + príslovka alebo okolnostný a kvalifikujúci výraz.

1. Charakteristika stavu prostredia.

Neosobnou konštrukciou sa podáva stav prostredia a nálada v ňom.

Nebo bolo zachmúrené, bolo chladno, veterno, a tu i tu poprchávalo. (LASKOMERSKÝ) — Bolo sparne a voňalo dažďom. (JÉGÉ) — V izbe bolo ako v pekle. (TAJOVSKÝ) — V kuchyni bolo ticho a tma. (BARČ) — Bolo tak pod mrakom, sedela som na okraji mostíka a čľupkala som si konce nôh vo vode. (FIGULI) — Chystalo sa na dážď. (URBAN) — Činí sa, ako by sa zima vrátila chcela. (TAJOVSKÝ) — Svätočne bolo v celej dedine. (ONDREJOV) — Začalo

byť akosi otupno. (FIGULI) — Bolo radosť pozeráť na majstra ... (KUKUČÍN) — Strach bolo vkročiť do tohto smradlavého brloha. (ZÁBORSKÝ)

2. Charakteristika stavu individua.

Neosobnou konštrukciou sa podáva psychický alebo fyzický stav jednotlivca.

Bolo mu akosi zima, nevoľno. (URBAN) — Počalo mu byť chladno. (JESENSKÝ) — Mňa nocou zachladnutého, začalo hriať, že mi bolo až mŕto. (TAJOVSKÝ) — Ale vtedy, keď nám otec odišiel na vojnu, ani jej nebolo do veselosti. (FIGULI) — Napokon už neskoro večer mi bolo do nerydžania. (JESENSKÝ) — Mohlo mu byť tak okolo štyridsaťpäť — päťdesiat rokov, ani hádam nie. (TAJOVSKÝ) — „Slečna Milka, veselo vám je v meste?“ spýtam sa jej, mysliac, že za tým vzdychá a tu na dedine jej je zunovane. Začalo jej byť ťažko na srdci. (JÉGÉ) — No práve, keď sme sa hrali u Porubiakov s bábikami, prišlo mi Matka veľmi ľúto ... (FIGULI) — A bolo by mu ľahšie na srdci, keby mal starého otca aspoň trošičku menej rád. (HEČKO) — Mne bolo hnev a hrôza naň hľadiť, čo sa zaiste i na mojej tvári zračilo. (JÉGÉ) — Bolo mi ako malému chlapčikovi, ktorého mater zastihla pri nedovolennej robote. (ŠVANTNER)

K tejto skupine prípadov sa svojim rázom pričleňuje aj neosobná konštrukcia typu *neosobný tvar slovesa byť* + *po* + *lokál podstatného mena* (os. zámena), ktorou sa vyjadruje, že príslušná vec alebo udalosť (označená lok. podst. mena) sa pomínula (zhynula, zničila, prešla a pod.).

Susedia vedeli o ňom a neprichádzali k nám, alebo len do pitvora; iba stará Strechová, oči ako striga, nevedela, príde, kukne, pochváli — už bolo po telati. (TAJOVSKÝ) — Aby už bolo po predstavení! (FIGULI) — Je po tanieri; bolo po peniazoch; bude po sláve. (ÚZUS)

3. Údaj časovej okolnosti.

Neosobný výraz podáva časovú okolnosť deja určením času v hodinách, označením časti dňa, týždňa, roku a pod. alebo vzhľadom na istú udalosť.

Bolo tak okolo pol jednej, keď dr. Matulay energicky zaklopal na dvere jedálne a vkročil dnu. (J. HRUŠOVSKÝ) — Mohlo byť pol dvanástej, keď nás krémár vyhnal na cestu. (ŠVANTNER) — Bolo včas ráno. Na tráve a kričkoch po záhumní ešte všade sedela rosa. (FIGULI) — Mohlo byť hodne popoludní, keď odobranci odprisahali a dostali sa von. (URBAN) — Už bolo podvečer, keď sme sa vrátili domov. (LASKOMERSKÝ) — Bolo okolo polnoci, keď sa zišlo celé Svätoplukovo mužstvo na dvore paláca. (JÉGÉ) — Vyškávala list z frontu, a čím sa viacej chýľilo k Vianociam, vyškávala ho túžobnejšie. (FIGULI) — Režko sa priberalo k jeseni. (FIGULI)

Neosobné modálne spojenia

Neosobné modálne spojenia vyjadrujú psychické nutkanie k deju a jeho potrebnosť (nepotrebnosť), vhodnosť (nevhodnosť), možnosť (nemožnosť) a pod. Sú to spojenia typu *var neos. modálneho slovesa byť* (resp. jeho ekvivalentu) + *inf. významového slovesa*; *neos. tvar pomocného slovesa byť* + *modálna príslovka* treba (načim) ... + *inf. významového slovesa*; *var neos. modálneho slovesa prísť* (prichodiť) + *inf. významového slovesa* a napokon *var neos. modálneho*

slovesa *dať sa* + inf. významového slovesa. Modálny vzťah sa vyjadruje všeobecne, alebo sa datívom príslušného podst. mena (os. zámena) vzťahuje na osobného nositeľa.

1. Tvar neos. mod. slovesa *byť* + inf.

Bolo by povedať, čo bolí, bolo by sa rozhovoriť o tom, čo dušu orie. Oj, bolo ... Pospomínať tak z výšky ten svet tamdolu, tie starosti, rozhovoriť sa doširoka o tom, čo by malo byť a čoho niet. (URBAN) — Pravda, ani nepriateľov nemal toľko, s ktorými by mu bolo bojovať. (HEČKO) — „Chlapec je nadaný,“ hovoril. „Bolo by dobre dať ho do mestských škôl.“ (ONDREJOV) — „Povinnosti sú putá najhoršie, už či si v obchode, dielni alebo v úrade. Neostáva ti, ako čakať trpelive, kým ti ich nesnúmu: kým nevyprieš hodiny.“ (KUKUČÍN)

2. Neos. tvar pomocného slovesa *byť* + modálna príslovka *treba* / *načím*, *hodno*, *neslobodno*, *neradno*, *možno*, *vidno* + inf. a spojenia s inf. sloves typu *vidieť*, *badat*, *čuť*, *čítat*.

Pri modálnych vetných príslovkách *treba* / *načím*, *hodno*, *slobodno*, *neradno* a pod. je v indik. prez. nulový neosobný tvar pomocného slovesa *byť*.

Dlho sa však nebavia, lebo huby treba za rána zbierať. (RÁZUS) — Či bol niekto nešťastný alebo nie, tu sa nepýtali: tu bolo treba robiť a žiť. (URBAN) — Odkedy Fiodor odišiel, bolo sa jej [matke] treba usilovnejšie obracať. (FIGULI) — „Nuž počuli sme už raz, aké má vlasy,“ riekol otec, „nebolo treba opakovať.“ (KUKUČÍN) — Nehodno k deťom dobrým byť. (TIMRAVA) — Kým sa zemiaky uvarili, nebolo slobodno zapáliť svetlo. (TAJOVSKÝ) — Večer o pol jedenástej som prišiel domov. Jedným slovom: nebolo mi možno odísť. (JESENSKÝ)

V zaokrúhlenom svetle lámp bolo vidno poletávať malinký, drobnaušský sniežik. (JESENSKÝ) — Bolo vidno, že už ledva žije. (FIGULI) — Bolo vidno, že by ich rád povzbudiť. (BARČ) — Bolo badať, že sa premenila. (KUKUČÍN)

3. Neos. tvar modálneho slovesa *prísť* + inf.

Nebol [Maco] už teda súci ku koňom, a potom aj roky prichodili, prišlo mu robiť na voloch. (TAJOVSKÝ) — Keby tak prišlo silou sa ruvať o ženskú, zloží na lopatky akéhokoľvek mládenca. (TATARKA) — Čakala ho batožina, ktorú prichodilo otvoriť a prehliadať. (KUKUČÍN)

4. Tvar neos. modálneho slovesa *dať sa* + inf.

„Petroleja nemáme!“ skočili mu ťahavo do reči, „potme sa priať nedá!“ (FIGULI) — Nedalo sa povedať, že by pomer medzi Jankom a Jožkom nebol býval hneď od začiatku srdечný. (BARČ)

Od neosobných modálnych konštrukcií s neosobným modálnym zvratným slovesom *dať sa* treba odlišovať neosobné konštrukcie s neosobným tvarom nezvratného slovesa *dať* (= dovoliť, pripustiť).

„Hej,“ pridáva starký, „celú noc mi nedalo spať, len ma také teplo oblievalo.“ (FIGULI)

Zriedkavo sa používa neosobné modálne spojenie so slovesom *dostať sa* — *dostávať sa* vyjadrujúcim častotť deja.

Takú rybu nedostane sa ľahko vidieť v Mosticiach ani v Petre Pavle. (RÁZUS)

Neosobné tvary osobných modálnych spojení

Ide najmä o neosobne použité spojenia modálnych sloves *chcieť*, *žiadať*, *zuvolať*. Modálny vzťah k deju vyjadrený pomocou týchto sloves podáva sa alebo ako platný všeobecne, alebo sa pomocou datívu podstatného mena (os. zámena) pririeka príslušnému osobnému nositeľovi.

Ty si počul o slobode? Ty si to slovo pochopil? Tebe sa jej zachcelo. (TAJOVSKÝ) — Jedol akosi nasilu, akoby sa mu nechcelo, a v pol pohára prestal, zložiac lyžicu. (TIMRAVA) — Utopiť sa chcelo v ňom [v sene], tak voňalo, tak šušťalo v rukách, podivné, krehké i radostné, skrývajúce v sebe tajomstvo zeme, tajomstvo polí. (URBAN) — Nechce sa mi pohnúť z miesta. (FIGULI) — Fajčili sme i dačo užívali — nie síce preto, že by sa nám bolo žiadalo, ale preto, aby nás z hostinca nevyhostili. (TAJOVSKÝ) — Zažiadalo sa mi rozbehnúť sa na lúky a opreť sa naháňať lienky. (FIGULI) — „Možno, umriem. Nežiada sa ješ.“ (ONDREJOV) — Dost vojakov už videli, ale deťom na vojsko hľadiť nikdy sa nezunuje. (TAJOVSKÝ) — Bola takto pred mojimi očami sama, maličká, drobná, mohol som sa na ňu dívať, koľko sa mi žiadalo, a keby sa mi bolo chcelo, mohol som sa len načiahnúť a bola by v mojich rukách. (ŠVANTNER)

Osobitné prípady použitia menného rodu

Pretože slovesný tvar na základe kongruencie preberá menný rod z príslušného podstatného mena, rozličné uplatnenie gramatickej kategórie rodu pri danom podstatnom mene má dôsledky aj pre slovesný tvar, ktorý s ním vstupuje do predikatívneho alebo iného syntagmatického vzťahu.

So zreteľom na to, že rod je menná gramatická kategória, v rámci slovesa preberajú sa len osobitné prípady, a to najmä tie, keď rod podmetu sa vyjadruje len na slovesnom tvare.

Mužský rod

Mužský rod ako všeobecný zástupca kategórie rodu (nepříznakový člen) sa uplatňuje v pôvodne adjektívnych preteritálnych tvaroch kondicionálu (v l-ovom prídaví), keď sa vyslovuje fiktívny dej vzťahujúci sa na všeobecnú osobu, ktorú možno vyjadriť podstatným menom *človek* alebo zámenom *niekto*.

Chudák Mišo zostal, akoby ho poďal. (KUKUČÍN) — A to bol ten bruchatý, bradatý župan, ktorého červená tvár sa tak blyští, ani keby ju slaninou namastil. (JÁGÉ) — Maroš a Jano robia, ani čo by ich platil. (RÁZUS) — „Môj tatíčko všetko dokmésali,“ prevráva tíško Marinka, akoby kamienky púšťal do tichej vody. „Už ich nemám rada.“ (TATARKA)

Ženský rod

Slovesný tvar, ktorý sa vzťahuje na adverbializované podstatné mená ženského rodu *tma*, *zima*, *pravda* a *škoda*, môže mať popri častejšom tvare stredného rodu i tvar ženského rodu.

Zišiel bezpečne poza záhrady. V chalupách bola *ima*. (PLÁVKA) — A keď už bola *ima*, mať zdvihla kľavú, robotou zmeravenú dlaň nad oči a dívala sa . . . (ONDREJOV) — Zakryl si hrdlo, akoby mu bola *zima*. (JAŠIK) — Nebola to *pravda*. (FIGULI) — „Nemôžete ísť s nami, lebo ste ešte veľmi mladí a bola by vás *škoda* . . . (ONDREJOV)

Stredný rod

Pomknutie rodu sa uplatňuje ako dôsledok citového postoja.

Tvar stredného rodu sa používa ako dôsledok citového postoja (maznanie — opovrhovanie) k agensovi alebo nositeľovi deja, pomenovanému podstatným menom mužského alebo ženského rodu. Pomknutie menného rodu vyplýva-
júce z citového postoja k príslušnej osobe, k personifikovanému zvieratu a k apo-
strofovej veci sa v 3. os. niekedy naznačí (zdôrazní) zámenom *to* alebo *ono*.

a) Postoj k veci reprezentovanej gramatickým podmetom sa nezdôrazňuje zámenom.

Daňo Pavkovie si obzeral zblízka chlapčeka a utrápene pokyvkával hlavou. Ešte nedávno ako ťupilo ten odzemok, a hneď by bolo na márach. (FIGULI)

Pomknutie menného rodu je menej zvyčajné v 2. os. sg.: „Zobkaj, synček môj. Viem, že si už dávno nič poriadneho *nejedlo*.“ (KUKUČIN)

b) Postoj k veci reprezentovanej gramatickým podmetom sa zdôrazňuje zámenom *to*.

[Pán Jonáš Kelnický o slúžke Dore]

„*To* by sa i do steny *búšilo* a *nepotrafilo by* z izby, keby ju človek nenaúčal. Ale čerta naučíš takú starú trlicu. *To* má rozum prekrútený ako ovca, keď dostane vrtohlavosť do hlavy.“ (KUKUČIN) — „Ledva sa *to* malo najesť, a teraz . . . Ťa, akou paničkou sa stane!“ (URBAN) — „A tam aká veľká!“ šepce Anka, akoby sa jej [ryby] obávala. „Ako si *to* ľahko pláva proti vode.“ (RÁZUS) — Keď ho noha bolela, držal jej žartovné reči, zakľajúc so smiechom tu i tu, keď ho väčšmi zamrzela. „Potvora akási, čo *to* vyčína, také figle, nie že by bolo rado, že si môže oddýchnuť!“ (JÉČ)

c) Postoj k veci reprezentovanej gramatickým podmetom sa zdôrazňuje zámenom *ono*.

Žofka beží do izby. Starý otec sa jej pýta: „Dievča odkiaľ? No, povedz! Aha, aha! No, no! Ruky zmrznuté ako hrable a sklavené. No, urob štipku; vidíš, nemôžeš. Čo si mi robilo vo vode? . . .

„Bola som po vodu. Keď mať nestačí, musím ja.“

„Ach, nebožiatko! *Ono* musí po vodu; *ono* má studené paprčky!“ a šúfal jej ich medzi svojimi horúcimi dlaniami a dychom svojím zahrieval. (KUKUČIN) — Spávala na šope. Sama . . . — Chodila teda a my sme nezbadali, iba potom, keď . . . Keď už bolo neskoro. Zbil som ju ako psa! Bol by som ju hádam i zabil, ale . . . Čo už na takej nabiješ? Nechcel som ju, ale *ono* . . . len sa nám jedného dňa vychytilo a . . . Že za akousi takou ženou. Chcelo si dať pomôcť i . . . Hľa, tak si pomohlo! (URBAN)

Afektívne pomknutie menného rodu sa zvyčajne uskutočňuje spolu s pomknutím osoby (adresát prehovoru sa mení na predmet) a zámeno *to* alebo *ono* sa stáva formálnym podmetom vety.

Používanie slovesných kategórií spôsobu a času

Oznamovací spôsob — Indikatív

Prítomný čas — Prézent

Podľa časovej platnosti treba rozlišovať prítomné tvary indikatívu nedokonavých sloves a prítomné tvary indikatívu dokonavých sloves.

Základné použitie.

a) Indikatívom prezenta nedokonavých sloves sa vo všetkých osobách vyjadrujú reálne deje, ktoré sa uskutočňujú v čase prehovoru čiže v čase ich oznámenia; pritom nie je závažné trvanie príslušného deja pred prehovorom a po ňom, ani jeho prípadné zavŕšenie.

Ja ešte aj dnes *želim*, že už nikdy viac nepôjdem s mojím starým otcem žliebky pod-
tínať. (TAJOVSKÝ) — Výbor sa *volí*. (HEČKO) — Dvere na komore sú závorou *zapreté*.
(KUKUČIN) — Ja *mám* voz *rozobratý*. (PLÁVKA) — „Ak chceš,“ povedal, „*môžeš* ísť so
mnou.“ Mój otec *leží* v starom cintoríne a ja *mám* *sviečku*.“ (ONDREJOV)

b) Indikatívom prezenta dokonavých sloves sa vo všetkých osobách vyjadrujú reálne deje, ktoré sa stanú po prehovore, po ich oznámení, čiže vyjadrujú budúce deje; pritom nie je závažné, aký dlhý interval uplynie od prehovoru po vykonanie deja.

„Ja ti *pomôžem* mama,“ *ponúkala* sa z povinnosti Božka. (TAJOVSKÝ) — *Zapálime* ju
[sviečku] a *položíme* pri hrobe. (ONDREJOV)

Sekundárne použitie.

1. a) Vyjadrovanie atemporálnosti.

Ak sa dej koná alebo završuje bez obmedzenia v čase, vyjadruje sa indikatívom prezenta, a to nedokonavých i dokonavých sloves. Dej sa pri atemporálnom použití prítomných tvarov indikatívu pririeká podmetu ako zviazaný s ním bez časového obmedzenia. Protiklad prítomnosti, minulosti a budúcnosti sa tu ruší a podáva sa neobmedzené trvanie spojenia deja s jeho podmetom. No nejde tu o neprítomnosť gramatickej kategórie času.

K výrokom atemporálnej (vlastne všečasovej) platnosti sa dochádza abstrakčným procesom na základe pozorovania pravidelne sa opakujúceho deja viazaného na istú substanciu alebo deja ako takého. Pritom atemporálny dej sa svojou platnosťou vzťahuje aj na čas prehovoru. Atemporálna funkcia indikatívnych tvarov prezenta je jeho základnej funkcií najbližšia.

Atemporálne použitie indikatívnych tvarov prezenta stretávame najmä v prísloviach a vo výrokoch všeobecnej platnosti. To je gnómický prítom.

Každý *vie*, ako mu v hrnci *vrie*. (PRÍSL.) — „A ty, Itara, rozhodni sa sám, ako *uznáš* za dobré, ale *pamätuj*, že ani vlk v hore *neodbehne* od svojho húfa, keď ho *napadne*

nepriateľ.“ (FIGULI) — Na starosť i pamäť slabne. (TAJOVSKÝ) — Úsečka je najkratšia spojnice dvoch bodov. — Zem sa krúti okolo vlastnej osi.

b) Vyjadrovanie zvyčajnosti.

Táto funkcia sa úzko primkyna k prvej. Zvyčajné deje v porovnaní s atemporalnými dejmi majú menej všeobecnú platnosť; dej vystupuje ako zvyčajný len v istom okruhu.

Významovú platnosť deja vyjadreného prítomnými tvarmi indikatívu možno charakterizovať označením „tak to býva“, „obyčajne sa tak stáva“. Veľmi často sa zvyčajnosťou deja charakterizuje jeho podmet alebo prostredie, v ktorom sa dej odohráva. Zvyčajnosť deja sa často vyjadruje opakovacím slovesom.

Nevestu v novom prístytku vítajú sladkým vareným vínom a svokra podá jej lyžicu medu, aby bola dobrá. (TAJOVSKÝ) — Pri týchto generáloch nezbadáš ani mak pýchy alebo blahosklonnosti, ako sa to vída pri vysokých ofíceroch. (KUKUČÍN) — Za dverami stál komediant, vysoký a plechatý chlap, s fúzami a bradou, ako kozy mávajú. (ONDREJOV) — Pripomínal jej svojím blúznením tých, čo pijú v jej kraji makový odvar, ktorý dáva sladké sny. (FIGULI) — Trinásťročné dievča z chudobnej rodiny už musí vedieť všetky domáce práce — najmä keď matka celý deň nie je doma. (ZUBEK)

2. Sprítomňovanie.

Prítomné tvary indikatívu, a to nedokonavých i dokonavých sloves, sa pre oživenie používajú na vyjadrenie minulých dejov, budúcich dejov a zriedkavejšie aj na fiktívne zreálnovanie budúcich dejov a vôbec dejov, na ktoré nie sú reálne predpoklady. Autor jazykového prejavu podáva tieto deje tak, akoby sa práve odohrávali, akoby ich práve konal, vnímal alebo prežíval. Mimovoľne alebo i zámerne ruší časovú vzdialenosť od deja alebo jeho neúplnú realnosť a podáva ho tak, akoby sa dial v čase prehovoru a bol celkom reálny.

a) Sprítomňovanie minulých dejov — historický prítom.

Minulý skutočný (reálny) dej sa na oživenie rozprávania transponuje do prítomnosti, podáva sa ako aktuálny, bezprostredný.

„Tak vám budem rozprávať, ako Mišo Vrták kupoval na jarmoku čižmy. Nuž teda na Detve je jarmok...“ (ALEXY) — Dňa 18. augusta píše mi švagar z Helgolandu a stručne ale príjemne opisuje tento zvláštny ostrov. (LASKOMERSKÝ) — A ten večer sedí Maroško smutný na schodoch v pitvore. Ani jest sa mu nechce. (RÁZUS) — Oživil si v pamäti celú udalosť: Začiatok vojny. Jerguš pasie ovce nad priehybou. Dolu cestou ide tento istý človek na koči. Vtedy sedeli pri ňom dve dievčatá, mladé a pekné. Lotor panský zastavuje koč a hluší úbohého malého Rudka palicou... (ONDREJOV)

b) Sprítomňovanie budúcich dejov.

Indikatívom prezenta nedokonavých sloves možno vyjadriť anticipované budúce deje, pokladané za také, ktorých realizovanie celkom iste nastúpi po uplynutí príslušného času. Skutočnosť, že ide o budúci dej, ukazuje kontext. Táto okolnosť sa niekedy vyjadruje časovými príslovkami.

Zajtra je sobota, bude výplata a robíme len do druhej. (ONDREJOV) — V pondelok odchádzam na dovolenku. (RÁZUS) — Ani krok ku mne, lebo kričím! (TIMRAVA) — Chlapče, ak ma klameš, visíš! (JÉGÁ)

c) Sprítomňovanie nereálnych dejov.

Nereálny dej sa vyjadruje indikatívom prezenta, keď sa naznačuje, že opísaná osoba prežíva predstavovaný, vysnívaný dej ako aktuálnu skutočnosť. Z kontextu je pritom jasné, že ide o deje nereálne.

Sníva Mojžíš o tom, po čom túži a čo si žiada. Je bačom — má kolibu na šedom vršku postavenú. Neďaleko na zemiach košiar so spiacimi ovcami; zápach vlny príjemný ide od nich. Pred kolibou vatra nakladená; raždie puká pod kotlíkom; plamene žlté obliehajú ho dookola. Neďaleko Cukrín spí na čerstvom povetří. On vrtí sa okolo ohňa a mesiačik z neba sa mu prizera, ako varí žinčicu. (TIMRAVA)

Do tejto skupiny prípadov zaraďujeme aj používanie prítomných tvarov indikatívu v scénických poznámkach, takzvaný scénický prítom. Scénické poznámky v danom okruhu vyjadrujú, ako si autor dramatického diela predstavuje časovú postupnosť a vzťahy jednotlivých dejov.

Anička (keď Miško dvere otvorí, vytrčí doň ruky a skríkne): Medved! (TAJOVSKÝ) — Miško: No, veď nie naozaj. To som ja iba, že čo ty na to. (Podáva jej ruku.) (TAJOVSKÝ) — Viktor (ťahá prudko Matúša): Pod, Matúš, vypočuj, rozmýšľaj, rozsúd túto urážku! (STODOLA)

3. Indikatív prezenta vyjadruje reálnu podmienku.

V tejto funkcii sa používa prítom nedokonavých i dokonavých sloves. Vyjadruje sa ním prísna zviazanosť podmienky a dôsledku. Prítom indikatívu možno tu chápať ako eliptický: namiesto *ak/keď* + *préz. indik.*

„No, už je zle,“ vykrikoval podráždený starý, „už je zle! Poviem niečo, zle je; nepoviem nič — ešte horšie.“ (KUKUČÍN) — Nepomažeš — nepovezieš. (PRÍSL.)

Poradím viet v súvetí: 1. reálna podmienka, 2. dôsledok a intonáciou sa dostačujúco naznačuje, že význam indikatívu prezenta, jadro prvej vety, treba chápať ako podmienku na realizovanie obsahu druhej vety.

4. Indikatív prezenta vyjadruje fiktívny minulý dej, ktorý sa takmer stal reálnym.

V živej reči, a to najmä v reprodukcii prekvapujúcich dramatických situácií je nahradenie minulého kondicionálu indikatívom prezenta dosť časté. Vyvoláva a umožňuje ho živá predstava fiktívneho dôsledku, ktorý by bol mohol vyplývať z podmienky vyjadrenej (takisto zástupne) préteritom alebo prítomom (dokonavého slovesa). No kontext ukazuje, že sa podmienka neuskutočnila, a že teda jej dôsledok je fiktívny.

Kráľovská stráž sa pohla k trónu s dlhými kopijami, ale kňazi ju predbehli. Stažila sekunda, a Balsazar sa vála v krvi. Ale tejto sekundy využil Nebuzardar. (FIGULI) —

Ale skôr, ako k nemu pribehol, zodvihol Madluš znova veličný krpec, rovno proti chrehliakovej papuli. Ešte krok a vybijie mu všetky zuby. Ani by pritom okom nežmurkol. (CHROBÁK)

Fiktívnosť významu súvetia naznačuje kontext; v prvom prípade veta *Ale tejto sekundy využil Nebuzardar*. — V takýchto prípadoch sa kondicionál vyjadrujúci nereálny dej nahrádza indikatívom vyjadrujúcim reálny dej, aby sa naznačila maximálna blízkosť realizácie príslušného deja — že veľa nechýbalo, a dej by sa bol stal reálnym. Substitúcia kondicionálu indikatívom expresívne podáva napätie, s ktorým autor jazykového prejavu dramatický sled udalostí pozoroval.

5. Indikatív prezenta vyjadruje prikázaný alebo odporúčaný dej.

V prípadoch, keď indikatív prezenta sekundárne vyjadruje príkaz (radu) vykonať príslušný dej, ide o náhradu tvaru vyjadrujúceho požadovanie (odporúčanie) vykonať dej za tvar, ktorý vyjadruje vykonávanie deja (nedokonavé slovesá) alebo vykonanie deja po istom čase (dokonavé slovesá). Imperatívny význam prezenta sa zvyčajne naznačuje intonáciou vety. — Rozoznáva sa tu niekoľko skupín prípadov.

a) Indikatív prezenta dokonavých sloves za imperatív.

Náhradu imperatívu indikatívom prezenta uplatní autor prehovoru s predpokladom, že adresát vykoná požadovaný (potrebný, nevyhnutný) dej celkom iste. Vyplýva to z ich vzťahu. Takto použitý prezént dokonavých sloves má často ráz návodu (čo konať, ako sa správať).

„Dobre! Aký si ty, taká budem ja. Vstaneš hneď a hneď a pôjdeš narúbať triesok.“ (KUKUČÍN) — „Pred večerom dáš zarezat kačice a spraviš i divinu.“ rozkazovala pani Nivská Katuši nemile a pánovite. (TIMRAVA) — Okolický unavene, nesnímajíc ani klobúka, sadol si na ponúknutú stoličku. „Odveziete ma do Vranova,“ povedal, akoby to bolo čosi zrejme. (URBAN) — Vidiš tamten dub pred dvermi a pod ním ten kameň? Ten kameň zodvihneš, nájdeš tam jednu starú šablú, tou šablou mi najskôr ten dub zotneš a potom . . . No, ale sa skorej len chyt' do práce, o tom potom.“ (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Pri probléme, čo umožňuje náhradu imperatívu indikatívom prezenta dokonavých sloves, treba vziať do úvahy vzťah základného významu imperatívu a futurálneho významu prezenta dokonavých sloves. Imperatív vyjadruje rozkaz vykonať dej. Vykonanie deja môže adresát uskutočniť až po prehovore (po jeho vyslovení) a závisí od vôle adresáta. — Podobne prezént dokonavých sloves vyjadruje dej, ktorý adresát vykoná po prehovore, ale bez príkazu (spontánne). Ak sa imperatív nahradí indikatívom prezenta, vykonanie príslušného deja sa chápe ako isté; zvyšuje sa jeho reálnosť. Zároveň sa tým zdôrazňuje potreba vykonať príslušný dej.

Do tejto skupiny patrí aj použitie indikatívu prezenta dokonavých sloves s významom ponuky, ktorá je opakom rozkazu. Autor prehovoru konštatuje,

že príslušný dej vykoná, a tým vyzve adresáta, aby s výkonom deja súhlasil alebo ho umožnil: napr. *Daj, odnesiem. Tebe je to ťažké.* (ÚZUS)

b) Indikatív prezenta nedokonavých sloves za imperatív.

Indikatívom prezenta nedokonavých sloves sa konštatuje dej, ktorý treba začať konať. Autor prehovoru podáva príslušný dej ako prebiehajúci preto, aby jeho vykonanie v zápätí vyvolal. Nepriamy príkaz konať dej vzťahuje niekedy autor prehovoru aj na seba.

„Dost už bolo žartov!“ ozval sa palicr. „Začínáme!“ Železnou tyčou zazvonil o kus koľajnice, ktorá visela na drôte vedľa dvier. (ZÚBEK)

c) Prezént dokonavých sloves ako výstraha alebo hrozba.

Pri výstraha autor prehovoru konštatuje, že sa uskutoční pre adresáta nepriaznivý dej; nepriamo adresáta vyzýva, aby príslušný dej nekonal (nevykonal). — Pri hrozbe autor reči oznamuje adresátovi, aký dej vyplynie z jeho (adresátovho) konania, alebo oznamuje dejovú okolnosť, pri ktorej sa hrozba uskutoční.

[U Kozov, v drevenici sa zabávajú.] Pociťta to i tí v prostriedku, u Krdanov, i tí spredku, u Harulov. „Čo to robia? Čo to len robia?“ nakukne teraz totka Krdanka nazadok . . . „Zvalíte si domec — nedávno ste si ho postavili.“ (RÁZUS)

„Toto si vypiješ pred súdom,“ vyjache oblednutý správca. „s toľkou podlosťou som sa v živote ešte nestretol, koľko jej vychodí z tamtoho,“ ukáže na Pava — netvor! (HROKO)

d) Prezént za imperatív vo výhražnej vete.

Imperatívny význam prezenta sa vo výhražných vetách konštituuje pomocou intonácie a slovosledu. Veľmi často sa v takýchto prípadoch apel imperatívu substituue apelom otázky. Fakt, že nejde o aktuálny dej, sa naznačuje vidom (pri dokonavých slovesách) a intonáciou (pri nedokonavých i dokonavých slovesách). Ide o veľmi dôrazný nepriamy príkaz.

„Vstávaš, ty leňoch! Ktože bude za tebou noc po noc chodiť?“ (KUKUČÍN) — „Dáš sem tú basu?“ stavajú sa mu do cesty väčší i menší. (RÁZUS) — „Mátožisko! Ideš ho drichmať?“ (KUKUČÍN) — „Erža!“ skríčal Tomáš na kobyľu. „Pasieš sa hol!“ (ONDREJOV) — Ideš sem! Ideš ho sem!! (ÚZUS)

Minulý čas — Préteritum

Základné použitie

Préteritom sa vyjadrujú vo všetkých osobách reálne deje, ktoré sa uskutočňovali alebo uskutočnili pred ich oznámením (pred časom prehovoru). — Vid príslušného slovesa v préterite nepozmeňuje časovú platnosť deja.

Jar sa hlásila čoraz smelšie. Po snehu nebolo už ani pamiatky v chotári. Držal sa len v zásekoch na štítoch vrchov, ale aj ten roztápalo sinko s nevídanou odvahou. Po dolinách hučali bystriny a na vrchoch okolo nich vyspevovali vtáčiky. (RIGULI) — Maco teda pásaval kravy od jari do jesene a cez zimu kfmil, napájaj, ochraňoval. (TAJOVSKÝ) — Blížili sa

prázdniny. Ivan mal už dávno sľábené, že bude môcť navštíviť Janka a pobudnúť u nich. (ŠORRÉSOVÁ) — Obe stránky boli predvolané i výrok bol vyhlásený. (KUKUČÍN)

Minulé deje, vyjadrené préteritom, sú mimo hocakého zásahu; nemožno na ich priebehu alebo zavŕšení nič zmeniť. — Pretože deje, ktoré sa vyjadrujú préteritom, sa uskutočňovali (uskutočnili) pred časom prehovoru (a to pred časom neraz i rozsiahlym), chápeme ich ako menej živé a konkrétne ako aktuálne deje. V tomto je dôvod, prečo minulé deje niekedy oživujeme tým, že ich transponujeme do prítomnosti a vyjadrujeme sekundárne prítomtom.

Sekundárne použitie

Zo základnej funkcie préterita vyjadrovať minulé deje, ktoré hodnotíme ako menej živé a s nižším stupňom realnosti, vyplýva veľmi obmedzená možnosť jeho druhotného použitia.

1. Indikatív préterita dokonavých slovies za prítom.

Takáto druhotná funkcia préterita sa zreteľne opiera o jeho základnú funkciu vyjadrovať deje, do ktorých už nemožno zasahovať a ktoré nemožno zmeniť. Keď budúci zavŕšený dej, ktorý sa základne vyjadruje indikatívom prítomného dokonavého slovesa, vyjadríme préteritom, anticipujeme ho tak, akoby sa už nič nedalo na jeho výsledku zmeniť — podávame ho akoby bol minulý, akoby sa už bol zavŕšil v tej chvíli, keď vznikli podmienky jeho realizácie.

Keď nastúpime v takejto zostave, ten zápas sme prehrali. (ÚZUS)

2. Indikatív préterita za kondicionál.

Préteritum sa za kondicionál používa len v kliatbe — v zlorečivom želaní. Kliatbu vyjadrenú spojením častice *bodaj* s préteritom príslušného slovesa alebo len préteritom možno chápať aj ako eliptickú podobu kondicionálu. Želaci, nereálny význam préterita sa zreteľne naznačuje časticou alebo len intonáciou vety.

Jeden, čo si voly doháňal z druhých stolíc, zavolať, prekričiac všetkých: „Tak mu treba. *Bodaj* ho vešali, i každého, čo tak robí! Aspoň si vidiek oddýchne od oplana. Veď človek už ani poctivosti nemá pre takých!“ (TIMRAVA) — Pobral som sa a ušiel, aby som nemusel počúvať výčitky, a čo bolo ešte horšie, hlúpe, daromné, nevykonateľné rady a poučenia. *Čert* vzal všetko! (JÉGÉ) — „Jaj, ľudkovia dobrí, tí sú na vine, čo nás tak nahuakali! *Zráca* metala všetkých!“ — pustili sa Prievádzania kliat pánov a rozkladať, s akými ľzami ich verbovali. (LACKOVÁ)

Predminulý čas — Antepreteritum

Základné použitie

Antepreteritum vyjadruje minulé deje, ktoré sa stali alebo diali pred iným minulým dejom, vyjadreným préteritom alebo jeho štylistickým ekvivalentom, teda deje predčasné v minulosti. Používa sa najmä pri dokonavých sloviesach.

a) Antepreteritum pri dokonavých sloviesach.

Dokonavým slovesom v tvare antepreterita sa vyjadruje dej, ktorý sa uskutočnil pred nastúpením alebo uskutočnením deja vyjadreného tvarom préterita iného slovesa, dokonavého alebo nedokonavého.

Pani Votická už pred piatimi rokmi ho spoznala. *Zalúbil* sa bol do jej najmladšej sestry. (KUKUČÍN) — Bežala, akoby deti pred dákym nešťastím zachrániť mala. *Izba bola vyehladla*, rozložila rýchle ohňa, naložila dreva, pookrúcala „sírčky svoje“. (TAJOVSKÝ) — Ale odpoveď prišla vo chvíli, keď už bol stratil všetku úfnosť. (JAŠK) — Kukučín si už bol upevnil v nových pomeroch svoje spoločenské a hospodárske postavenie, žil v pomernom blahobyte. (MRÁZ) — Ona po tých britvách za každým tancom pár črievie zodrala a pod stôl hodila. Tam sa bol učupil v kapienku Pustaj a zbieral všetky tie črievice. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

b) Antepreteritum pri nedokonavých sloviesach.

Nedokonavým slovesom v tvare antepreterita sa vyjadruje dej, ktorý sa uskutočňoval pred iným minulým dejom. — No nedokonavé sloveso tu neraz vyjadruje zavŕšený dej.

Vzal ju pod rameno a voviedol do izby, v ktorej bol odpočíval, tam ju usadil do fotelu na najpríjemnejšom mieste a predložil jej cigarety. (JÉGÉ) — Z rozjímmania vytrhol ho príchod Miška a Ondreja, ktorých sme pri ohnisku boli videli. (KUKUČÍN) — Všetky štyri ženské prestali v svojej práci, keď videli vojsť cudziu Mariellu. „Čo chcete?“ spýtala sa Anetta, ktorá bola čítala a podišla ku nej. (JÉGÉ) — Tetke šuchorila hodvábná sukňa, a keď vykročila na schodík, zabýšali sa jej na nohách užužké topánky, v ktorých sa bola sobášila. (FUGLI) — Ratibor Šmerek veľavýznamne sklapol knižku, o ktorej bol referoval, a odložil ju zavretú nabok — tak ďaleko, ako len došiel: táto kapitola sa teda skončila. (KARVAŠ)

c) Antepreteritom sa vyjadruje minulý dej, ktorý časom prestal trvať a prestal trvať aj jeho výsledok.

Ohlebovka (naradovaná): Chvalabohu, keď si len tu. Veď sa táto už dobre nepominula od zľahu za tebou. Ale sme ňu už oplakali. Kde si sa bol stratil? Janko (odtisne Zuzku): Kde som bol? Sám neviem. (TIMRAVA) — Za ten čas sa zobudil aj Macko a hľadal si čiapku, ktorá sa mu v sene zapotrešila. Makejúci prišiel aj tam, kde hlava Jankova bola ležala, a tu nájde plný mešec, otvorí ho — samé dukáty! (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Okolnosť, že prevažná väčšina dokladov na použitie antepreterita je od dokonavých slovies, vedie k predpokladu, že antepreteritom sa pri dokonavých sloviesach dopĺňa tretí časový stupeň. Dokonavé slovesá vzhľadom na futurálny význam svojho prítomného tvaru vyjadrujú totiž len dva časové stupne — budúci a minulý.

Antepreteritum akoby tento nedostatok dokonavých slovies odstraňoval takto: 1. *napišeš* (bud.), 2. *napisal si* (= minulosť, ktorej dôsledok trvá ako prítomný výsledok činnosti „máš napísané“), 3. *bol si napísaný* (= predminulosť, ktorej dôsledok trval ako minulý výsledok činnosti „mal si napísané“).

Sekundárne použitie

Antepreteritum má ešte skromnejšie možnosti druhotného (štylistického) používania ako préteritum. Antepreteritum vyjadruje dávnu (zdôraznenú) minulosť. Táto druhotná funkcia antepreterita sa úzko primkyna k jeho základnej funkcii. Keď totiž antepreteritum vyjadruje dávnominulý dej, aj tu

vlastne ide implicitne o predčasnost, pretože medzi časom príslušného deja a časom prehovoru (referovania o ňom) sa odohral (odohrával) dej, ba často niekoľko iných dejov. Veľa ráz ide len o konštatovanie toho, že dej nie je bezprostredne, práve minulý.

Otec sa bol vyučil svojmu remeslu v Stráňove, a keď sa stal tovarišom, išiel navandrovku do Pešti, kde u istého predmestského krajčira pracoval tri roky. (JÉGÉ) — „Ja som ten Anatol Barabáš, čo sa bol oženil s Aničkou Húsatkom, s dcérou starej Katry Pastrnáčky. Vyhňala ma, striga, a teraz sa nemám kde obrátiť.“ (ONDREJOV) — Paulínka v ňom hneď pozná farbavého sedliaka, ktorý si bol chcel raz dať do maštale zaviesť vodovod. (ŠVANTNER) — Ktorýsi Francúz bol napísal, že „niet umeleckého diela bez spolupráce diabolskej“ ... (A. MATUŠKA) — I voľmi sa v tom svojom jedináčkovi tešili, lebo ho kráľovná už na staré dni bola porodila a ani predtým nikdy dieťa nemala. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Budúci čas — Futúrum

Základné použitie

Indikativom futúra sa vyjadrujú deje, ktoré sa budú diať po ich oznámení (po čase prehovoru). Budúci dej chápe autor prehovoru ako nepodmienенý, istý — taký, čo sa bude diať po uplynutí istého časového intervalu. V momente prehovoru teda budúci dej jestvuje len v predstave hovoriaceho ako plánovaná skutočnosť. Svojím významom sa tvary futúra nedokonavých slovies dotýkajú s tvarmi prezenta dokonavých slovies.

„To je to, mamo,“ ozve sa Paľo od stola, „že Anča Kutuškovie nikdy žena moja nebude!“ (TIMRAVA) — Keď sa budeš usilovať, všetko môže z teba byť, vieš? (RÁZUS) — Všetci priestupníci, keď sa dnes ráno po oblohe rozhládli, pocítili silné bodnutie do srdca, lebo boli už istí, že ich hriechy budú dnes trestané a že ich rovná zrežú celkom na hladko. (KUKUČÍN) — Paulínka poslúchla. Ide, teraz ju síce nesú, ale o dva roky sa postaví sama na nohy a pôjde. Najprv neisto, pomaly, budú ju musieť podprieť, potom smelšie a rozhodnejšie, stále rozhodnejšie, nebude cítiť únavu ani strach. (ŠVANTNER) — „Chlapci,“ zastane vedľa nich na brehu Anka Krdanka a vraví im už po druhý či tretí raz, „ja vám ponesiem hláče!“ (RÁZUS)

Okolnosť, že budúce deje môže prekaziť dajaká nepredvídaná prekážka, spôsobuje, že sa deje vyjadrené futúrom chápu ako deje s nižším stupňom reálnosti, a to v porovnaní s dejmi prítomnými, ale aj minulými. V tomto znaku futurálnych dejov majú základ rozličné štylistické funkcie futúra.

Sekundárne použitie

1. Pravdepodobnosť, odhad.

Keď autor prehovoru nemá istotu, či príznak, ktorý v prítomnosti pririeka istej veci, je reálny — ak príznak môže, ale aj nemusí v skutočnosti jestvovať — jeho platnosť vyjadri futúrom.

Tu prechodí verandou väčšia skupina ľudí. Tri mladé dámy, v jednakých bielych toaletách, slamených prostých klobúkoch. Podľa šiat budú to sestry. (KUKUČÍN) — „A kde

je, treba mi niečo odkázať po nej Červenčíkovi.“ „V kuchyni bude!“ odvetí Otila Iahostajnc. (TIMRAVA) — Janko nie je na vine. Všetkému budú na vine jeho domáci. (BARČ) — Hneď som to vedela, dačo mi šepkalo, že to ty budeš, reku už to nebude druhý, len Janko z mlyna a už je to tak a nie inak. (MINÁČ) — Čitatelia indiánok sa budú ešte na to pamätať. (KULTÚRNY ŽIVOT)

a) Futúrum sa na vyjadrenie prítomnej pravdepodobnosti používa vtedy, keď autor prehovoru podľa zistených príznakov robí závery, ktoré si ešte nepreveril.

b) Neúplná istota jestvovania príznaku na veci sa často vyjadruje len lexikálne — časticami alebo spojeniami naznačujúcimi neistotu: *akiste, ľahko, že ... , vari, hľadám, možno, podstijm, pravdepodobne, podľa môjho náhľadu, podľa mojej mienky, myslím, nazdávam sa, že ...* V takýchto prípadoch sa neúplná realnosť vyjadruje dvojnásobne, pleonasticky.

c) V istých prípadoch tohto rázu možno futúrum chápať ako také, čo má svoju základnú a zároveň druhotnú funkciu, lebo do zistenia pravdivosti výroku uplynie istý čas. Napríklad: *A teraz poďme do kaviarne. Azda bude už vyriadení [keď tá príde].* (KUKUČÍN)

2. Rozhorčené odmietanie neprístožného deja.

Takto sa futúrum používa v zvolaciach vetách, ktoré majú často formu otázky a sú výhražnou výzvou, aby adresát príslušnú činnosť ďalej nekonal. Hovoriaci dáva adresátovi zvolacou vetou najavo, že jeho činnosť vyjadrenú futúrom chápe ako krajne neprimeranú, nenáležitú, neprístožnú, neslušnú atď. No často sa futúrom vyjadruje takýto odmietaný dej aj v rozhorčenej poznámke pre seba.

To ešte väčšmi ho rozjedovalo. „Budeš ty mňa prenasledovať? Kto ťa sem volal? Tritisíc ...“ A už si skrúcal opasok a podhodil halenu na druhé plece. (KUKUČÍN) — „Nuž čo si zasa vykonal?“ hreší ho mama a hneď i vytrepe po rukách, až mu sčervenejú a opuchnú ako od cibule. „Budeš dievčatám hlavy rozbíjať a mne prídu potom pre teba na dom? Čo si to spravil Zuze Lalovie, ha?“ (RÁZUS)

1. Pretože príslušnú činnosť chápe hovoriaci ako krajne nevhodnú, v istých prípadoch priam neuveriteľnú, vyjadruje ju tvarom s nižším stupňom reálnosti.

2. Tvar futúra možno tu často nahradiť prezentom vo zvolacej otázke alebo vo zvolacej vete s imperativom: Nuž ale ty nám budeš ešte nadávať? /Nuž ale ty nám ešte nadávaš?/ Nuž ale ešte nám nadávajú!

3. a) Dej, ktorý nemožno uskutočniť — vo zvolacej otázke s opytovacím zámenom *ako*.

Takéto používanie tvarov futúra sa úzko primkyna k predchádzajúcemu. Vety, v ktorých futúrum vyjadruje neuskutočniteľný dej, sú vlastne výčitkou, že sa príslušný dej požaduje, alebo že sa za skutočný vyhlasuje taký dej, ktorý odporuje normálnemu stavu vecí. Aj tu sa futúrum dopĺňa zvolacou intonáciou

„Ako budeme tancovať, chudák — pozrite, aké opätky!“ upozorňujem ho ja. (KUKUČÍN) — Majetok si [Hrvoľ] prehltať a teraz ani robiť sa mu nechce. „Ale keď nevládze, nevládze, Zuzka moja, akože ti bude robiť také starô?“ (PLÁVKA)

b) Nereálny dej — fiktívna prípusťka alebo odmietnutie predstieranej motivácie deja.

Štylistickým ekvivalentom takéhoto futúra je kondicionál. Poukazom na to, že futúrum vyjadruje neskutočný dej, je často jeho určenie výrazom *čo, čo i, čo aj, i keď, aj keď, ak aj, nech* v prípustkovej vete.

Žabu čo po samom zlate vodíť budeš, predsa nájde mláku — keď chce. (PRÍSL.) — Ale čo budeš na nej sedieť, ešte ti ju podtnem! (TAJOVSKÝ) — Brúsil zárazom sem a ta, poklepal valaškou, aby hady — ak nejaké budú — odplašil. (ONDREJOV) — „Neverím — neverím . . .! Pre kážeň, ktorú ľahko urobiť za popoludnie — preto vy **nebudete** utekať. Vám sa u nás nelúbilo. Ktosi vás urazil.“ (KUKUČÍN)

V takých prípadoch, aké tu zastupuje posledný príklad, minulý dej, ktorý podával motivoval predstieranými dôvodmi, spolubesedník označí v replike záporným futúrom alebo kladným futúrom vo zvolacej vete. Tým oslabuje jeho realnosť — akoby sa ani nebol stal, lebo sa neuskutočnil z predstieraných dôvodov. (Keby bol jestvoval len uvádzaný dôvod, dej by sa nebol uskutočnil.) — Futúrom sa naznačuje, že odôvodnenie príslušného deja nezodpovedá normálnemu behu dejov a povahe vykonávateľa. Ide tu o zovšeobecnenie. Vyjadrenie *preto vy nebudete utekať* nevypovedá len „preto ste vy neutekali“ (to jest, raz — v tomto prípade), lež aj všeobecne toto: „Ako vás poznám, nie je vo vašej povahe, že by ste pre takú maličkosť utekali.“

4. a) Prikázaný dej, ktorý sa celkom iste uskutoční — vyčítavé konštatovanie nežiadúceho budúceho deja.

Autor prehovoru dej dôrazne nepriamo požaduje konštatovaním jeho budúcej realizácie, lebo nepredpokladá, že by adresát konal inak, alebo konštatuje budúcu nevhodnosť, zvyčajne návykovú činnosť adresáta a nepriamo ju vyčítavo odmieta; vyslovuje požiadavku, aby sa nekonala.

„Idem vám čítať niečo, alebo zahrám, vy rada klavír!“ ozve sa dcéra. „Nie, dnes **hraf nebudeš**. Sadni si len, alebo choď si ľahnúť, zle si spala tej noci.“ (TIMRAVA) — Tu ty mne budeš týchto dvanásť chýž vymetať a variť, kým ja budem na polovačky chodiť; ale tamto do tej trinástej **nenakukneš**, lebo ak to urobiš, priam ťa zabijem. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

„Čo sa nepoberáš?“ riekla mi mať. „Zas **budeš** vyliňovať do tretieho zvonenia!“ (HEČKO)

b) Odporúčaný dej v konštrukcii typu *bude najlepšie počkať*.

Konštrukcia má takéto zloženie: *neutrálny tvar futúra slovesa byť + daktorý stupeň hodnotiaceho adjektíva v strednom rode + infinitív odporúčaného deja*.

„Majte rozum,“ stiahol ma ktosi nazad, „neubránite sa mu tam sám, ešte vás zabije.“ „**Bude najlepšie počkať** na sekeru,“ doložil druhý. (FIGULI) — Keď vošli do hory, starý Jurčín poradil, že **bude najlepšie** zaniest pána pod Skalisko. (JÁČE)

Štylistickou paralelou futúra je v tomto prípade kondicionál prezenta: *Bude najlepšie počkať na sekeru* = *Bolo by najlepšie počkať na sekeru*. Futúrum je dôraznejšie, bližšie k priamej výzve; kondicionál má ráz menej záväznej rady, odporúčania.

5. Zdvorilá ponuka, výzva.

Ponuku, aby adresát jedol, pil alebo konal inú činnosť, možno vysloviť alebo zdvorilo neosobne s apelovou intonáciou otázky v konštrukcii typu

bude sa (vám, ti) páčiť, alebo priamo druhou osobou *budeš/budete*; v obidvoch prípadoch sa sloveso *jesť* alebo *piť* vypúšťa, lebo jeho význam je daný situáciou.

Výzva konať (vykonať) príslušný dej sa vyjadruje zdvorilostnou formulkou *budem prosiť*; aj tu sa často eliduje príslušné sloveso.

„Katuša!“ zaznel vtom hlas Nivskej rozkazujúci, „sprav čaj i Červenčíkovi!“ Katuša sklonila hlavu nad šálou. „**Bude sa vám páčiť?**“ spýtala sa potom, vediac, že čaj nerád. (TIMRAVA) — „**Budeš?**“ spýtal sa Tomáš Jerguša. Už nič nemal, dojedal posledné. (ONDREJOV) — **Budem prosiť**, priatelia, do vedľajšej miestnosti. (ÚZUS)

Konštrukcie typu *bude sa páčiť?, budeš/budete?, budem prosiť* stoja vlastne namiesto indikatívu prezenta modálnych slovies *chcieť, želať si, priať si, žiadať (si)*. — Tu sa preplietajú sekundárna, zdvorilostná funkcia futúra s jeho funkciou vyjadrovať budúci želaný dej.

6. Následný minulý dej pri pomknutom časovom východisku.

Tvarom futúra sa vyjadruje budúci (následný) dej najmä v opisoch priebehu literárneho diela alebo budúceho vývinu spisovateľa (spisovateľov jeho okruhu), pričom východiskom časových relácií je autorovi prehovoru istý oporný dej literárneho diela alebo v literárnom vývine spisovateľa. Príslušný východiskový dej sa vyjadruje prezentom a deje, ktoré po ňom nasledovali, sa podávajú ako budúce. Futúrom sa tu teda pokračuje v transpozícii, ktorú perspektívne otvára sprítomnený minulý dej (pomknuté časové východisko).

Ide o vyjadrovací postup charakteristický pre literárnu esej.

Touto vstupnou scénou, vyladenou do polôh sviatočných, v tónine hodne rozmarnej, predstavuje autor [Kukučín] hlavného hrdinu románu v jeho intímnych rodinných záujmoch a k nemu priraduje niekoľko epizodických postáv z banického a kupeckého mesta, ako aj niekoľko Záborových krajanov, ktorí i ďalej budú v románe vystupovať. (A. MRÁZ) — Jesenského kritika lábošných vzťahov v meštianskej spoločnosti nie je osamelá: zo stanoviska ženy v nej **bude pokračovať** a často aj dopovie Timrava. (A. MATUŠKA)

Podmieňovací spôsob — Kondicionál

Podľa časovej platnosti sa rozlišujú kondicionálne tvary prezenta nedokonavých slovies a kondicionálne tvary prezenta dokonavých slovies.

Kondicionálom prezenta nedokonavých slovies sa vo všetkých osobách vyjadrujú nereálne a v prítomnosti nerealizované čiže fiktívne deje, naproti tomu kondicionálom prezenta dokonavých slovies sa vo všetkých osobách vyjadrujú nereálne, ale v budúcnosti realizovateľné (potencionálne) deje. (Ináč funkcie kondicionálu prítomného a minulého sa preberajú spolu.)

Kondicionál so spojku *keby*

1. a) Podmieňujúci dej so spojku *keby* vo vedľajšej vete, podmienený dej v hlavnej vete.

Kondicionál vyjadruje podmieňujúci i podmienený dej. Dej hlavnej vety

by sa bol mohol uskutočňovať (uskutočniť), *keby* sa bol uskutočňoval (uskutočniť) dej vedľajšej vety.

Sýkora páčil sa jej nadmieru a myslela si, *keby* ten na Dolnej zemi taký bol, nebola by mu dala košík. (TIMRAVA) — *Keby* ľudia vedeli, proti komu sa prehrávajú, myslím, že by nevykonali mnohých zlých skutkov. (JÉGÉ) — Mať by si bola musela ruky zodrať, *keby* bola chcela mať pri jedenástich deťoch všetky veci na tom mieste, kde si ich položila. (ŠVANTNER) — *Keby* sa podarilo Peržanom získať tento plán, Kýros by mohol bez námahy vniknúť do Chaldejska od severu. (FIGULI) — Nazdávam sa, že nič by sme si neosvetlili z problematiky, ktorú sledujeme v týchto vývodoch, *keby* sme stopovali zhodnosť týchto Kukučínových náhľadov so sociálno-reformistickými ideológiami, bazírujúcimi na náboženskej etike. (A. MRÁZ)

1. V každom podmienovacom súvetí, v ktorom sa používa kondicionál, je z kontextu zistiteľný príčinný vzťah schematicky vyjadriteľný *keby* ..., *by* ... Na pozadí tohto vzťahu vzniká každé podmienovacie súvetie, pričom nezáleží, ktorý vetný člen hlavnej vety vedľajšia veta vyjadruje. Napr.: *Každý sa usiluje poľahčiť si a bol by blázon, kto by si nepoľahčil, keď má na to príležitosť.* (ONDREJOV)

2. Vo vete, ktorá vyjadruje podmienujúcu dejovú okolnosť, môže byť indikatív so spojkou *keď* alebo *ak*. Napr.: „Mám šesťdesiat rokov a ešte by som neobsedel, *keď* dva deci vína prežriem.“ (TAJOVSKÝ)

b) V podmienujúcej vete je častica *by* (nie spojka *keby*).

V takýchto prípadoch súvetie má expresívny ráz.

Hej, prišiel by si ko mne, hneď by som ti bola kotrbu vriacou vodou obarila. (KUKUČÍN) — Bolo by to niekde pri Váhu, veru by sa nespytoval nikoho. (RÁZUS)

c) Na čele podmienujúcej vety je spojka *ak by*, synonymná so spojkou *keby*.

Ver, *ak by* chcel, i desať by dostal na jeden prst. (TIMRAVA) — *Ak by* bolo treba, povynášame. (HEČKO) — *Ak by* si však predsa len niečo potreboval, hlavne peniaze, napíš! (BARČ) — Nuž, čože vám je, apko? Bol by to hrom, nie robota, *ak by* ste boli prehrali! (DOBŠINSKÝ, ROZPRÁVKY)

d) Na čele vedľajšej vety je spojka *aby*, synonymná so spojkou *keby* (*ak by*).

Kondicionál s *aby* namiesto kondicionálu s *keby* sa používa len v ľudovej reči a v staršej beletrii.

Moc to vynesie: také nákladky! *Aby* nie môj výplatok, boli by sme v dlhoch. Ten nás vytrhol. (KUKUČÍN) — „Ani človeka neuctia, a po dve noci sme tam boli.“ *Aby* nás to všade tak prijali, tak by sme zle boli.“ (TAJOVSKÝ) — *Aby* teba nebolo, už by som i sama bola uvädla od žiaľu. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

e) Vedľajšia veta (podmienujúci dej) sa vynecháva.

Obsah vedľajšej vety (podmienujúci dej) sa rozumie z kontextu, alebo podmienujúcu okolnosť vyjadruje člen hlavnej vety. — Zriedkavejšie sú prípady s vynechanou hlavnou vetou.

Ani tešlice a kopačky sa nezľakne: myslí by si, že to nie náš Mišo, ale ozajstný korytár. (KUKUČÍN) — Anča musela sa o stenu lapiť, priam by bola spadla, čujúc jeho reč. (TIMRAVA) — Nevie, ako dlho som spala, nevidím ani na hodinky, lebo som stiahla žalúzie.

Nebude však ešte po piatej, lebo by už boli rozsvietili pouličné lampy a ich svetlo by preniklo cez žalúzie. (ZELINOVÁ) — Už sú husličky jeho. Neďal by ich nikomu. A nik mu ich nevezme. (BARČ) — Myšlienka, že si v bezpečí, bude ma plniť odvahou. Tvoja smrť by ma zlomila a nebol by som schopný viacej boja. (FIGULI)

„Ty ma neľúbiš, neľúbiš ma, pust ma, id odo mňa, nehodník! Ja nešťastná žena! Mama, moja mama, *keby* ste vedeli ...“ a plakala ako decko, leďva ju mohol Tonko utíšiť ... (TAJOVSKÝ) — Ba ja som si len tak v mojej jednoduchej hlave, že čo [by sa stalo], *keby* som šla do tej banky a uprosila ich, aby počkali. (FIGULI)

f) Z kontextu alebo z odporovacej vety vychodí, že sa podmienujúca okolnosť neuskutočnila.

Čo sa dáte toľko vyčkávať? Už by sme dávno boli šli spať. (TIMRAVA) — Bol by som došiel domov za vidna, ale na Drahom dreve zlomila sa mi klanica. (CHROBÁK) — Už by bolo dielo dokončené, len ešte treba otvoriť malú truhličku v stene a vybrať zlatú reťaz. (FIGULI) — „Ved by ja šiel, ani by nečakal, či ma zavola, ale ...“ A to „ale“ nemohol dokončiť od ľútosti. (KUKUČÍN)

g) V podmienujúcej časti súvetia je prípusťka.

Prípusťka býva uvedená spojovacím výrazom *i keby*, *a keby aj*, *čo by*, *aj keby*. — V podmienenej časti býva kondicionál alebo prízent dokonavého slovesa, futúrum a imperatív. Prípusťková veta sa niekedy len rozumie zo súvislosti.

„I *keby* som vás prosila, aby ste ešte zostali, odišli by ste?“ (JÉGÉ) — Protikandidáta nebolo. *A keby aj* bol býval — vďačné Stodolište bolo by si vyvolilo len jeho. (HEČKO) — Ako ukázala sa jar, ba ešte sotva sneh zišiel, už *čo by* ste ho boli uviazali, nebol by doma vydržal. (TAJOVSKÝ) — Keď budú traja, nebudú sa báť muzikanta, *aj keby* ich dobehol. (BARČ)

2. Kondicionál v prirovnaní.

V prirovnaní sa zvyčajne vyslovuje dojem, aký na autora prehovoru robí vec a jej príznaky. Skutočnosť sa konfrontuje s tým, čo v predstavách pozorovateľa vyvolala: reálne sa porovnáva s nereálnym, predstavovaným, fantastickým a tak sa obrazne charakterizuje.

V prirovnaniach sa kondicionál uvádza výrazmi (*len*) *akoby*, *ako keby*, *staby*, *ako čoby*, *ani čoby*. Veľmi často je tu kondicionál v tvare tretej osoby jednotného čísla alebo množného čísla.

Najviac prirovnaní je v umeleckom štýle, no hojne sa prirovnanie používa aj v popularizujúcom odbornom štýle.

Dýchal som vôňou dozretých jahôd a mosadzou vybitá pišťalenka prelúbežne spievala, *akoby* sa v mede bola od týždňa mečila. (ŠVANTNER) — „Čo si títo teraz pomyslia?“ bleslo mi hlavou. *Ani čo by* čítal v ich myšlienkach: Títo dvaja sa červenajú. Hľa, ako sa majú radi. (JESSENSKÝ) — V hrdle ma čosi škrtilo a páralo, *staby* som bol v tej chvíli prehltnutý z ryby. Jazyk sa mi vzpíal, *akoby* ma bol niekto nútil prežrieť plevy. (FIGULI) — Vravím: čušali sme, oproti naproti sebe laktami o stôl. *Akoby* sme vartovali mŕtveho. (CHROBÁK) — Povetrie sa zatriaslo, *akoby* sa oň víchry ruvali, hory zručali

a moja duša sa stočila do kľbôčka. (ŠVANTNER) — Taký je, *ako keby* vám bol z oka vy-
padol. (BARČ) — Tu vidí krásny, utešený zámok, len *akoby* ho z vajca vylúpil. (DOBŠINSKÝ,
POVESTI)

3. Kondicionál vyjadrujúci želanie, aby sa voľačo uskutočnilo (neuskutočnilo).

Hlavným reprezentantom takéhoto použitia kondicionálu sú rozličné druhy
kľatby. Fiktívny želaný dej sa často podáva tak, ako by mal byť uskutočnený
nadprirodzenou bytosťou alebo zásahom, ktorý sa vymkne z prirodzeného
diania.

„Hu“, zareval, „*aby* tá Lucifer celú noc vládil po pekle na chvoste.“ (ŠVANTNER) —
Dal by Boh, *aby* to tak aj naďalej bolo! (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — „*Bodaj* by tá viac
nikdy nemillovali!“ šepce aspoň kľatbu, dvíhajúc pohár k ústam, ktorého obsah chutí
jej ako otrava. (TIMRAVA) — A tu som zbadal (*keby* som bol radšej na mieste oslepol),
tu som zbadal, ako ona chvíľami dvíha hlavu a díva sa bokom spod mihalnic po muž-
ských, čo idú okolo. (CHROBÁK) — „Ach, *bodaj* by vás stíslo,“ vzdychne si hlasite Štefan
Ončo a jazykom si obližne suché pery. „tak ono sa to zaplatilo.“ (HEČKO) — Len *aby* si
nejako do reči neprišla — ja sa len toho bojím. (KUKUČÍN)

4. Kondicionál v spojeniach vyjadrujúcich tendenciu, potrebu alebo možnosť vykonať dej.

V tejto skupine ide v mnohých prípadoch o kondicionál v spojeniach modál-
nych slov s príslušným plnovýznamovým slovesom, ktoré vyjadrujú tendenciu
k deju. Viazá sa tu modálnosť vyjadrená gramaticky s modálnosťou vyjadrenou
lexikálnymi prostriedkami.

Tendencia k deju sa vyjadruje týmito typmi spojení: *rád/nerád, radšej*
(*najradšej*) *by som hovoril (hovoril); chcel (nedbal) by som hovoril; hotový by som*
bol urobiť; potreboval by som mať niečo; mohol by som čítať; mohol by si nehovoriť;
mal by som ísť; mal by si nerozprávať; hodno by bolo ísť; hodno by (mi, ti ...)
bolo ísť; bolo by povedať.

Otec je chorý, zberá sa umrieť a *rád by* vás vidieť ešte naposledy ... (TAJOVSKÝ) —
Hoci ma ťažil žalúdok, *bol by som si radšej skočil* zbojnícky odzemok nad plieskajúcou
vlnou. (ŠVANTNER) — *Chcel by* povedať jediným výdychom všetko to krásne, čo čas
naukladal do jeho duše. (FIGULI) — Všetci mali veľké husle. Ale ja som malý. *Potreboval*
by som menšie. (BARČ) — Mesiac stál práve rovno nad dedinou a osvetľoval ju tak krásne,
že by Jano mohol peniaze čítať na dlani. (TIMRAVA) — Teraz by ste už boli mali vidieť,
čo dialo sa tu. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — „*Nemuseli by* vysedať,“ povedal veľmi
nahlas matke, akoby ju z čohosi obviňoval „*mohli by* ošfa z radkov vyberať.“ (FIGULI) —
Bolo by povedať, čo bolí, *bolo by* sa rozhovieť na tri dni a tri noci bez ustania o tom, čo
dušu orie, čo váľa v nej dlhočizné brázdy, *bolo by!* Ale ... Komu? (URBAN) — „Dievka
moja, tomu galganovi tvojemu *aby* šiel hádam i niekto naproti ...“ začala mama. (TA-
JOVSKÝ) — Čo rečeš? *Radšej by* ti bolo robiť, *aby* si ťa slúchal. (HEČKO) — Mať je len vtedy
dobrá, keď je zle, a potom, keď je dobre, *bár by* už ani nebola. (TIMRAVA) — Keď Popolvár
prišiel ku kňažnej, tá ho od radosti bozkala a *bola by* hotová bývala vybrať sa hneď s ním
domov. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

1. Modálnym atribútom (v kladnej i zápornej podobe a hociktým jeho stupňom) je
motivovaný dvojaký kondicionál: a) *rád by (som) písal, b) rád by (som) písať.*

2. Spojenie kondicionálu s časticou *bár* je rovnoznačné s kondicionálom pri slovese
chcel (nedbal), aby ... (= kondicionál významového slovesa s *aby*). Takto použitý
kondicionál vyjadruje želanie i kľatbu.

3. Všetky typy spojení modálnych slov a sloves s kondicionálom jestvujú celkom
pravidelne aj v minulom čase, napr. *bol by som býval chcel (nedbal) ísť (odísť).* Od spojení
modálnych prísloviok typu *treba, hodno* so slovesom kondicionál predminulý nejestvuje.
Napri.: *Brat Ondráš, ktorý je u Klepalov na prístupoch, dnes naschvál zostal doma, hoci*
bolo by mu bývalo treba ísť (= kondic. min.) *do hory, len aby sa mohol od brata odobrať.*
(KUKUČÍN)

5. Kondicionál vyjadruje oslabené tvrdenie alebo skromnú výzvu.

V tejto funkcii je kondicionál motivovaný a) ohľadmi na iný možný alebo
predpokladaný náhľad, alebo b) ohľaduplnosťou k adresátovi výzvy. Ide o vy-
jadrenie oslabenej reálnosti konštatovania — váhavého resp. ohľaduplného
oznámenia, alebo o vyslovenie skromnej výzvy.

a) Oslabené tvrdenie.

„Tak, Janko, to by sme mali,“ majster Liecha zakľúčil reč o tom, čo súviselo s novým
bytom. (TAJOVSKÝ) — „A to by bolo všetko, čo som vám chcel povedať o mlatbe,“ skončí
reč Štefan Jandek a pokročí Pavovi naproti. (HEČKO) — *Chcete ísť do jarmoku?*“ vraví
chladno. „*Chcel by*, prosím ...“ (KUKUČÍN) — Niektoré [príhody] sú plné hrdinskosti,
odvahy a sebaobetovania a niektoré zasa svedčili by o ľudskej zbabelosti, podližačstve
i zrade. (PLÁVKA) — *Mal by som* k tejto veci krátku poznámku. (ÚZUS) — *To by bolo*
dvadsať ... a to by bolo sto. (ÚZUS)

b) Skromná výzva (veľa ráz vo forme otázky).

Výzvoová funkcia kondicionálu sa naznačuje časticami *keby, čo by, aby, nech*
by, žeby, či by a modálnymi spojeniami typu *mohol by si, mohli by sme; bolo by;*
navrhol by som, aby ...; rád by som, aby ...; mali by sme; chcel by som.

Mám syna a tiež na vojne ... Písať veru neviem — iba tak — a to nestojí za nič. *Keby*
mne oni ten list napísali. Sú učení — im je ľahko. (KUKUČÍN) — „Ale *čo by* ste sa obliekali,
mne je náhlo,“ súrili Ondrej, vidiac, že pán Aduš sedí na posteli tak, ako bol z nej vstal.
(KUKUČÍN) — „Ale, mamička moja,“ vhupe dievčatu do umu, „*keby* ste mi *kúpili*
ešte jednu knižku ...“ (TAJOVSKÝ) — „Tetka, a *by* ste nás *neprenocovali?*“ poprosí Maroš.
(RÁZUS) — „Pán správca, *nemohli by* ste poslať po Štefana Duvala a Ondreja Onču?“
(HEČKO) — „*Aby* sme sa pustili do roboty, Janko, čo povieš? Zlož sa,“ zakľúčil majster reč.
(TATARKA) — „Ale, chlapče, keď teba tak doma nechcú poznať, *mohol by* si aj u mňa
ostať. Mám i ja kúdelec oviec, *pásoi by* si mi ich. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

1. Tie príklady v skupine a), v ktorých je kondicionál v spojeniach modálnych sloves
s plnovýznamovým slovesom, možno zaradiť aj do skupiny 4; ide totiž o oslabené vy-
jadrenie tendencie k deju (modálne slovesá ju neoslabene vyjadrujú indikatívom).

2. Skromnú prosbu, výzvu, ponuku možno uviesť vetou, v ktorej je indikatív alebo
kondicionál. Tu sa stretávame so syntaktickou asimiláciou, vyrovnávaním spôsobu:
Prosím vás, napíšte mi ten list [Prosím vás, keby ste mi ten list napísali] Prosil by som vás,
keby ste mi ten list napísali.

6. a) Kondicionál vyjadruje zdôraznené tvrdenie alebo popretie deja — jeho platnosť alebo neplatnosť.

Pri takomto použití vo zvolaciach vetách (najmä v otázkach) stojí kondicionál za indikatív a zdôrazňuje reálny vzťah medzi predikátom a subjektom vety. Zdôrazňuje sa, že reálnosť príslušného dejového alebo iného príznaku v spojení so subjektom je zvrchovane odôvodnená (neodôvodnená, vylúčená). Autor reči sa v zvolacej vete rozhorčuje nad možnosťou opačného náhľadu alebo neuznávania plnej (nediskutabilnej) odôvodnenosti (absurdnosti) predikátneho spojenia.

Takáto významová platnosť kondicionálu vo zvolaciach otázkach sa uplatňuje najmä v citovo motivovanej replike. Zvolacia otázka je citovo príznakovým, opisným ekvivalentom oznamovacej vety. Zvýrazňuje sa to časticami *čo by, kde by, ako by*.

Podkopne starý otec zemiakový koreň a vyvalí na povrch hnilobu. „Ale fuj! Pozri, kolká kaša. Nenazlostilo by to človeka?“ (HEČKO) — Kto by netúžil dočkať sa dňa, keď konečne stíchne rinčanie zbraní? Kto by netúžil konečne vydýchnuť si na voľnej chaldejskej zemi? (FIGULI) — „Strýčko, viete, že Greguš je socialista?“ „Čo by som nevedel?“ opýtal sa nechápavo Križan. „Ved to o ňom vie každý. On sa tým netají. Máš vari dačo proti tomu?“ (ZÚBEK) — Kto by robil takú zbytočnú robotu! (ÚZUS).

Zvolacou vetou s kondicionálom sa popiera a za neplatný vyhlasuje protiklad toho, čo hovoriaci chce vysloviť. Takýmto nepriamym vyjadrením sa myšlienka vyslovuje vypuklejšie a dramatickejšie.

b) Kondicionálom sa vo vedľajšej vete vyjadruje dej, ktorého podmienky (odôvodnenie) popiera alebo obmedzuje hlavná veta.

Ide napospol o kondicionál vo vedľajších vetách objektových, podmetových a atributívnych.

A veru keď mu otec umrel, nemohol sa poľakovať, že by ho bol v dlhoch zanechal. (KUKUČÍN) — Neverím, pane, že by si nevedel odpúšťať, a preto odpusť i jemu a vráť mu život. (FIGULI) — Nemyslím, že by naši ľudia do teba skákali,“ poteší ho starec, „nezababral si sa.“ (HEČKO) — Nikoho som nemala, čo by ma bol zastal. (TIMRAVA) — Kde len mohol, hodil [dedinský krajčír] nejakú cifru; nevynechal ani takého miestka, kde by ihlou bodnul. (KUKUČÍN) — Ach, nesiem v sebe slnce. Či to kedy svet slýchal, že by človek uniesol slnce? (ŠVANTNER) — Ako štúrovského teoretika predstavuje ho [Kukučín Zocha] skoro výlučne len v praktickej činnosti, hoci nemožno predpokladať, že by nebol býval informovaný aj o výsledkoch jeho slovesných snažení. (A. MRÁZ) — Nepamätám sa, že by mi o tom bol vravel. (ÚZUS)

1. Príbuznosť prípadov sub b) s prípadmi sub a) možno ukázať na príklade zo Švantnera: *Či to kedy svet slýchal* (= *Nie je možné*), že by človek uniesol slnce? Tento príklad patrí do skupiny b). No jeho upravená podoba *Kdeže by človek uniesol slnce!* (= *Človek nemuesie slnce*) by patrila do skupiny a). Z toho vidieť, že príklady v skupine b) sú zväčša štylisticky neutrálnym rozvedením emfaticky príznakových prípadov a).

2. Charakteristickým znakom hlavnej vety (v skupine b), ktorej obsah dopĺňa vedľajšia veta s kondicionálom, je negatívna podoba alebo negatívna platnosť jej prísudku. Zápornú platnosť má aj zvolacia kladná otázka.

7. Kondicionálom sa vyjadruje pochybnosť a neistota:

- a) pochybnosť, že predikovaný vzťah je reálny (veľmi často v otázke);
- b) neistota, na ktorú skutočnosť sa vzťahuje predikát.

V oboch prípadoch ide o kondicionál v priamej alebo nepriamej otázke. V prvom prípade autor prehovoru pochybuje o tom, že výrok zodpovedá skutočnosti; v druhom prípade sa hľadá (nie je známy) druhý člen, s ktorým by sa mal realizovať príslušný predikátový vzťah — v dôsledku toho vzťah sa chápe ako nereálny, neistý.

a) Či si počul, Macko, že by deti včera večer nebohú Annu videli v našej pivnici? (TAJOVSKÝ) — „A naozaj by už bolo po vojne?“ opýtal sa Galbavý Marky v kostolných dverách. (BEDNÁR)

b) Hádali sa s krémárom, hádali, s ktorým gazdom by sa bol Mócik zhováral, zjednal. No nijako nemohli uhádnuť posledného. (TAJOVSKÝ)

Kondicionál so spojkou *aby, žeby*

Variant kondicionálu so spojkou *aby* má v rámci kondicionálu osobitné postavenie v tom, že jeho časovú platnosť určuje sloveso hlavnej vety. Fakt, že ide o variant kondicionálu, sa podopiera tým, že spojenia typu *aby písal* vždy vyjadrujú nereálne deje. Súvetia, v ktorých je vedľajšia veta uvedená spojkou *aby*, vznikajú na logickom pozadí podmienovacích súvetí.

Pre význam kondicionálu s *aby* je inštruktívne porovnanie takýchto logicky zviazaných súvetí: 1. *Kto pracuje, netrpí biedu.* — 2. *Keby každý pracoval, nikto by netrpel biedu.* — 3. *Pracujem, aby som netrpel biedu.* Tretie súvetie vystupuje ako konklúzia z prvých dvoch. — Veta *aby som netrpel biedu* nevyjadruje reálny fakt skutočnosti, ale iba predstavovaný dej, ktorým sa motivuje reálny dej. To platí bez ohľadu na čas príslušnej výpovede, vyslovenej účelovým súvetím.

1. a) Vo vedľajšej účelovej vete.

Palác je na poschodie, má strmú vysokú strechu, azda *aby* neufahol pod ťarchou snehu. (KUKUČÍN) — *Abby sme sa vyhli* neprijemným výstupom s Magdaléninou matkou pri odchode, rozhodli sme sa, že prejdeme v noci cez vrchy na našich troch gaštanových koňoch. (FIGULI) — Syn Jano nakúpal materi, nech mu opatrúje ženu ako oko v hlave, *aby* sa jej nič nestalo. (TATARKA) — Uplynú ešte desiatky rokov a uvidíte, že Európa príde k nám, nie *aby* kúpila konope a sadlo, ale *aby* kúpila múdrosť, ktorú už nepredávajú na európskych trhoch. (A. MATUŠKA)

b) V nepravnej vedľajšej účelovej vete.

I mládenci, ktorí dosiaľ pískali po dodine, prišli sa zohriať, *aby* potom zas išli, kde boli. (TIMRAVA) — Cesta pred ňou ubieha, vystupuje do vŕšku, potom zvolna klesá, *aby* sa tam ďalej znovu o niečo zdvihla. (ŠVANTNER) — Ľudová zbojníckosť má uňho podobu uvedomelej revolty. A oboje, podrytá náboženskosť i uvedomelá revolta sa v ňom bijú, *aby* to napokon vyhrala revolta. (A. MATUŠKA)

1. V diele Tajovského nachádzame pomerne hojne zastúpené spojenia spojky *aby* s neurčitkom. Tento infinitívny variant kondicionálu je individuálnym rusizmom, ktorý

se v spisovnej slovenčine neujal. — *Aby ušiel pohoršeniu a bolesti, utekal som už do hôr k pastierom, do hlbokých dolín, k zverom a vtákom, aby som nepočul ani hvizdu železnice, najmä v prvé mesiace svetovej vojny, keď maďarčina po slovenskom kraji už zúrila.* — Spojenia typu *aby ušiel pohoršeniu (aby ovládol pery, aby čas ukrátil, aby vidieť niečo z okolia, aby sa vraj osviežiť, aby cestu skrátiť, aby viac vedieť)* stoja u Tajovského namiesto tvarov kondicionálu v spojeniach: *aby som ušiel pohoršeniu* atď.; vzťah deja k príslušnej osobe udáva sloveso hlavnej vety.

2. Z diela Tajovského zaznamenávame príbuzný prípad kondicionálu s účelovým významom, v ktorom sa vynecháva určitý tvar modálneho slovesa: *Skoro celý mesiac som sa v nedeľu — ďalej po úradných hodinách v týždni — motal po susedných dedinách, kde by najat príhodný kvartiel*. Vedľajšiu vetu možno doplniť takto: . . . , *kde by som bol mohol najat príhodný kvartiel* a jej význam chápeme tak, akoby mala podobu . . . , *aby som tam mohol najat príhodný kvartiel*.

2. Vo vedľajšej vete predmetovej (a)) a podmetovej (b)) so žiadacím významom.

a) No vlak už ide sa pohnúť; konduktor kričí ostrým hlasom, aby sa vysadilo. (TIMRAVA) — Zápotočný popýtal Magdaléninu matku, aby ma poslala von, že sa má s nimi o čomsi dôležitom porozprávať. (FIGULA) — Práve dnes im záleží, aby pobudol dlhšie s nimi. (ŠVANTNER) — Služka, privityknutá na taký hlas panej, nezazrčila sa, povedala pani advokátovej „ruky bozkávam“ a šepkala panej, žeby sa pášilo do veľkej izby, že poštar doniesol telegram, treba podpísať. (TAROVSKÝ) — Ale to vám povedám, že len na krátky čas vám ju prepúšťam, o tri dni aby zase tu bola! (DOBŠÍNSKÝ. POVESTI)

b) Neprišlo jej na um, **aby sa vzpierala**. (kukučín) — „Len to chybí, **aby ste dvojake jedlá vyvárali**,“ odvetil on. (TIMRAVA) — Ešte sa nestalo, **aby mu boli dali za pravdu**. (ÚZUS)

1. Veľká väčšina prípadov, v ktorých vedľajšia veta s kondicinálom vyjadruje predmet hlavnej vety, sú nepriame rozkazy. Môžu vystupovať aj ako nezávislé zvolacie vety s časticou *aby*: *Abý si ta nešiel! Abý ste to dobre vybavili!* Tento upozorňovací variant výzvy máva neraz zvýšiť stupeň nástojčivosti ako priamy rozkaz: *Mikulove kone si vezmi sám; nie aby si ich zveril heno Ondrovi...* (BEČKO)

2. Protipólom nepriameho rzckazu je nepriame dovolenie. Vyjadruje sa spojením častice *nech* s indikatívom. Veta typu *Nech by (si) spieval* vyjadruje, že autor reči vyslovuje dovolenie príslušného deja. Častica *aby* naznačuje želanie, naproti tomu častica *nech* naznačuje dovolenie. *Keby bol na poriadku, nech by sa pre mňa ženil!* (úzus) — Kondicionál minulý s časticou *aby* sa môže uplatniť len v preklínacom type *Aby vás čert vzal! aj Aby vás bol čert vzal!* Naproti tomu vety s časticou *nech* môžu mať minulý kondicionál bez obmedzenia. Napr. *Nech by bol staval/Nech by si bol krh mkrtil!*

3. Vo vedľajšej vete príslovkovej spôsobovej (mierovej), prívlastkovej a doplnkovej.

Príslovkové určenie spôsobu (veľmi často miery) deja hlavnej vety a prívlastok niektorého člena hlavnej vety sa vyjadruje účinkom.

Ktorýže chlap z dediny sa dá tak uniesť citom, aby svoje dieta bral niekoľkokrát cez deň do rúk a bozkával ho po celom ružovom tielku, aby svoje malé dievčatko varoval, uspával, aby mu bol trpezlivým druhom pri všetkých hrách? (ŠVANTNER) — Každú chvíľu môže prísť rozkaz, aby odviezol svoje mužstvo na front. (ŠVANTNER) — Ešte som ja toho nevidel, že by nebol fajčil. (ÚZUS)

Časové stupne kondicionálu

Nereálne deje sa v spisovnej slovenčine vyjadrujú kondicionálom vo všetkých osobách a okrem futúra vo všetkých časoch; prítomný kondicionál dokonavých sloves má však budúcu platnosť. Nereálny budúci dej od nedokonavého slovesa nadobúda svoje časové zaradenie do budúcnosti len pomocou kontextu.

Kondicionál minulý je v spisovnej slovenčine a v slovenčine vôbec živý a vecne potrebný zástupca kategórie spôsobu.

Ani hajtnan nebol by na svitaní sem prišiel, keby ozaj veril, čo teraz rozpráva. (KUKUČÍN) — Marka zašcevelila sa na vankúšoch, akoby sa bola prebudila zo sna. (TIMRAVA) — Teraz sa hodila na pohovku a plakala trpkó pre strašné nešťastie, ktoré ju zastihlo. Bola by bývala hotová bif údy, na ktoré sama bola hľadeľa s takým hriešnym pôžitkom. (JÉCÉ) — Potom až, akosi dodatočne, ukáže hlavou na bráničke, akoby bola muža zbadaľa len teraz: „Aha, ide nám otec!“ (HEČKO) — Hľadala Zápotočného a mne akoby bol srdce navliekol niekto na ražeň. (FIGULI) — Nemať nikoho, kto by ho bol podpíeral v pozdnej starobe. (ŠVANTNER) — Boli by sme zaiste radšej, keby túto svoju vieru v ľud bola stelesnila [Timrava] priamejšie, jasnejšie, no treba brať veľa, ako sú. (A. MATUŠKA) — V prípade, že by bolo Poľsko zvíťazilo 3:1, bola by titul získala ČSSR. (Tlač) — Ako to bratia počuli, ešte tým horšie ich napajedilo. a keby boli mohli, neviem, čo by mu boli spravili. (DOBŠÍNSKÝ)

Kde-tu bodkať nenáležitě nahrádzanie minulého kondicionálu prítomným kondicionálom. Iba kondicionál minulý má taký časový význam, ktorý nemožno zahrnúť do významu prítomného kondicionálu. Príkladne sa to ukazuje najmä pri prítomnom kondicionáli dokonavých slovies, ktorý má význam budúcnosti.

Príklady na nevhodné použitie prítomného kondicionálu: *Ale partner prehliadne jej vzrušenie, vyronímuca rýchlo krok, pevné ju drží a vnáša rýchlo, ale bezpečne, do stredu najväčšieho vlnu. Nepamätá sa, že by mal [bol mal] v rukách takú tanečnicu. Ktorý majster že ju učil? To je priam neuveriteľné, ako ľahko tancuje. (TLAČ) — Teraz by som mala zostať a len tak postojáčky sa dohadovať, čo zabúť a kedy prichádzať Mariána, ale ja som sedela, ako keby neuplynulo [nebolo uplynulo] len pár hodín od Imrédyho reči ... (TLAČ) — Nazdívame sa, že by bolo bývalo veľmi účelné, keby Poverenie školstva a kultúry už pred ukončením školského roka dalo [bolo dalo] školám patričné informácie ohľadne nákupu školských potrieb. (TLAČ)*

Osobitne treba uviesť také prípady použitia minulého kondicionálu, keď sa používa o fiktívnom deji minulom, prítomnom i budúcom.

1. Národná umelkyňa Timrava **by bola mala** 2. októbra 1957 deväťdesiat rokov (minulosť).
2. Národná umelkyňa Timrava **by bola mala dnes** (2. októbra 1962) deväťdesiatpäť rokov (prítomnosť).
3. Národná umelkyňa Timrava **by bola mala** 2. októbra 1967 sto rokov (budúcnosť).

Odôvodnenie použitia minulého kondicionálu v podobných prípadoch je v tom, že daný moment fiktívneho deja (2. október r. 1957/1962/1967) je vzhľadom na ďalšie (fiktívne) plynutie príslušného deja — vždy minulý. Možno ho znázorniť schémou — — ● — — ● — — ● — — →

r. 1957 r. 1962 r. 1967

Imperatívom sa vyslovuje výzva, aby adresát prehovoru z vôle autora konal (vykonal) príslušný dej. Z toho vychodí, že tvary imperatívu jestvujú len pre tie osoby, ktoré zahrňujú adresáta prehovoru — pre 2. os. sg., 1. os. pl., a 2. os. pl. Imperatív vo svojej základnej funkcii neoznačuje vykonanie deja; nevypovedá nič o tom, či adresát dej naozaj vykonal alebo vykoná.

Dej, ktorým adresát vyplní výzvu vyslovenú imperatívom, je vo vzťahu k času prehovoru budúci a jeho uskutočnenie závisí od vôle adresáta (či výzvu prijíma, či je ochotný ju splniť, či s ňou súhlasí, či sa proti nej búri atď.). O ráz dejov navodených imperatívom (konaných z rozkazu, nutnosti) sa opierajú sekundárne funkcie imperatívu.

Sekundárne sa imperatívom môžu vyjadrovať aj deje, ktoré agens vykonáva v okolnostiach imperatívu čiže z popudu cudzej vôle alebo pod tlakom objektívnych okolností (nespontánne deje). Do imperatívnych okolností zahrňujeme tri zložky: 1. závislosť deja od cudzej vôle, 2. postoj k cudzej vôli a 3. časovú následnosť deja po prehovore.

Pretože imperatív nevyjadruje reálne deje, ale iba popud na ich vykonávanie, vo svojich sekundárnych (štylistických) funkciách sa zblízuje s kondicionálom a s indikatívom futúra.

Z určenia základnej funkcie imperatívu vyplýva, že súbor jeho foriem sa používa v dialógu. Ako pri iných tvaroch adresát sa zvyčajne nepomenúva. No v istých prípadoch, najmä v citovom zaujatí, adresát výzvy sa pomenúva (vlastným menom, všeobecným menom alebo zámenom).

Imperatívom sa nevyjadruje len popud, aby adresát prehovoru konal (vykonal) dej, ale aj súhlas autora prehovoru, aby adresát mohol vykonať zamýšľaný (ohcený) dej.

Preto podľa toho, či pri požadovanom deji (ešte neuskutočňovanom alebo sekundárne aj uskutočňovanom) má prevahu vôľa prikazovateľa, alebo vykonávateľa deja, možno rozlišovať dve skupiny prípadov používania imperatívu, a to I. imperatív s prevahou vôle prikazovateľa a II. imperatív s prevahou vôle vykonávateľa.

Niekedy sa imperatív zdôrazňuje časticami — *že, ho, len*.

Prevažuje vôľa prikazovateľa

Základné použitie

a) Nepomenovaný adresát.

Autor prehovoru žiada adresáta alebo kolektív, do ktorého sa aj on sám zaraďuje, aby konal (vykonal) príslušný dej. Platnosť imperatívu v základnej funkcii možno opísať spojeniami 2. os. sg. a pl. a I. os. pl. indikatívu prez. modálnych sloviel *musieť, mať* s infinitívom významového slovesa.

Tomo zbledol a Peter skríčal na Judku: „Naskutku si obuj čižmy a obleč si teplý kabát, a pod!“ (JÉGÉ) — „Už nepriahaj,“ kázala matka, „postavíme obe k batohu, a my si tiež oddýchneme a zajeme, keď je obed.“ (FIGULI) — No — No, lepšie sa cítim, lepšie! Teraz si ty lahni. (JÉGÉ) — „Preložteže! Ved preložte!“ napomína ho ona celá horiac. (TIMRAVA) — „Bežme!“ povedal Jerguš. „Budeme spolu jesť!“ Utekali opreteký, Chvostík poskakoval za nimi. (ONDREJOV) — Od blázna múdry skutok nečakaj! (PRÍSL.)

b) Pomenovaný adresát.

„Dievka moja, ty čuš a nestar sa, keď sa chlapi zhovárajú,“ vraví miernym, ale rozhodným hlasom. (TIMRAVA) — „Ži večne, veľký kráľ Chaldejska!“ pozdravil ho Nebuzardar, keď mu Balsazár pokynul rukou. „Buď pozhnaný i ty, veliteľ vojsk nepremožiteľného Balsazára!“ odpovedal na pozdrav kráľ. (FIGULI) — Nehnevaj sa, čitateľu, pre toto zabočenie. Už sa vraciam k vlastnej rozprávke. (TAJOVSKÝ) — Povedzte nám, kukulička, o číste, ktorá bude na takto rok pod čepcom? (ŽÁRY) — A vzdychnúc si utlmene, šepce: „Bože, donesteže už toho Števa z tej vojenčiny, žeby ma vzal!“ (TIMRAVA)

Sekundárne použitie

1. Imperatívom sa dôrazne požaduje výkon opačného deja.

Takto sa imperatív používa vo výhražných a ironických príkazoch; veľmi často so zdôrazňovacou časticou *ho*. Imperatív s takouto funkciou vyjadruje, že si hovoriaci želá opak. Pri kladnom imperatíve, ktorého normálny význam je „musíš (máš)“, sa tu uvedomuje význam „nesmieš“ alebo „nemôžeš“; pri zápornom imperatíve, ktorého bežný význam vyjadrujeme všeobecne „nesmieš“, sa tu uvedomuje význam „musíš (máš)“.

„Len sa *ho* nepoberaj hupkom; uvidíš, čo sa ti stane.“ (KUKUČÍN) — „No, len mi ešte vreš, ak ti málo bolo!“ zastrájala sa Zuza nahnevane. (TIMRAVA) — „Obrus si rozvláď, do truhly ti plachtu dám!“ zastrájal sa jej muž a rozumel to tak, že ak umrie ona prv než on — plachty nedostane, obrúsok si rozvláči — bude teda „na holom“ ležať. (TAJOVSKÝ)

2. Imperatív vo význame nevyhnutnosti, povinnosti, potreby.

V takejto funkcii má imperatív zväčša všeobecnú platnosť; vyjadruje potrebnosť deja (ktorý sa odporúča, radí atď.) bez ohľadu na osobu a čas v súlade so zvyčajným reálnym priebehom dejov, a to v mene istej normy, zákonitosti, konvencie, úzu a pod.

Každý predavač ber sebou groš, grajciar daj žobrákovi, a istotne dobre predáš, druhý grajciar vydáš kupecovi z ujednanej sumy. (KUKUČÍN) — Keď už začne zima byť, údy puchnúť, chuť sa tratiť, spať sa nedá, už si hľadaj skryšiu. Videla som to na svojich sestrách i rodičoch. (TAJOVSKÝ) — Ale keď si ty, Jano, hájnik, lap trávniciu na tráve. (KUKUČÍN) — Choď za vozom a merkuj! Nachýli sa na jednu stranu — skoč na druhú, chyť sa zadného lievča, zaváž! Aby sme sa neprevalili. (ONDREJOV)

3. Imperatív vyjadruje vnútený alebo nevyhnutný dej.

Gramatický podmet sa bráni výkonu príslušného deja, ale sa podrobuje cudzej vôli alebo tlaku povinnosti, nutnosti; podvoľuje sa vykonať, alebo aj vykonáva príslušný dej, lenže s rozhorčením, lebo cudziu vôľu, okolnosti,

ktoré mu dej vnucujú, chápe ako nespravodlivé a výkon deja mu je neprimeranou ťarchou. Takto použitý imperatív možno nahradit spojením určitého tvaru modálneho slovesa *musieť* a neurčitku významového slovesa, napr. *rob* — *robte* = *musím* (*musíš, musí, musíme, musíte, musia; musel som, musel si* atď.) *robiť*. Možno ním teda označiť vnucovaný (vnútený) dej vo všeobecnosti — vzhľadom na hociktorú osobu i čas.

Takto sa používa len imperatív pre druhú osobu sg. a pl. (druhá osoba má tu všeobecnú platnosť). Vety v ktorých sa použije, majú expresívny ráz; používajú sa v emfáze. Rozlišujeme prípady, v ktorých má imperatív význam v súhlase s vyjadrením (a), a prípady, keď vzhľadom na súvislosť a intonáciu má opačný význam (b).

a) „Mne je dobre!“ dosvedčí on s príkroťou, že by hrnček čajsi o zem hodil od toho. I kýva hlavou srdito: „Mne je dobre; uhádla si!“ „Pravdaže ti je dobre! Ale ja: *tráp sa*, kedy čo naklochnáš — *katuj sa!* A ešte aj Zuza zlá . . .“ (TIMRAVA) — To už vari súdny deň na nás prichodí. Páni si len rozkazujú, sedia v teple, a my *rob a dávaj!* (FIGULI) — Chlap si myslí, že je boh vie čo, a žena len *rob a hrdľuj* na takých . . . takých — trúdiv! (KUKUČÍN) — Jej je dobre v Bratislave, strojí sa ako veľkomožná a otec, mater, vy sa *zoderť* na grunte . . . (TLAČ)

b) *Hovor* jej potom, keď si ona do hlavy naberie! Nuž a ja som ju prestal prehovárať. (KUKUČÍN) — Takéhoto suchotára volajže do niečoho! (TAJOVSKÝ) — Lekár mi zakázal *robiť*. Ale *nerob* v takomto čase. (TLAČ)

Ak autor prehovoru vyčítuje adresátovi, že vnútil nespravodlivé (nevhodné, neprimerané) konanie tretej osobe, vnútený dej sa vyslovuje opisným imperatívom s časticou *nech*. [Trnka vyčítuje Krtovej žene]: *Nuž tak! Najlepšie! Nech gazda ide preč z domu pre jednu srst. Nech sa muž ide pást. Či neviete, že kmotor je ľútostivejší? A ak si niečo urobí?* (KUKUČÍN) — Opisný imperatív, pravdaže, hovoriaci môže použiť aj vo svojom mene (pri pomknutí osoby).

4. Imperatívom sa vyjadruje dej, ktorý treba vykonať, aby sa dosiahol istý cieľ.

Používa sa v radách cieľavedomého konania alebo vo výstrahách pred nežiadúcim dôsledkom skutkov. Takéto rady a výstrahy majú zvyčajne podobu bezspojkového priradovacieho súvetia. Prvá veta s imperatívom vyslovuje podmienku, druhá s indikatívom vyjadruje dôsledok. (Takéto poradie viet je záväzné.)

a) Rady:

Daj koňovi ovsa, môžeš ho hnať jak psa. (PRÍSL.) — Povedz pravdu, máš pokoj! (PRÍSL.) — *Zaklop* — otvorí ti. (PRÍSL.) — *Pomast* mu ruku, bude písať. (PRÍSL.)

b) Výstrahy:

Daj kobyľe obroku, pustí sa ti do skoku. (PRÍSL.) — Sed doma — zvieš hroma. (PRÍSL.) — Povedz pravdu, prebijú ti hlavu. (PRÍSL.) — Pustí hada do rukáva, vojde ti pod pazuchu. (PRÍSL.) — „Spomínaj čerta, hneď je za dverami,“ s odporom poznamenala. (FIGULI) K podskupine b) sa svojím významovým zacielením priraduje aj imperatív na vyjad-

renie nepriemenného následku: *Kožu pila, kožu trp.* (PRÍSL.) Ide o nepriame (obrazné) rady a výstrahy. Obsahová schéma takýchto bezspojkových príčinných súvetí je takáto: Keď sa stane A, musí sa (má sa) stať i B.

Prevažuje vôľa vykonávateľa deja

Imperatívom sa v tomto rade skupín prípadov vyjadruje to čo spojením modálneho slovesa *môcť* s infinitívom významového slovesa. Autor prehovoru alebo norma, v mene ktorej sa vyslovuje výrok, nekladie adresátovi prekážku v uskutočnení príslušného deja. Dej sa dovoľuje, pripúšťa alebo sa vyslovuje nezáujem oň. Na druhej strane sa ním vyjadruje, že i pri maximálnom vôľovom úsilí vykonávateľ deja nemôže dosiahnuť žiadúci výsledok.

1. Imperatív vyjadruje dovoľenie konať dej.

Výkon deja dovoľuje autor reči alebo objektívna zákonitosť (konvencia, zvyk).

„Stúpate, Miško, veľmi do svedomia svojim poslušáčom,“ ozval sa starý pán. „Žehri, tresci, napomínaj — ono je pravda — ale mne ich je skoro ľúto, že ich tak cúdite.“ (KUKUČÍN) — Celý ožil, zabudol na svoje hryzovisko, natešil sa myšlienkou, že gazda je už taký, keď *robiť* — tak *robiť* do utrhnutia a keď tá súra nesúri, slnko alebo jarná robota, nuž *voľkaj si, pospávaj, strúhaj pána.* (TATARKA) — . . . lebo, viete, u nás je to nie žiaden hriech v hore kraďnúť, lebo je vraj hora božia, rastie sama a v nej drevo, ako v potoku voda . . . *pi!* (TAJOVSKÝ) — A mohla si sa meriť s Katkou, tak by nebola ušla od nás; lenže ty nikoho nestrpiš pri sebe. Teraz *maj* roboty hocikolko. Ja ver' po cudzích pánoch riadiť chyže nebudem, čo sa hneď pretrhneš! (TIMRAVA) — Správali sa ako matka, ktorá vysvetlí dieťaťu, ako má chodiť, a pustí ho — choď. Inštruktáž dostalo — behaj! (TLAČ)

2. Imperatív vyjadruje dej (často aj fiktívny alebo potenciálny), ktorým nemožno dosiahnuť výsledok (zmeniť stav vecí), alebo taký, ktorý má prekvapujúci výsledok.

a) Bezvýsledný dej:

Jano bol by si vyšklbol vlny. Ale šklb, nešklb: čo sa stalo, to sa neodstane. (KUKUČÍN) — Škoda Krta, preškoda! Kmotor ho už i po horách hľadal, že ak by sa bol zmárnil; no *hľadať, nehľadať*, Krta len nič a nič. (KUKUČÍN) — *Verte, neverte*, bolo mi všelijako. (MORIC) — *Modli sa, nemodli sa*, z prázdnej misy nenajješ sa. (PRÍSL.)

b) Bezvýsledný fiktívny dej:

„Kravička trochu chudá,“ poznamenal Ondrej, nepočítajúc, čo pán hovorí. „To je sorta taká! *Dávajte* jej piškóty, a nestužnie. Ale na osoh! Dva-dsať holbí denne — vravím dva-dsať holbí, ani by ste neverili.“ (KUKUČÍN) — Jahoda ti inšim nebude. *Poodťinaj* mu prsty, a prsty mu narastú, a on bude zas len organovať. (KUKUČÍN)

c) Potenciálny dej s prekvapujúcim účinkom:

O mládencovi len slovo povedz: už všetci načúvajú. (KUKUČÍN)

Výrokmi s disjunktívnou dvojicou kladnej a zápornej podoby imperatívu (prípady a) sa vlastne komentuje bezvýsledný dej. Konštatuje sa v nich, že gramatický podmet ani s maximálnym úsilím nedosiahne cieľ, ktorý by chcel

dosiahnuť. Dvojicu *šklb, nešklb; hľadať, nehľadať; verte, neverte; modli sa, ne-modli sa* možno nahradiť spojením „môžeš skibať, hľadať, veriť, modliť sa — alebo nešklbať, nehľadať, neveriť, nemodliť sa“, bude to isté: výsledok (zmena stavu) sa nedosiahne. Na pozadí týchto disjunkcií, kvalifikujúcich bezvýsledný dej, vznikajú prípady, keď imperatívom sa označuje mimoriadny, fiktívny dej, ktorým sa nedosahuje želaný výsledok (prípady b)). Ako vidieť, vlastne vo všetkých prípadoch ide o prípustku; lenže v odsekoch a), b) je reč o tom, že ani maximálnym vypätím vôle nemožno dosiahnuť cieľ alebo zmeniť daný stav vecí, a v odseku c) opak toho: aj minimálne úsilie vyvoláva prekvapujúci účinok (kladný alebo záporný).

Osobitné a prechodné prípady

Sem sa zaraďujú rozličné prípady použitia imperatívu v konvenčných, zväčša ľudových formulách a prípady, v ktorých je pôvodný imperatív prehodnotený (niekedy sa to odráža aj na zmene formy).

1. Imperatív v želacej formulke.

Adresátom výzvy je nadprirodzená bytosť.

a) Čo nabral do hlavy, nedajbože z hlavy — ale chlap dobrý: Bože ho oslávi! (KUKUČÍN) — „Keď som si startí mater bral, bolo mi práve osemnásť rokov a šesť mesiacov“, týmito slovami začína sto, ba tisíc ráz všelijaké rozprávky zo svojho života nebohý môj starý otec, Pán Boh mu *ďaj* radosť večnú. (TAJOVSKÝ)

b) „Smieme si zapáliť, veliteľ?“ Profesor Markech už bol znovu vo svojej koži; v jeho hlase bol nezakrytý výsmech. „Čert vás *zober!*“ zaklínal Janko Krap. „Čo vás sem do-viedlo? Načo ste prišli k nám?“ (MINÁČ)

2. Imperatív v odprosovacej formulke.

Tam len nemôžem byť bosý, alebo — Bože odpusť hriechy — v krpcoch, veď by ma odtiaľ šupasom vyviedli. (KUKUČÍN) — Jakšič zastal pred Bereznym. „Človeče hriešny, čože sa s tebou stalo? Veď ty nebodaj čítaš. Čo to máš v rukách? Azda — Pán Boh odpusť hriechy — nie knižku?“ (JÉČÉ) — „Opovrhujete mnou?“ I zložil som ruky mimo-volne k prosbe, cítiac, že sa mi slzy tsnú do očí. „Boh zachovaj,“ odvetila chvatne, „ľutujem vás.“ (JÉČÉ)

1. Želacie formulky (v odseku 1a)) sa používajú v ľudovej reči pri spomenutí mŕtvej osoby (najmä príbuznej) na znak doproprajnej úcty. Veľmi často sú pre adresáta pre-hovoru iba upozornením, že osoba, o ktorej sa hovorí, je už nebohá.

2. Formulka *bože, odpusť hriechy* má funkciu odprosovacej poznámky *prepáčte (pre-páč), s prepáčením, odpytujem (prepytujem) pekne* alebo častice *nebodaj* (ktorá je proti-kladom kladnej častice *bo(h)ďaj*). Používa sa aj na vyjadrenie počudovania (= „hádam len nie?“). — Formulka *boh zachovaj* sa používa v replike na popretie výpovede; má význam popieracej častice *kdežeby*.

3. Častice *bo(h)ďaj* — *nebodaj; ďajbože, nedajbože*.

„Bohďaj váš kabát ešte sto rokov trval a vy s ním!“ zvolal blažený Jurko. (KUKUČÍN) — „Sem sa, chlape, do pomoci!“ volajú pastieri. „Len sa nebáť; a nič sa nestane! Kto sa bojí, zle obstojí, bohďaj ma hrom zabil!“ (RÁZUS)

Myslel som, že keď som neprišiel, sa ma i ona stráni, alebo sa jej *nebodaj* niečo priho-dilo. (JÉČÉ) — On, môj drahý, má mäkké srdce, čo je aký zurvalec, a *nebodaj* sa ešte hodne potrápi, kým sa naučí bez slz hľadiť na tie všelijaké krivdy a biedy na svete. (ŠOTRÁSOVÁ)

Zatíchol, vstal a povedal. „Nepôjdem ďaleko, len trochu si zdriemnem pri košári. Dobrú noc!“

„Ďajbože,“ povedal bača, vyšiel za ním pred kolibu, vrátil sa. (ONDREJOV)

Kľial, fučal, zubami škripal, jablko *nedajbože* zachytiť. A my sme sa smiali, že nás v bokoch klalo. (JÉČÉ)

Častica *nedajbože* sa používa pri infinitíve a vyjadruje, že príslušnú činnosť nebolo možné (nie je možné) vykonať.

4. Pôvodné imperatívy *poď* a *hybaj* vo funkcii citoslovca v predikáte.

Citoslovca *poď* a *hybaj* vyjadrujú rýchly pohyb alebo náhly spontánny nástup deja.

Jakub vyskočil z postele, obliekol si rýchle košeľu a nohavice a *poďho* na ulicu. (ZÚBEK) — Milý Janko báľ sa ukázať pred gazdom; vzal valašku a cedidlo a *poď!* Zachytil sa sve-tom, až prišiel do tej krajiny, kde ten kráľ taký chorý bol. (DOBŠINSEKÝ, POVESTI) — Keď som sa najedol pečených zemiakov so surovou kapustou, ktorá vrždala medzi zubmi, sta remeň na kordovánkach — ja *hybaj* do mlyna, ktorý bol hneď za vodou. (KUKUČÍN) — Vytrhol sa nám, hodil každému po jednej po chrbrte, že sme sa len tak prehli a *hybaj*, ušiel. (JÉČÉ)

Tajovský podľa modelu *poď ja, hybaj ja (ja hybaj)* a pravdepodobne i pod vplyvom ruštiny používa kde-tu aj imperatív druhých slovies, a to v podobnej funkcii ako tamtie; keď chce naznačiť rýchle rozhodnutie, s ktorým sa gramatický podmet pustil do deja a potom ho aj vykonal, napr.: *Aby mu to nedoniesli nejak cudzí ľudia, čo sú tam na robote, sadni ja sama a napíš, čo sa dievčatu stalo a že idem k doktorovi do Žiliny.* — V takýchto prípadoch sa v hovorovom štýle používa tvar minulého času bez tvaru pomocného slovesa *byť*: *som* a s povinným zámenom: *sadla ja sama a napísala*.

5. Privítacia formulka *vitaj* — *vitajte*.

Slovcami *vitaj* — *vitajte* pozdravujeme osobu, ktorá vstúpila do nášho prí-bytku alebo do priestoru, kde sa pokladáme byť doma. Pozdrav má význam „buď vítaný!“ — „buďte vítaný(i)!“ alebo „vítam fa“ — „vítam Vás (vás)“.

„Vitaj, Ondrej,“ povedal, podávajúc mu ruku. (URBAN) — „Dobrý deň, mamka Pôstková! Vitajte! Čože sto nám doniesli?“ (TAJOVSKÝ) — „Vitajte tedy, Milica Bolkinová!“ volá Lujza, nepočítavajúc Esteru. (TIMRAVA) — Vitaj, vitaj, sokoľku, v našej záhrade ... (PLÁVKA)

6. Substantivizovaný imperatív a imperatívne spojenia.

„Počala, darmo je, okolo neho plačom, potom *počkajom*,“ trhaním, mykaním a zlostou. (TAJOVSKÝ) — *Darmoďaj* zomrel, narodil sa kúpsi. (POREK)

Používanie trpných slovesných tvarov

Základnou črtou viet, v ktorých sa používa prísudkové sloveso ako pasívny ur-čitý slovesný tvar, je odsunutie pôvodcu deja; zásadnou podmienkou pasívnosti vety nie je teda vylúčenie pôvodcu. Vzhľadom na príslušnú aktívnu konštrukciu

má v pasívnej konštrukcii pôvodca deja len zmenenú úlohu — nadobúda v nej iné vetnočlenské postavenie, alebo sa eliduje. Z porovnania aktívnej a pasívnej vety by sa mohlo uzatvárať, že ide o odchodnú hierarchiu základných pojmových korelátov členov vety. No nejde tu o zmenenú hierarchiu členov pojmového východiska (interpretujúceho inú hierarchiu v realite), lež iba o zmenený vyjadrovací postup, často vyplývajúci z potreby celkového usporiadania vecí v prehovore (z výstavby prehovoru); v pasívnych vetných konštrukciách ide teda o zámerné obrátenie smeru intencie príslušného slovesa.

Pasívum sa používa najmä v odbornom štýle jazyka. Je to preto, že pri vedeckom podávaní výkladu sa veľmi často hovorí o jednej veci z najrozličnejších stránok, a preto sa v ňom uplatňuje tendencia, aby daná vec bola stále podmetom vety; vety, ktoré majú aktívnu konštrukciu, sa striedajú s vetami, ktoré majú pasívnu konštrukciu. Pritom sa v spisovnej slovenčine obidva druhy pasíva neposudzujú rovnako. Zvratné pasívum sa v odbornom štýle takmer ani nepociťuje ako zásah do neutrálnej (aktívnej) konštrukcie a veta sa chápe ako taká, čo má všeobecného alebo z kontextu vyplývajúceho činiteľa.

Až na vzácné výnimky v starších a nápadne v moderných západoeurópskych a amerických publikáciách noetický pohľad chýba, ba dokonca rozprava o pojme sa celkom vynecháva a za vlastný predmet logiky sa pokladá súd, úsudok, prípadne metóda. (KOCKA)

Príklad veľmi názorne ukazuje, že slovesá *vynechať* a *pokladať*, ktoré tu v zvratnom tvare vyjadrujú zasiahnutosť podmetu (*rozprava o pojme: súd, úsudok, metóda*), zreteľne implikujú činiteľa a chápu sa na rovine podmetového slovesa *chýbať* (noetický pohľad chýba ako *rozprava o pojme sa vynecháva*).

Príklad výrazne naznačuje vzťah pasívnej gramatickej konštrukcie a jej lexikálneho korelátu, stavových slovies. Citovaný príklad dokazuje blízkosť reflexívnej pasívnej formy s formou, pri ktorej ide o všeobecný alebo neurčitý podmet.

Blízkosť reflexívne vyjadrovaného pasíva s aktívom ukazuje veľmi výrazne i to, že ho autori, často len zo štylistických dôvodov, striedajú s konštrukciou, v ktorej je všeobecný podmet, vyjadrený prvou osobou pl.; teda transformovateľnosť oboch typov konštrukcií je celkom bežná.

Vetu *Preto sa rozlišuje objektívna a subjektívna logika, logika vecí a logika myslenia* (KOCKA) možno prepísať bez pozmenenia štýlovej roviny synonymne takto: *Preto rozlišujeme objektívnu a subjektívnu logiku, logiku vecí a logiku myslenia*. — V tom istom odseku autor píše: *Kde nachádzame systémovú jednotu, tam je aj prvok logična*.

Dôvod, prečo sa v poslednom príklade používa aktívne vyjadrenie, je jasný. Sloveso *nachádzať* kladlo použitiu reflexívnej formy *nachádza sa* („systémová jednotka sa na-

chádza“) prekážky z významovej stránky, lebo by sa potom veta chápala stavovo, so stavovým slovesom *nachádzať sa*. Takého prekážky pri použití zvratného pasíva kladie každé činnostné prechodné sloveso, z ktorého vzniklo zvratné stavové sloveso alebo homonymné zvratné slovesá vôbec.

Tvar zvratného pasíva nemožno použiť:

1. keď podmetom vety je osobné podstatné meno a ide o taký dej, ktorý by podmet mohol vykonávať na sebe (alebo v prospech — neprospech seba); 2. keď slovesný tvar sa vzťahuje na podmet v 1. alebo v 2. os. a 3. keď použitím zvratného tvaru vzniká pochybnosť, či ide o zvratný pasívny tvar, alebo o zvratné sloveso (homonymita zvratného pasívneho tvaru s tvarmi zvratných slovies).

Významovú a funkčnú príbuznosť zvratného pasíva s činnou konštrukciou (s podmetom *my*) výrazne ukazujú texty, ktoré obsahujú návody, ako treba konať (vykonať) isté práce a pracovné postupy.

Nedokonalosť zmyslov sa musí odstrániť prístrojmi. (FILKORN) — *Do prívarku sa potom pridá ocot.* (ÚZUS) (Porov. *Nedokonalosť zmyslov musíme odstrániť prístrojmi.* — *Do prívarku potom pridáme ocot.*)

Proti pasívu (vyjadrovanému reflexívnym tvarom alebo opisne) z gramatického hľadiska nemožno nič namietat. Jeho vznik bol najmä v odbornom štýle daný potrebou mnohostranného pohľadu na skutočnosť a jej hlbším poznaním. Pasívum treba použiť najmä tam, kde si to žiada jednoznačnosť výpovede.

Z hľadiska jazykovej kultúry vyslovujú sa výhrady proti nadmernému používaniu pasíva (najmä opisného) v bežných pracovných textoch administratívneho rázu (obežníky, úradné listy, úpravy); v nich sa pasívne slovesné tvary používajú v predpoklade, že vyjadrenie pomocou nich je spisovnejšie (hyperkorektnosť). Neraz ide o falošné napodobňovanie odborného štýlu a kľčovité úsilie dosiahnuť objektivnosť a zovšeobecnenie prejavu.

Prehnané používanie opisného pasíva v staršom administratívnom štýle sa charakterizuje aj v krásnej spisbe. Timrava takto použitím opisného pasíva charakterizuje mladého, ale vážneho pána notára v rozprávke *Ťapákovéci*. — [Notár hovorí Ilí-kráľovnej] „Zato som vás dal predvolať, aby vám bolo oznámené, že nemôžete i slúžiť i byť babou v dedine“.

Tu sa zámerne činiteľ deja (= pôvodca oznámenia) odsúva do pozadia, aby sa naznačilo, že požiadavka vyplývajúca z oznámenia má zákonný (predpisový, nie subjektívny) základ. Takto naznačovaná neosobnosť príkazov môže hraničiť so smiešnosťou. Ako prostriedok zosmiešňovania reči sa pasívum používa v satirickej literatúre.

Používanie zvratných pasívnych tvarov

Zvratný pasívny tvar sa používa v indikative a v kondicionáli; možný je aj v imperative (pri apostrofovaní vecí a zvierat); zvratný pasívny infinitív v slovenčine nejestvuje.

1. a) Podmet vyjadrený slovom alebo výrazom.

Podmet je v N., a keď označuje kvantum vecí (podst. m. látkové), býva aj v G. (kvantitatívny podmet).

V dome Slúckovskom nastal veľký zhon a nepokoj. Steny sa mazali, dlážky sa šúchali, náradie sa prášilo. (LASKOMERSKÝ) — V dedine na hornom konci je čulý ruch — studne sa kopú. (TIMRAVA) — Kým sa postavila píla, pracoval Ondrov otec v Hruštine pri murá-roch. (HEČKO) — Voly sa nechal, nech tam idú po milej vôli susedovi do mládeže alebo i dateliny. (KUKUČÍN) — Popoludní tým istým spôsobom vyučovala sa maďarčina. (M. BENKA) — Tak sa len lekár žiada, ako si ona žiadala Adama. (URBAN) — Kráľ roz-kázal, aby sa zrna ohudobným darom rozdávalo. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — Čo sa potrebuje, to sa spotrebuje. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — Tieto dva druhy analýz sa nemôžu stotožňovať, lebo sa robia na základe rôznych kategórií. (FILKORN) — Nemôže nám teda byť ľahostajné, ako sa paša zúžitkuje, či sa na nohách roznoší, alebo sa na nej dobytok vypasie. (TLAČ) — Hodne železa, hodne práce sa spotrebovalo aj na triediče zemiakov. (TLAČ) — Medzi inými rukopisnými materiálmi veľkej dokumentárnej hodnoty sa v knižnici našli 4 španielske rukopisy zo 17. storočia, obsahujúce veršované drámy. (TLAČ)

Spisovateľka Katarína Lazarová použila vo svojej knihe kratších próz *Omyly zvratné pasívum s genitívnym podmetom osobného podstatného mena*, takto: „*Panebože, zabíja sa, ľudia sa zabíja, jedni chcú vraždiť za to, druhí za ono, to je strašný svet s mŕtvotami a krvou* ...

Pretože autorke išlo o vylúčenie činného zvratného ponímania deja (*ľudia sa zabíjajú sami seba*) i činného recipročného ponímania (*ľudia sa zabíjajú* = vzájomne), použila G. (*ľudia*), ktorý je bežný len pri látkových podstatných menách. Podstatné meno *ľudia* vo vete *ľudia sa zabíja* pociťuje sa preto ako predmet. Veta takto nemá ráz pasívnej vety.

Prípád je ojedinelý, ale i za cenu nezvyčajnosti významovo jednoznačný. — Porov. s paralelnou konštrukciou v poľštine *Szyje się bluzkę*.

b) Pôvodca deja sa zámerne nevyjadruje (obchádza).

Zvratné pasívum je tu prostriedkom humoru (ironie).

Píšfalkovi sa tiež kútiky utahovali. Opýtal sa Trúbelku: „A kedy sa to tie kolký nasádzali do tej brázdy?“ Vidno, že mu nechcel ani tykať, ani dvojť. (KUKUČÍN)

2. Podmet vyjadrený vedľajšou vetou.

V takýchto prípadoch zvratný slovesný tvar sa pociťuje ako veľmi blízky tomu, ktorý vyjadruje dej, vzťahujúci sa na neurčitý alebo na všeobecný podmet.

Hovorilo sa, že voda v studnici je znenámitá. (ONDREJOV) — Všeobecne sa čakalo, že Peter Púplava podakuje sa voličom za dôveru a povie im aspoň niekoľko povzbudzujú-cích slov. (HEČKO) — Zhodne sa konštatovalo, že Chrobák má vzory nielen v cudzine, že načiera aj do ľudového myslenia a do ľudového hovoru. (A. MATUŠKA) — Čoskoro sa však ukázalo, že tento náhľad neobstojí. (K. SLIMÁK)

3. Zvratné pasívum od sloves vnímania.

Doklady na zvratné pasívum pri slovesách vnímania, a to iba pri slovesách *čuť, vidieť a cítiť sa*, sme zistili len u Kukučina. No ide o slovesá, ktoré sú pre-chodné a ich význam neodporuje možnosti trpného ponímania.

„A či ti povedal niečo?“ pýta sa jedna dychtíve, ako by sa čul jej rozčúlený dych. — Za každým číslom prestávka, čuje sa tichý rozhovor i výkriky. — Skoro do doliny sme zišli a ešte nič nevideli. Iba čo sa čuje akýsi temný hukot a dunenie, ako by sa blížila artiléria s kanónmi. — Ležíme, načúvame — no nepreniká sem ničoho z tej Sodomy tamdolu. Čuje sa štrkot, ale iba keď vysypú plnú truhlu črepov do dvora. — No dámy domáce, všetky bez výnimky, sú v kroji. Pristane im krásne sukňa do belasa, serbijanka, plavá, kabátik čierny zamatový, zlatom a striebrom vyšívany a otvorený na prsiach, kde sa vidí biela košela, vkusne vyšívajú.

Namiesto zvratného pasíva sa pri slovesách vnímania v spisovnej slovenčine ustálilo používanie infinitívu alebo modálneho spojenia s infinitívom: *akoby bolo čul jej rozčúlený dych; iba čo čul akýsi temný hukot a dunenie; čul štrkot; vidieť bielu košelu*.

Zvratné pasívum je bližšie činnému rodu ako opisné pasívum. Je celkom bežné v ľudovej reči i v krásnej spisbe. Máva veľmi často význam zvyčajnosti, pravidelnosti, preto sa používa v textoch, v ktorých sa vyslovujú návody, poučenia, úpravy a požiadavky, ako sa isté činnosti konajú alebo majú konať.

Vedecská metóda sa teda definuje systémom: metóda je to, čím sa dopracujeme k systé-mu. (FILKORN) — V kraji veľmi dbáme, aby sa nezanedbala ani jedna stránka, ktorá ovplyvňuje plnenie plánu výroby. (TLAČ) — Hríby sa zbierajú za rána. (ÚZUS) — Mäso sa má hneď uložiť do chladničky. (ÚZUS)

Používanie opisných pasívnych tvarov

Opisné pasívum sa tvorí od nedokonavých i dokonavých sloves; je paralelné všetkým činným tvarom okrem slovesného podstatného mena, ktoré môže mať obidva významy — aktívny i pasívny. Vyjadruje trpnosť pregnantnejšie ako reflexívne pasívum.

1. Opisné pasívum s vyjadreným činiteľom deja.

Ide o pomerne zriedkavé prípady. Podstatné meno označujúce činiteľa deja stojí v instrumentáli a pomenúva najčastejšie osobu, kolektív osôb alebo živú a tak chápanú bytosť; zriedkavejšie činiteľom (zväčša v odbornom štýle) môže byť aj vec. Pasívne vety s vyjadreným činiteľom deja (najmä osobným) sa pociťujú neraz ako archaické a vyumelkované.

Dňa 28. septembra bolo mi poslané podpredsedníctvom Matice slovenskej podakovanie za dary, poslané múzeu: starožitnosti, nerasty a staré peniaze. (LASKOMERSKÝ) — A vnučka — krásna zohnutá nad nejakými básňami pri stole s mladíkom Mirkom Hra-vým, ktorej otec bol prenasledovaný Maďarmi (a snúbenec tiež), zbledla ako stena. (TIMRAVA) — Viero oči zaleteli k studni, kde dupotali bujné kone, vedené Hagarom, a tým bola Hana upozornená pozrieť sa na. (TIMRAVA) — Tu Redičkajovi ešte raz napadli všetky pochybnosti. Teraz sa už neklamal: celá jeho duša bola Jolanou zaujatá. (JÁČEK) — Bolo už povedané — Michalom Chorváthom — čo všetko autorovi pri správnom triednom východisku z historického rámca vypadlo a v čom je jeho obraz epochy na Slovensku neúplný. (A. MATUŠKA) — Výkon každého psa je podmienený rýchlosťou a vytrvalosťou.

(K. SLIMÁK) — Treba utvoriť podmienky, aby kukurica na zrno *nemusela byť* jednostranne *skrmovaná* poľnohospodárskymi závodmi a aby sme do kukuričnej siláže mohli pridávať bielkoviny. (TLAČ)

2. Opisné pasívum bez vyjadrenia činiteľa deja.

Vladári len vtedy zo svojho nadprávia popustia, bojac sa konečne, aby o všetko neprišli, keď sú k tomu *nútení*, keď už voda do úst tečie. (LASKOMERSKÝ) — Metódou sú tieto elementárne operácie, ako analýza, dedukcia a pod., *zjednotené, koncentrované a orientované* na určitý cieľ. (FILKORN) — Náhlady učencov na pôvod psa sa však rozchádzajú, takže dodnes *nie je* definitívne *rozriešené*, kto je vlastne praotcom psa. (SLIMÁK) — V každom družstve máme celoročné výrobné-únančné plány, v ktorých sú určené hektárové výnosy. (TLAČ) — Múka a iné potraviny *boli vymeriavané* v sklepe u Árona. (URBAN) — A v Janovi zobudila sa naraz úfnosť, že dnes ešte *buďe zbavený* tejto poškrvny, ktorú si sám uvalil na hlavu a či dovedol do stajne. (KUKUČIN) — Každému *bolo pohrozené*, že *buďe za to prísne pokutovaný*, ak nebude hlasovať na vládneho kandidáta. (JÉGÉ) — Je koniec čakaniu, je koniec otupnému a ponižujúcemu čakaniu! *Buď pozdravené*, kráľovstvo činu, ktoré prichádzaš! (MINÁČ) — K predmetu, *majúcemu byť vybavený*, pristupoval riaditeľ Puc trojakým spôsobom. (KARVAŠ)

Pozornosť si zaslúži mienka, že opisné pasívum nie je slovesný tvar (zložený tvar jedného slova), lež spojenie slov — určitého tvaru slovesa *býť* a pasívneho participia. Spojenie možno vyjadriť vo všetkých spôsoboch (a v nich i časoch) a s najrozličnejšou lexikálne vyjadrenou modálnosťou.

Problém tvarovej klasifikácie opisného pasíva priamo súvisí s hodnotením trpného prídavia. Tak ako sa istá hybridnosť konštatuje pri slovesnom podstatnom mene, kde dvojnosť (dvojtvarnosť) sa zvýraznila aj v termíne — podobne sa ukazuje aj pri trpnom prídaví. Adjektívne chápanie mnohých pôvodných trpných prídaví (prechod k adjektívam) je jav bežný. Možno povedať, že chápanie prídavia ako adjektíva je len otázka ustálenia istého úzu (aby sa ako adjektívum začalo používať).

Trpné prídavie je alebo už adjektívum alebo virtuálne adjektívum (možno ho použiť ako adjektívum). Každé trpné prídavie by sa podľa takéhoto náhľadu chápalo ako slovesné prídavné meno; uvedený náhľad sa dá podoprieť i pomenovacou náplňou adjektíva a slovesa. (Adjektívum pomenúva statický príznak podstaty; verbum pomenúva dynamický príznak podstaty.)

Používanie neurčitých slovesných tvarov

Infinitív

Infinitív — neurčitok ako neurčitý slovesný tvar zachováva si tie kategórie sloves, ktoré nemajú aktualizačnú funkciu. V infinitíve sú teda kategórie intencie, vidu a slovesného rodu, pričom sa do intencie zahŕňajú ako zložky osobnosť — neosobnosť, rekcia čiže väzba a zvratnosť.

Nepozmenená intencia slovesa v infinitíve je základnou črtou tohto slovesného tvaru. Tým sa odlišuje infinitív od slovesného podstatného mena.

Infinitív je pomenovací tvar slovesný. Používa sa jednak mimo rámca vety ako vytýčený vetný člen, jednak v rámci vety ako ktorýkoľvek vetný člen. Preto sa rozlišuje podmetový, prísudkový, vetnozákľadový, predmetový, prívlastkový, prístavkový, príslovkový a doplnkový infinitív.

Vo funkcii rozličných vetných členov vystupujú aj spojenia pomocných sloves alebo modálnych vetných prísloviok s infinitívom významových sloves, ako napríklad *začína pršať, dať sa utekať, neprestať pracovať, môcť ujsť, chcieť žiť, (byť) možno tvrdiť, treba pomáhať* . . . Tu ide o recipročnú syntagmu, v ktorej pomocný výraz je nositeľom gramatických významov a infinitív nositeľom lexikálneho významu. Tieto spojenia tvoria zložený vetný člen. Najčastejšie sa vyskytuje zložený prísudok a zložený vetný základ, a preto sa zvyčajne hovorí len o týchto dvoch zložených vetných členoch. No uvedené spojenia pomocného a významového prvkú sa používajú aj v úlohe podmetu, predmetu, prívlastku a doplnku. Tieto prípady sú však pomerne zriedkavé.

Začať budovať je ťažšie ako kritizovať. — Každá možnosť *začať budovať* sa má využiť. — Vtedy mu nakázali *prestať fajčiť*. — Dieťa rýchle dospieva, *začínajúce* chodiť do spoločnosti dospelých.

Príklady na vytýčený infinitív:

Dostať sa až pred sestru predstavenú, to je najťažšie pokarhanie. (ČEPČEKOVÁ) — *Rozbijať, áno, rozbijať*, na to ste vy majstri. (KARVAŠ) — *Pomyslieť sa len pomyslieť*, ale žije sa — ako predtým. (TAJOVSKÝ)

Príklady na vetnočlenský infinitív:

Pánov slúchať sa nevypláca. (HEČKO) — Toľko sa ich nahrnulo, že nebolo kam jablko *hodiť*. (ČAJAK)

Dávno by sme ho boli vyprášili, nebyť jeho piesní. (CHROBÁK) — *Nejsť teraz s ňou*, nemám si na čo príjemného myslieť. (TATARKA)

I kvapka urobí jamu do kameňa, len času jej dať. (KUKUČIN) — „Oplan je to neľudský,“ chveje sa už v hneve, „poškvrniť takú krásu!“ (FIGULI) — Ale kde *vziať peniaze?* (TIMRAVA) — Ale telo svrbí a žiada sa ti *poškrabkať*. (JESSENSKÝ) — Aj *jesť* možno, kým sánky nezbolia. (ONDREJOV) — Na všetkom *čistiť* tlak počinajúceho zániku. (MINÁČ)

Ešte kľučiačky sprobával ho otvoriť, ale nedalo sa. (PLÁVKA) — *Mamička, vidíš obšívaj pri takom slabom svetle?* (MORIC) — *Donesiem vám jesť na salaš*. (RÁZUS)

Výkon subjektívnych práv predpokladá vždy vôľu *vykonávať* právo. (LUBY) — V súčasnej európskej praxi ustálila sa obyčaj *písať* verše rovnakými riadkami. (BAKOŠ)

Život postojí a nežiada si od človeka nič viac, len ruky *držať* zopäť a *pohybovať* perami. (JAŠÍK) — Na také veci ste použili váš volebný fond, pani učiteľka: *opíjať* svet! (HEČKO)

Zakrútili sa potom do plášťov a ľahli si spať. (JÉGÉ) — Ale aby si vedel, nezostanem ja v kancelárii *písáčiť*. (P. KRÁČ) — Tu sa Andula odmlčala *nabrať* dych . . . (LAZAROVÁ)

Tu som počul cepy *cupkať* na humne. (FIGULI) — Tamdolu bolo vidieť *pohybovať sa* človeka. (ČAJAK)

Polovetná platnosť infinitívu (resp. konštrukcie s infinitívom) sa uplatňuje najmä vtedy, keď je infinitív širšie rozvítý.

Preto sa náti do úsmevu zmeniť ním nielen svoju tvár, ale i náladu v učebni. (GABAY) — Hm, nemať masla na rohy volom, to by bola pokuta. (KUKUČÍN) — Určením človeka je vyvinúť svoje schopnosti, stať sa mravne dokonalým. (BUJNÁK)

Prechodník

Prechodník — transgresív ako neurčitý slovesný tvar si zachováva všetky slovesné kategórie, ktoré nemajú aktualizačnú funkciu. Prechodník teda rovnako ako neurčitok má kategórie intencie, vidu a slovesného rodu. Ale na rozdiel od neurčitku pomocou vidu sa vyjadruje kategória relatívneho času, t. j. súčasnosť alebo nesúčasnosť prechodníkového deja s infinitívnym dejom vety. Je tu teda tlmená aktualizácia, a preto prechodník (resp. konštrukcia s prechodníkom) má vždy výraznú polovetnú hodnotu.

Prechodníkom sa vo vete vyjadruje vedľajší dej, ktorý je v istom vzťahu k hlavnému deju vety. Podľa druhu tohto vzťahu má prechodník úlohu doplnku alebo príslovkového určenia.

Potom sa váhavo pustil za ostatnými, opierajúc sa o steny domov. (MINÁČ) — „A pred ním nesmiem,“ riekla šeptom, ukážuc k dverám. (KUKUČÍN) — Spúšťajúc sa stráňou dolu, stretali rad stromov, rozkošatených do priestoru, vyrastajúcich z ráztoky. (TATARKA) — Veľký strieborný mesiac díval sa spoza čerešne, dávajúc obrazu nezabudnuteľný výzor. (URBAN)

Tlmená vetná platnosť prechodníka, ako aj druh vzťahu medzi prechodníkovým a finitným dejom sa ukáže nahradením prechodníkovej konštrukcie vetnou konštrukciou. Prechodníkom sa vyjadruje druhý predikát, ktorého subjekt je gramatickým podmetom vety: *Povedal Jerguš, šklbnúc Rudka za šticu* = *Povedal Jerguš a šklbol Rudka za šticu*. Preto do istej miery je oprávnená téza, že prechodníkom sa skrakuje veta ako súčasť súvetia.

Činné prídastie

V činnom prídastí prítomnom aj minulom sa uplatňujú len slovesné kategórie intencie a vidu, ale pribúda adjektívna kategória zhody. Prídastiu nadradená substancia je nositeľom deja. Preto sa činné prídastie používa podobne ako prídavné meno najmä v úlohe zhodného prívlastku.

A rachot hromu už neustáva ani na chvíľu, je to súvislý, ohlušujúci, všetko vyplňujúci rachot. (MINÁČ) — V nastávajúcom zmätku sa na vec zabudlo. (HORÁK)

Polovetná funkcia je zreteľná pri rozvíto postponovanom prídastí.

Tento kus zeme, mierne sa zvažujúcej k potoku, je jeho kráľovstvo. (JAŠÍK) — Hlavaj si vydýchol; zdľha, ťažko, pomedzi zuby, ako si vydychuje človek, oslobodivší zaštipnutú ruku. (URBAN)

Činné prídastie prítomné sa používa aj v prísudku dvojčlennej vety ako prísponový výraz.

Všetky jej pohyby boli mäkké a citlivo reagujúce na každý styk s poddajným materiálom. (CHROBÁK) — Len skrz tento vzťah sa krajina stáva živou, znepokojujúcou, blízkou. (MINÁČ)

Podobne je to aj v doplnku.

Odišiel teda žalmník Matúš nevravný, šomrajúci a nadávajúci. (HORÁK) — Ale Marek vedel, že ho cíti, že ho všetci cítia ako nevítaného a prekážajúceho. (MINÁČ)

Činné prídastie prítomné sa často adjektívizuje. Tomuto prehodnoteniu slovesného tvaru neprekáža ani morfológická, ani syntaktická funkcia prídastia.

Stávalo sa to zriedka, lebo Arabellu vyrastajúci chlapec znervózňoval. (ZELINOVÁ)

Ale iba zriedkavo sa adjektívizované činné prídastie prítomné substantívizuje.

Stréťavajúci zdravia nás a sa pristavujú; na nás hľadí každý. (TAJOVSKÝ) — Buďme tichšie, nezobudme spiacich! (ÚZUS)

Trpné prídastie

Trpné prídastie má len slovesné kategórie intencie a vidu, ale podobne ako činné prídastie má aj adjektívnu kategóriu zhody. Trpnému prídastiu nadradená substancia je alebo paciensom slovesného deja, alebo jeho nositeľom. Ukazuje sa to najmä vtedy, keď sa sloveso v trpnom prídastí používa ako prívlastok.

Prevrhnutá stolička ju naozaj o tom presvedčila. (FIGULI) — Rodiny hviezdákov spia ako oddelené skupiny v brlohoch vystlaných listím a trávou. (RUMAN) — Tvár Vendelína Klamu, za deň a za noc zvráskavená a zosivená, začala sa nalievat čerstvou krvou. (MEČKO) — Výkriky zhustli, premenili sa na jednoliaty rev, poprešívany hviezdami a smiechom. (URBAN)

Trpné prídastie sa používa v prísudku dvojčlennej vety v spojení so sponovými slovesami: je významovou časťou zloženého prísudku. V tomto prípade však trpné prídastie nemá pasívny význam. Spravidla ide o prídastie dokonavého slovesa. Sú to predmetové i bezpredmetové činnostné slovesá, ako aj stavové slovesá, a to zvrátne i nezvrátne.

Jeho žena je rozžialeaná, oprela sa o stenu a plače. (KUKUČÍN) — Do neodostlanej periny je vŕtáčená podoba ľudského tela. (JAŠÍK) — Býva však, že je táto metóda vystavená útokom od chrbta i útokom frontálnym. (A. MATUŠKA) — Samica, ktorá už bola poriadne rozsedaná, s veselým kikotom vypravádzala Jakubca z hory. (MORIC) — Hore pod povalou dupľovka. Bača povedal, že je nabitá. (ONDREJOV)

Niektorí autori využívajú tento typ prísudku na vystihnutie statickosti. Ukazuje sa to v úryvku z novely D. Chrobáka *Učenníká Marta a starostlivá Mária*.

A potom príde jeseň.

Všetka práca je už skončená. Ean otľčený, vytrepáný i vyčistený. Zviazaný v štyroch tučných viazaniciach suší sa teraz na pójde. V každej viazanici sú dve kyty, v každej kyte dvanásť povesiť a v každom povese dvanásť hrstí. Tak je pekne rozdelený. Len ho priasť. Až sliny tečú.

Už sú i zemiaky vykopené. Už sú i zložené vo dvoch zápravách v pivnici. Každé osve — drobné pre ošipané, veľké pre ľudí.

Už je i kapusta zobratá. Už je i postrúhaná a natlačená s kóprom a rascou a kyslými pláncatami do suda. Už i pena vystupuje spod dosiek, pritísnutých skalou.

Už sú i dve jarky zarezané, droby z nich pojedené, mäso zasolené a kože predané židovi.

Už je i obilie vymlátené, už i drevo pod ústreším nachystané. Všetko je hotové. Len už ísť ...

Zriedkavejšie sa v zloženom prísudku používa trpné prídastie nedokonavých sloviess.

„Ako pójde za druhého, keď sme sobášení!“ pýta sa so smiechom, ale tvár má bledú. (KUKUČÍN) — „No, vy ste obaja z jedného cesta pečení,“ hodila matka rukou ... (FIGULI)

V tomto spojení sa používajú aj iné sponové slovesá, ako *bývať, zostať, zdať sa, cítiť sa* ...

Každý koreň, ktorým ku svetu prirastáme, *býva preťatý*. (KUKUČÍN) — Či nebude lepšie mlčať, aby decko *zostalo zabudnuté*? (JESENSKÝ) — Jeho otázka i údiv *ostali nepovšimnuté*. (URBAN) — Roztrhané šaty sa mu *vidia* privysoko ocenené. (HEČKO) — No Drak *nezdá sa tým znepokojený*. (CHROBÁK) — Od chvíle, keď sa zmrklo, *čítala sa* neodbytné *prítahovaná* jedným určitým smerom. (CHROBÁK) — *Zatvárala sa* urazená. (BODENEK) — „Uvidím naráno ...“ nechcel *sa ukázať* pohutým Samko. (TAJOVSKÝ)

Výsledkový význam trpného prídastia činnostných sloviess dá sa zistiť len zmyslom širšieho kontextu. Možnosť použiť prízent pri dokonavých slovesách je vhodným kritériom vo väčšine prípadov. Vyjadrenie agensa deja inštrumentálom možno chápať ako väzbu, v ktorej sa realizuje intencia slovesa.

Všetci sú *prekvapení* takou náhlou premenou. (KUKUČÍN) — Zdalo sa mu, že je opustený celým svetom. (JAŠÍK) — Súčasný spisovateľ je podmienený novou skutočnosťou a spolu tým, čo v literatúre predchádzalo. (A. MATUŠKA)

Osobitný typ zloženého prísudku predstavujú spojenia sponového slovesa *mať* s prídastím dokonavých bezpredmetových sloviess: *mať požaté, mať zasiate, mať upratané, mať zaoblačené, mať napršané, mať vyvetrané, mať napečené* ... Prídastie má aj v tomto type zloženého prísudku výsledkový význam.

Nech streli Durina, ak má nabitú. (VAJANSKÝ) — *Zasiate* už *malí* gazdovia, aj cesty vysušil jarný vietor, nuž sa veľa ľudí zišlo na pohrebe. (ZGURIEKA) — Moja mama vraj sa narodila, keď jej mama *mala* zamiesenú na chlieb ... (TAJOVSKÝ) — Ocz sviatky

budeme *mať* zavreté. (ÚZUS) — Deti nemali veľa z výletu, lebo *mali* celý deň *zaoblačené*. (ÚZUS) — Ale už *mám* *nabraté* i u toho ... (TAJOVSKÝ) — „Len keby ja *mala* *navarené*,“ starala sa ďalej o hrnce pani Milanka. (TAJOVSKÝ) — Dobrú noc, *majú* tam už *popravené*. (TAJOVSKÝ)

Vo vetnom základe jednočlenných viet sa trpné prídastie dokonavých sloviess používa v spojení so sponou *býť*. Prídastie má výsledkový význam, takže celé spojenie nie je pasívne.

Zápotočného to nemýlilo, veď *bolo* *zamknuté*, ale Magdalénu to posmelilo. (FIGULI) — V izbe *bolo* *prestreté* pre dvanástich. (TLAČ) — Už vari *bude* dosť *vyvetrané*. (ÚZUS) — Darmo prosíš. Medzi nami *je* *sklenené*! (TAJOVSKÝ) — Všetko tak, akoby pre toho najstaršieho brata *bolo* *prichystané*. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — O chvíľu zatíchol zvonec — znamenie, že do koša *je* *nasypané*. (KUKUČÍN) — Už iste, trebárs *je* *zaoblačené*, vyzierajú prvú hviezdu. (TAJOVSKÝ) — K vám sa to do vřšku ťažko ide, a že *je* *zamrznuté*, klzu sa nohy. (TIMRAVA) — Za domom zhodili sme žliebky a vošli do izby. Už *bolo* *rozsvietené*. (TAJOVSKÝ) — Po večeri, keď už *bolo* i zo stola *zobraté* a spoločnosť bavila sa rozhovorom, prišla zo svojho úkrytu. (TIMRAVA)

Osobitný typ je v jednočlenných vetách s nedokonavým slovesom, v ktorých sa vyslovuje dej charakterizovaný znakmi v prostredí priebehu deja. Najčastejšie sa používajú nedokonavé slovesá pohybu. Iné slovesá v tejto konštrukcii sú zriedkavejšie. Napr.: *bolo chodené, bolo lezené, bolo kopané, bolo orané, bolo siate, bolo kúrené, bolo vetrané, bolo bývané* ... V týchto vetách sa vyslovuje neosobné vykonanie deja, podobne ako vo vetách *chodilo sa, liezlo sa, kopalo sa, oralo sa* ...

Doplňok sa vyjadruje trpným prídastím bežne.

Posmelený jednoznačným stanoviskom, Remeň potom rozpovedal, ako sa dostal na Vajanského nábrežie. (URBAN) — Zobudil som sa pred svitáním, *zmorený*, akoby som ani nespál. (FIGULI) — Teraz sa tejto múdrosti chytila, *pobúrená* nad nespravodlivosťou. (JESENSKÝ) — Keď búrika ustala, spali všetci, *utmácaní* robotou, ako *zarezaní*. (HORÁK) — Zápotočný sa mu už nestačil uhnúť a *zrazený* kopytami zvieraťa padol na zem. (FIGULI) — Starý otec, *rozkrúčený*, pokojne si kosí prieložtek konča lúky. (CHROBÁK) — Šára, pudom *hnaná* za dobrým kšeftom, tiež uteká za synom do krčmy ... (TIMRAVA) — Bičisko leží *pohodené* za skalou, nepotrebuje ho. (JAŠÍK)

Pri doplnku k predmetu bývala v staršom úze spona *súc* (*byuši*), takže vlastne šlo o tvar prechodníka.

Pán Adam vytreštil na to oči, na taký odpor nie *súc* *prípravený* a znajúc spolu, že mu už viac nemožno od spojenia s grófom odstúpiť. (KALINČIAK) — *Nejedla* takmer, ani nespala; keď sa jej *dačo* pýtali, odpovedala *nesúvislo, súc* *ustavične zamyslená*. (URBAN) — Vo Vysokých Tatrách iba *limba* (*Pinus cembra*) a miestami *smrek červený* (*Larix europaea*) si zachováva aj v tomto pásme svoju výšku a krásny vzhľad, *súc* *vhodne prispôsobený* životným podmienkam *bajového pásma*. (NOVACKÝ) — *Súc* *povýšený* na veľtela družstva *rozvielky*, *nemohol* som *predsa* *mať* *dieru* v *nohaviciach*. (TOMAŠČÍK)

Vynechaním prechodníka spony *súc* dostala konštrukcia s trpným prídastím taký ráz, ako má rovnocenná konštrukcia s činným prídastím prítomným.

Ráztoky ich *vítali* *zababušené* v snehu, *voňajúce* *jedlinou* a *sennou mrvou*. (URBAN) —

*Upachtení, nepokojní, švihající podozřivými pohledy na všechny strany, v této před-
svítné hodině připomínali pekelníkov, spustných z relací.* (URBAN)

Aj doplnok k predmetu vyjadrený trpným prídastím je bežný.

Nech neprídem, nájdeme ho ráno zamrznuté, nebožiatko. (KUKUČIN) — Zasnenému nad zábradlím mosta zdá sa mi, že stojím v stajni pod lampášom a že ju držím v náruči. (FIGULI) — Marka nájde *izbicu* s kuchynkou u Čuriaka už *vydrchnutú*. (HEČKO) — Jej si nevšimol a často na ňu zabúdal, učupení v kúte. (CHROBÁK) — Generál Vojta — na rozdiel od včerajška — už túto *možnosť* nepokladal za *vylúčenú*. (URBAN)

Pretože sa činné prídastie minulé nepoužíva ani v prísudku, ani v doplnku, jeho funkciu preberá trpné prídastie s rezultatívnym významom. Ukazujú to paralelné typy rozličných konštrukcií.

Osobitný prípad doplnku k predmetu sa viaže na prísudkové sloveso *mať*, pri ktorom je vyjadrený priamy predmet.

Ďurčiakovi *malí* už kolibu *vyriadenú*. (ŠVANTNER) — Konce zástery vždy *mala* *pri-
tlačené* na očiach. (FIGULI) — Ten *má* svoju reč *naštudovanú*. (CHROBÁK) — Namiesto tváre akoby *mala* hrudku zeme: takú ju *mala* *neuveriteľne sevrknutú, zvráskavenú*. (MINÁČ)

V tejto konštrukcii môže byť aj predmet vyjadrený infinitívom alebo vetou.

On ešte vždy mal najslabšie *plúca*, a preto mal *zakázané spievať, kričať, dúchať* ... (TAJOVSKÝ) — Ale *naručené* máme, *aby jedna s ním sedela* ... (TIMRAVA)

Slovesné podstatné meno

Slovesné podstatné meno (substantivum verbale) sa v syntaxi používa tak ako iné podstatné mená: používa sa teda v hocakej vetnočlenskej platnosti. Isté obmedzenie vyplýva zo sémantiky slovesného podstatného mena iba v úlohe doplnku.

Slovesné podstatné meno sa používa aj mimo rámca vety ako vytýčený vetný člen, najmä keď sa vo vete nepomenúva agens deja vyjadreného slovesným podstatným menom.

A s tým vozením sa na vlaku — to vraj tiež nebude také ľahké, ako si India myslia. (JANČOVÁ)

Aj v rámci jednočlennej vety býva slovesné podstatné meno vetným základom zriedkavejšie.

Náhly *podávanie rúk*, kusé *vetičky* pohodené žartom i vážne, tupé *klepnutie dveri* za chrbtom a — už bol na chodbe. (URBAN) — Koncom týždňa *oteplovanie*. (TLAČ) — „A čo cítite? *Predurčenie? Poslanie?* A kde to cítite, v ktorom orgáne sa skrýva tento *vzácný cit?*“ (MINÁČ)

V doplnku sa slovesné podstatné meno používa najmä pri slovesách typu *pokladať čo za čo*.

Jeho *štedrosť* *pokladal* iba za *dráždenie*. (LETZ)

Ináč je slovesné podstatné meno v doplnku vzácné.

Prijal to ako odmenu, ktorá dlho na seba dala čakať, ako konečné potvrdenie jeho samého, jeho veliteľských schopností. (MINÁČ)

Prívlastok vyjadrený slovesným podstatným menom je častý najmä v odbornom štýle.

Pragmatikom prax má preverovať len *súlad* myšlienky a *konania*. (I. HRUŠOVSKÝ) — Všetky tieto spomínané premeny metód išli ruka v ruku s *premenami chápania* a *vy-
medzovania* si predmetu svojich disciplín. (FILKORN) — Preto tento *počet* úľavy a *uvol-
nenia* v Danielovej prítomnosti. (TATARKA) — Marek, ešte stále v nálade, v ktorej pre-
vládal *sklon* k súcitu, k porozumeniu a k odpúšťaniu, teraz po prvý raz videl kapitána Labudu nielen zo svojho, ale aj z jeho, kapitánovho stanoviska. (MINÁČ) — Miesto *slov* na *uvítanie* musel som sa starať, ako ju zachrániť. (FIGULI)

Slovesné podstatné meno sa často používa ako predmet, najmä po slovesách.

Keď sa ráno prebudilo, *počulo* nezvyčajné hučanie za oblokmi. (JANČOVÁ) — Vtom *bolo počuť* rachot kľúčov a plesknutie dvier. (LETZ) — *Velenie* nad odchádzajúcimi stotinami *zveril* aktívnemu kapitánovi ... (URBAN) — Veľmi *prosili* o *prepáčenie*, že ma vyrušili. (BEDNÁR) — To isté *platí* aj o *uvedomovaní* si významu jednotlivých slov, pretože vý-
znam slov vyskytujúcich sa vo vete *podmieňuje* *pochopenie* matematického obsahu vety. (MIŠÍK) — Až potom *sa oddá* do *prípravy* večera. (HEČKO) — *Nezúčalo* im teda na *objavovaní* exponátov ... (URBAN)

Zriedkavejší je predmet po prídavných menách.

A nebudeme už *odkázaní* na *bývanie* u nemilosrdného Jablonského. (JANČOVÁ)

Takisto veľmi často sa používa slovesné podstatné meno v úlohe príslovko-
vého určenia.

Zuza prešla z lútosť do strachu a Martin z vnútorného pučenia sa do otvorenej zlosti. (HEČKO) — Doktor Rosenthal si zložil okuliare a šuchal si *od nevyspatia* červené oči. (MINÁČ) — „Aký chlap, taký žalúdok,“ *dodal* na *vysvetlenie*. (LETZ) — Či už *na* jeho *hulákanie* a či preto, že bol čas prebudiť sa, vozne ako na povel začali sa otvárať ... (URBAN) — Štodoristo po skúsenostiach s kaprálom prijme ho skoro s *nadšením*. (HEČKO) — Páchlo tam *slivovicou* na *skapanie*, lež Zrubec — bohvie prečo — *nepobadal*. (URBAN) — Poslucháči na vysokých školách majú *ťažkosti* pri *osvojovaní* si a *používaní* matematic-
kých pojmov. (MIŠÍK) — Pri *nedelnom* obede *kraľuje* u Šechnárovcov *ťažké* a *dusné* ticho, *prerušované* len *brinkaním* *plechových lyžíc* a *obvyklým* *sedliackym mľaskaním*. (HEČKO)

Slovesné podstatné meno sa používa najčastejšie v odbornom štýle. Odtiaľ sa dostáva aj do publicistického štýlu. Aj v úradnom vyjadrovaní sa používa najmä spolu s pasívom ako prostriedok odosobneného vyjadrovania.

*Vlaky uvedené v cestovnom poriadku môžu byť z prevádzkových príčin vyneschané. Vy-
nechanie vlakov sa oznámi výveskami v staniciach.* (TLAČ)

Slovesá a ostatné slovné druhy

Slovesá ako slovný druh sú výrazne charakterizované najmä súhrnom istých gramatických kategórií. Preto sa slovesá aj sústavou svojich tvarov výrazne odlišujú od ostatných slovných druhov. No styčné body sú medzi slovesami a ostatnými slovnými druhmi aj napriek uvedenej svojráznosti sloves.

Pravda, prechodných javov medzi inými slovnými druhmi a slovesami je pomerne málo. Najmä prípadov prechodu jednotlivých slov z iných slovných druhov k slovesám je málo. Typické sú len dva prípady.

Spomedzi citoslovieč, majúcich syntaktickú funkciu určitých slovesných tvarov, dostávajú raz slovesá typu *na*, lebo priberajú osobnú príponu *-te*: *nate*, *ahojte* (slang), *servuste* (hovor.).

Od týchto prípadov treba odlišovať presun lexémy do sloves z iného slovného druhu deriváciou. Toto je veľmi častý prípad. Tak vznikajú slovesá zo základov podstatných mien, prídavných mien, čísloviek, zámen, prísloviek a citoslovieč. Napr.: *obedovať*, *kameniet*; *sušiť*, *deraviť*; *zdvojiť*; *onikať*, *osamiť*; *načimovať*; *lákáť*, *bacnúť*.

Prechod k slovesám vykazujú aj iné slová, ktoré v spojení so sponovými slovesami *byť*, *mať* utvárajú ekvivalenty modálnych sloves; napr.: *byť v pokušení*, *byť v stave*, *mať čas*, *mať kedy*, *mať chuť*, *mať odvahu*, *mať schopnosť* ...

V ľudovej reči sa podobne presúva k slovesám vetná príslovka *treba*, a to tvarom *trebalo* (= spis. *bolo treba*).

V systéme slovesných tvarov sú tvary, ktoré predstavujú prechod medzi slovesami a inými slovnými druhmi. Sú to z gramatického hľadiska hybridné tvary: slovesné podstatné meno, prídavné a prechodník. Zahŕňame ich však do slovesných tvarov, lebo majú lexikálnogramatické kategórie slovesa — intenciu a vid. Sú však na okraji systému slovesných tvarov.

Iba jednotlivé slovesá zmeraveli v istom tvare a vypadli zo slovného druhu sloves, prestali byť súčasťou slovesnej paradigmy a na základe svojej syntaktickej funkcie prešli k iným slovným druhom. Napr. pôvodné určité tvary *reku*, *vraj*, *hoci*, *hádam*, *poď*, *hybaj*, *vitaj*, alebo neurčité tvary *začnúc*, *začínajúc*, *končiac*, *vyjímúc*, *nevynímajúc*, *nechtiac*, *chtiac-nechtiac*, alebo určitý tvar *vie* vo výraze *bohvie*.

Uvedenými javmi sa však ostré hranice medzi slovesami a ostatnými slovnými druhmi nestierajú, ba ani neotupujú.

Príslovky

Adverbiá

Definícia, význam a delenie prísloviek

Príslovky sú neohybné plnovýznamové slová, ktoré vyjadrujú okolnosť alebo vlastnosť vzťahujúcu sa na slovesný dej (*sedi doma*, *počínal si obratne*), na vlastnosť vyjadrenú adjektívom a adverbiom (*napolo živý*, *telesne slabý*; *celkom dobre*, *matematicky presne*), alebo na okolnosť vyjadrenú adverbiom (*včera ráno*, *hodne nahlas*), a to v podstate bez pomoci gramatických kategórií.

V postavení pri podstatnom mene vyjadrujú príslovky okolnosť k deju vyslovenému nadradeným substantívom (*obrat vpravo*), alebo vyjadrujú špeciálnejšiu okolnosť k deju pri substantívnom príslovkovom určení (*v nedeľu predpoludním*). O pravé adnominálne postavenie ide len pri dejových podstatných menách. Vo vete majú príslovky platnosť príslovkového určenia (vlastná syntaktická funkcia prísloviek). Môžu byť ďalej členom zloženého prísudku alebo zloženého vetného základu (osobitná syntaktická funkcia prísloviek: *som ticho*, *je teplo*). V adnominálnom postavení pri dejových podstatných menách sú príslovky nezhodným prívlastkom (nešpecifická syntaktická funkcia prísloviek: *skok roznožmo*).

Pravé adnominálne konštrukcie majú svoj pôvod v slovesných konštrukciách: *obrat vpravo* — *obrátiť sa vpravo*, *návrat domov* — *navrátiť sa domov*. Do adnominálneho postavenia sa príslovky môžu dostať i stiahnutím prívlastkovej vedľajšej vety do nevetného výrazu: *udalosti doma* — *udalosti, ktoré sa stali doma*; *technika včera a dnes* — *technika, aká bola včera a aká je dnes*.

V spojeniach *v nedeľu predpoludním*, *druhý deň poobede* ap. príslovky *predpoludním* a *poobede* sa vzťahujú prostredníctvom podstatných mien *v nedeľu* a *druhý deň* na príslušné nadradené sloveso ako jeho špeciálnejšie príslovkové určenia, takže sú nepriamo tiež adverbiálne: *prišli v nedeľu predpoludním* — *prišli v nedeľu*, a to *predpoludním* — *prišli predpoludním*. Vzťah k podstatnému menu sa však môže absolutizovať, pričom vetná platnosť príslovky ostáva; porov. *V nedeľu predpoludním* (názov obrazu).

V spojeniach opačného rázu *dolu pod schodmi, ďaleko na severe* príslovka miesta závisí priamo od slovesa a predložkový pád je jej špecializáciou.

O adnominálne postavenie prísloviok nejde ani v prípadoch ako *Vchod vedľa, Výplata už zajtra* ap. Sú to dvojčlenné neslovesné vety s neaktuálnym prísudkom bez slovesa.

Spojenia prísloviok miery s predložkovými pádmi substantív typu *trochu za rohom, hlboko do zeme, tesne nad hlavou* treba vykladať tak, že ani tu nemá príslovka vzťah k substantívu, lež určuje okolnosť všeobecne vyjadrenú predložkou (*trochu za, hlboko do, trochu nad*). Tento typ sa primkyňa k spojeniam typu *príslovka pri príslovke (ďaleko vzadu, trochu nabok)*. Má často charakter pleonazmu.

V postavení pri sponových slovesách so všeobecným stavovým významom (*som ticho, je teplo*) spája príslovku so slovesom obojstranný (recipročný) doplnačí vzťah. Príslovky sú tu jadrom zloženého prísudku alebo zloženého vetného základu. V bezsponových konštrukciách typu *treba sa pripraviť, možno s tým súhlasiť* vystupujú príslovky významovo i syntakticky celkom samostatne. V obidvoch prípadoch ide o osobitný druh tzv. obsahových (stavových a modálnych) prísloviok.

Za základné postavenie prísloviok pokladáme ich postavenie pri slovese. Je to bezpríznačkové postavenie a syntakticky nie je nijako vyznačené. Naproti tomu ich postavenie pri adjektíve alebo i pri samotnom adverbii je slovosledne vymedzené: príslovky stoja v tomto prípade tesne pri nadradenom výraze, a to pred ním. Toto gramaticky ustálené postavenie vo vete voláme primkyňaním:

Brr, cítí sa, akoby ho ktosi hodil do vody, poriadne studenej vody. (CHROBÁK) — *Teoretická fyzika zašla neobyčajne ďaleko.* (TLAČ) — *Fyzikálne bezprostredne pozorovateľné telesá sú sústavy veľmi veľkého počtu atómov.* (ILKOVIČ) — *Odpovedala hneď vzápätí.* (PLÁVKA)

Okolnostné a vlastnostné príslovky

Významovo súvisia príslovky jednak s podstatnými menami a jednak s prídavnými menami. Preto je význam prísloviok dvojaký. Jedny z nich vyjadrujú okolnosť, a to v prvom rade pri slovesnom deji (odvodene i pri deji pomenovanom podstatným menom), ďalej pri vlastnosti pomenovanej prídavným menom alebo príslovkou a napokon i pri okolnosti pomenovanej príslovkou (prípadne i podstatným menom). To sú okolnostné príslovky, ktoré svojím významom súvisia s podstatnými menami: *navrchu, nabok, poľme, bokom, spamäti* a i. Príslovky, ktoré majú významové spojitosti s vlastnostnými prídavnými menami, vyjadrujú vlastnosť, a to v prvom rade tiež pri slovesnom deji, ďalej i pri vlastnosti vyslovenej adjektívom alebo i samou príslovkou. To sú vlastnostné príslovky.

Tieto významové súvislosti sú podložené aj slovotvornými väzkami. Vlastnostné príslovky sú všetky deadjektívne. Tvoria sa od prídavných mien morfémiami *-e, -o, -y* (*prísne-e, tepl-o, bratsk-y*). Okolnostné príslovky sú v svojej základnej vrstve desubstantívne (*spamäti, doma, ráno, celkom*). K nim patria aj spojenia predložiek s prídavnými menami tvorené na spôsob zmeravených predložkových pádov podstatných mien (*nadľho, dotruha, zoširoka; po domácky*) a príslovky utvorené zo slovík *[nechtiac, idúci, idúcky, (po)stojácky, bežky,*

(po)ležiačky, stojmo, bežkom]. Okolnostný význam majú i pôvodné príslovky (*veľmi, zajtra, vlni, príliš, nevdojak*).

Pod okolnosťou rozumieme vedľajší, sprievodný prvok. V gramatických súvislostiach je to taký jav, ktorý tvorí sprievodnú črtu deja, sféru, v ktorej alebo vzhľadom na ktorú sa dej odohráva; okolnosť nestrháva na seba zameranie deja a nestáva sa jeho cieľom (*pracuje v podniku už tri roky s príkladnou usilovnosťou, z opatrnosti sa zatvoril v izbe na kľúč*). Význam okolnosti sa vyvinul ako jeden z pádových významov podstatných mien. Nimi sa okolnosť aj najčastejšie vyjadruje.

Porov. vyjadrenie tej istej okolnosti podstatným menom a príslovkou: *Vystúpili až na samý vrch.* — *Vystúpili až navrch.*

Za vlastnosť pokladáme niečo, čo sa nám javí alebo čo chápeme ako príslušnosť veci alebo deja (*vlhká pôda, studený vietor; usedavo plakala, ticho načúval*). Kým okolnosť je bytostne od deja nezávislá, vlastnosť sa chápe ako súčasť deja. Preto je vzťah vlastnosti k veci, resp. k deju tesnejší ako vzťah okolnosti k deju.

Špecifickosť prísloviok sa prejavuje na pozadí podstatných a prídavných mien rozlične. Podstatné mená vyjadrujú okolnosť ako jeden z parciálnych významov daných pádovým tvarom alebo predložkou v rámci svojho základného významu vecnosti (*pustil sa chodníkom, nastúpil do vlaku*). Príslovky vyjadrujú okolnosť rýdzo, ako svoj jediný, základný slovnodruhový význam.

V porovnaní s prídavnými menami sa rozdiel ukazuje v tom, že príslovkami sa vyjadruje vlastnosť vzťahujúca sa na sloveso (druhotne i vlastnosť vzťahujúca sa na adjektívum a adverbium), kým vlastnosť vyjadrená adjektívom sa vzťahuje vždy na podstatné meno.

Príslovky obidvoch skupín zjednocuje to, že ich význam je odkázaný na slovesný dej. Postavenie prísloviok pri adjektívach a samotných príslovkách je sekundárne, resp. až terciárne.

Rozdiel medzi obidvoma skupinami prísloviok sa prejavuje v ich odlišnom správaní sa v adnominálnej polohe. Keď sa mení slovesná konštrukcia s príslovkou na mennú konštrukciu, ktorej základom je dejové substantívum, okolnostná príslovka prechádza do novej konštrukcie v platnosti nezhodného prívlastku, t. j. nereaguje na slovnodruhovú zmenu nadradeného výrazu a mení iba svoju vetnočlenskú platnosť: *postupovať dopredu* (príslovkové určenie) — *postup dopredu* (nezhodný prívlastok). Význam okolnosti sa viaže na dejový prvok bez ohľadu na to, ako je dej vyjadrený. Podobne ako okolnostné príslovky sa správajú v adnominálnej polohe aj substantívne príslovkové určenia: *postupujeme do prvého kola — postup do prvého kola*.

Vlastnostné príslovky sa pri prechode do adnominálneho postavenia menia na zhodný adjektívny prívlastok: *postupovať opatrne — opatrný postup* (porov. *postupovať opatrne nahor — opatrný postup nahor*; platí to aj pre vlastnostné príslovky pri adjektívach a adverbiách; porov. *relatívne jednoduchý — relatívna jednoduchosť, matematicky presne — matematická presnosť*). So slovnodruhovou zmenou nadradeného výrazu sa pri podradenom člene mení aj jeho slovo-

druhovú aj vetnú platnosť. Vyjadrenie vlastnosti príslovkou je teda späté s verbálnosťou, resp. nesubstantívnosťou nadradeného člena. V adnominálnom postavení sa musí vlastnosť vyjadriť prídavným menom.

Príslovky typu *nadlho, zďaleka, oddávna, nalačno* majú substantivizovaný adjektívny základ a v adnominálnom postavení, i keď sa tam vyskytujú zriedkavo, sa správajú ako okolnostné príslovky (porov. *obed postojáčky, kúpa načierno*; porov. i príslovkové výrazy *na tvrdo, na mätko* ap.: *vajcia na mätko*). Takisto sú okolnostné na základe uvedenia kritéria aj deverbatívne príslovky *ležmo, sedmo, (po)ležiačky, (po)stojáčky* (porov. výskok *roznožmo, spánok posediačky, obed stojáčky, štrajb postojáčky*), hoci ich zakončenie (-a, -y) by poukazovalo k vlastnostným príslovkám; príslovky *znožno* a *rozkrôčmo* nesúvisia s adjektívami *znožný, rozkrôčný* (*stoj znožný, výskok rozkrôčný*), sú to nezávislé odvodeniny tak isto ako príslušné adjektíva. K okolnostným príslovkám patria podľa správania sa v adnominálnej polohe aj spojenia *po* + vlastnostná príslovka na -sky: *po slovensky, po domácky* (porov. *vysvetlenie po maďarsky, obed po domácky*).

Na tomto základe pokladáme za okolnostné i pôvodné príslovky (porov. *cesta spät, Slovensko včera a dnes, cesta peši*). Niektoré z nich ani nie sú v adnominálnom postavení možné a nahrádzajú sa tam príbuznými alebo sekundárnymi prídavnými menami: *veľmi túžil* — *veľká túžba, príliš dôveroval* — *prílišná dôvera, opäť sa stretli* — *opätovné stretnutie*; porov. i *odrazil sa spät* — *spätný odraz, cesta peši* — *pešia cesta*; adjektíva sú tu druhotné; k adjektívu *peši* máme potom i druhotnú vlastnostnú príslovku *pešo*.

Príslovky miery nadobúdajú v adnominálnom postavení platnosť čísloviek: *dost sa namáhal* — *dost námahy, trochu sa trápí* — *trochu trápenia, hodne pracoval* — *hodne práce*.

Niektoré príslovky sa správajú v adnominálnom postavení obojako. Vlastnostné príslovky *vysoko, blízko, ďaleko* môžu byť aj nezhodným prívlastkom: *výstup vysoko, ten dom neďaleko, tí dvaja ľudia blízko*; a vedľa toho: *vysoký výstup, ten neďaleký dom*. Ponechanie príslovky pri podstatnom mene možno vysvetliť tým, že prídavné meno by pri svojom širšom význame nevyjadrovalo miestny význam tak pregnantne ako príslovka (adjektívum *vysoký* značí výšku predmetu; ani adjektívum *blízky* v spojení *tí dvaja blízki ľudia* nevyjadruje miesto).

Naopak pôvodne okolnostné príslovky *hradmo, ledabolo, pomaly* sa prehodnotili na vlastnostné (*hradmo sa na ňu usmial* — *hradný úsmev, pracuje ledabolo* — *ledabolá práca, chodí pomaly* — *pomalá chádza*). Príslovky *kolmo* a *letmo* kolíšu: *rezať kolmo* — *rez kolmo* — *kolmý rez, prehliadnuť letmo* — *prehliadka letmo* — *letmá prehliadka*.

Pri význame okolnosti a vlastnosti nejde vcelku o to, čo príslovky vyjadrujú. Obsah tu môže byť rovnaký (porov. *hovorí nahlas* — *hovorí hlasne*). Rozdiel je v tom, akým spôsobom, v akých vzťahoch príslovky príslušný obsah vyslovujú. Preto treba hovoriť o okolnostných a vlastnostných príslovkách ako o významových typoch prísloviiek. Okolnostné príslovky predstavujú podľa pôvodu i rázu významový typ bližší substantívam, vlastnostné príslovky významový typ bližší adjektívam.

Akostné a vzťahové príslovky

V rámci vlastnostných prísloviiek rozoznávame takisto ako pri adjektívach akostné a vzťahové príslovky. S ich stupňovaním je to podobne ako pri prídavných menách.

Akostné sú napr. príslovky: *bezpečne, čarovne, jemne, mocne, obširne, povrchne, srdečne, výstižne, dokonale, súvisle; milo, smelo, veselo; divo, dravo, surovo, živo; hrdo, hrubo, mlado, pocho; jednoducho, sucho; strmo, lakomo; bystro, chytro, štedro; hladko, ľahko, plytko, rezko*.

Vzťahové sú napr. príslovky: *číselne, denne, mesačne, opačne, ročne; minule, stále; jazykove/-o, platove/-o, priestorove/-o; lekársky, mocensky, národohospodársky, vojensky*.

Príslovky miesta, času, príčiny a spôsobu

Parciálne významy prísloviiek vystupujú výraznejšie do popredia ako pri iných slovných druhoch, kde je v dôsledku jednotnejšej gramatickej formy silnejší jednotiaci slovnodruhový význam. Počet a druh parciálnych príslovkových významov vyplýva zo vzťahu k slovesu a z potreby vyjadrovať okolnosti a vlastnosti slovesného deja.

Rozlišujú sa parciálne významy miesta, času, príčiny (účelu, účinku a prípustky) a spôsobu (miery a zreteľa). Každý z príslovkových významov sa vyskytuje tak v okolnostnom, ako aj vo vlastnostnom type:

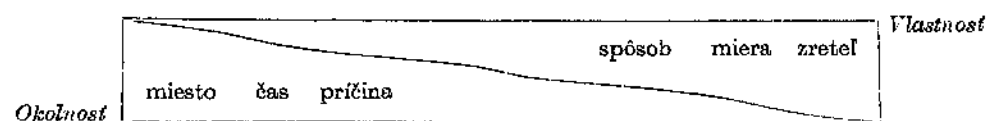
miesto:	<i>domov, dnu, von, hore, vpredu, zvrchu, nabok, vľavo, uprostred, nazad</i>	<i>vysoko, nízko, blízko, ďaleko, hlboko, južne, severne, priamo, rovno, priečne</i>
čas:	<i>ráno, večer, vlni, občas, včas, dnes, včera, spočiatku, poobede</i>	<i>minule, nedávno, okamžite, dodatočne, príležitostne, denne, prvotne, novšie, doživotne</i>
príčina:	<i>darom, nadarmo, náhodou, omylom, podaromnici</i>	<i>mimovoľne, úmyselne, zámerne, bezdôvodne, neúmyselne, schválne, nútene</i>
účel:	<i>naproti, oproti, poruke, naporiadzi, očistom, príkladmo</i>	<i>úradne, pracovne, služobne, súkromne, osobne, bezcieľne</i>
účink:	<i>navnívoč, nazmar, nadarmo, naprázdno, nevhod, nemilobohu, navidomoči</i>	<i>bezvýsledne, daromne, márne, zbytočne, bezúspešne, vhodne, nevhodne</i>
prípustka:	<i>naschvál, náročky, nechtiac, natruc, just, nevoľky</i>	<i>nechceme</i>
spôsob:	<i>nahlas, potme, naspamäť, pohromade, podobrotky, horeznačky, naopak</i>	<i>spokojne, ticho, chladne, dobre, pekne, lahodne, milo, priateľsky, otrocky, chlapsky</i>
miera:	<i>dost, trochu, veľmi, dočista, celkom, splna, naľostač, nadobro</i>	<i>plne, úplne, čiastočne, značne, náramne, ohromne, neveriteľne, hodne, neskonale, cele</i>

zreteľ: *naoko, navonok, osve, vcelku, na- vzájomne, celkove, odborne, kompo-
vzájom, vospolok* *zične, vojensky, politicky, platove, povahove*

Jednotlivé parciálne významy prísloviak nemajú rovnako blízko k základným významovým typom. Okolnosť je vzhľadom na dej externá a takýto vzťah k deju majú predovšetkým významy miesta, času a príčiny (účelu, účinku a prípustky). Pretože význam príčiny je početne slabšie zastúpený (a podobne i jeho podružné významy účelu, účinku a prípustky), ostávajú ako typické okolnostné významy význam miesta a času. Vyjadrenie miesta a času vlastnostnými príslovkami (*blízko, ďaleko; nedávno, príležitostne*) je sekundárne a vzniká len analógiou podľa prísloviak spôsobu (*prísť rýchlo — prísť predčasne*).

Naopak vlastnosť ako vyjadrenie toho, čo je náležitou deju, je typicky zastúpená v deadjektívnych príslovkách spôsobu (miery a zreteľa). Vyjadrenie týchto významov okolnostnou formou je sekundárne, a preto menej početne zastúpené (*hovoríť nahlas, ležať horeznačky, sedieť potme, ísť krokom*).

Významové členenie prísloviak si treba predstavovať polárne. Na jednej strane je pól okolnosti s typickým zastúpením v príslovkách miesta a času, na druhej strane pól vlastnosti, typicky zastúpený v príslovkách spôsobu, miery a zreteľa. Obe dva typy do seba prechádzajú:

Významy miesta, času, príčiny (účelu a účinku) a spôsobu (miery a zreteľa) sa nevydeľujú na základe vonkajšej formy, ale iba na základe významovej rovnorodosti. Významovo rovnorodé príslovky možno spájať do priradovacej syntagmy (možno ich spájať i so substantívnymi výrazmi tej istej významovej platnosti): *hore, vzadu i dolu; dnes, zajtra alebo pozajtra; príjemne, pohodlne a lacno; telesne i duševne; včera i v nedeľu; málo a s úsmevom*.

Obzerám sa ustavične napravo a naľavo a najviac nazad. (KUKUČÍN) — Všetko bude tak ako včera, predvčerom, pred týždňom. (MINÁČ) — Pozrela sa naňho a vzdychla zhlboka a ľútostivo. (SKALKA) — Vážne i žartom sa ľudia sľubovali. (TATARKA)

V determinatívnej syntagme možno rovnorodé príslovky navzájom striedať: *pracuje dolu/ neďaleko/ vzadu; príde dnes/ ráno/ onedlho; urobil to naschvál/ náročky/ nevoľky/ nechtiac; je trochu/ veľmi/ dosť/ nadmieru neopatrný* ap.

Priradovanie rôznorodých prísloviak sa cíti ako výrazová zvláštnosť:

Urobila to hneď a najmocnejšie vo svojej prvej knihe. (A. MATUŠKA) — Hovoril šepmo a málo. (TAJOVSKÝ) — Počítam, že to spravíme spoločne, ráne a načas. (HEČKO)

Rôznorodé príslovky stoja vedľa seba nezávisle:

Šora Anzula prišla až večerom domov. (KUKUČÍN) — A tak, mój Paško, pomaličky napred. (KUKUČÍN) — Nie každá báseň sa dá úspešne metricky normovať. (KOCHOL)

V determinatívnej syntagme môžu stáť spolu rovnorodé i rôznorodé príslovky:

Akoby videl niečo ďaleko vpred. (MINÁČ) — A škandál sa roznesie hneď dnes večer celým mestom. (KUKUČÍN) — Detsky naivne sa na všetko vypytovala. (TLAČ)

Rôznorodé určovacie spojenia vznikajú najčastejšie z prísloviak miery a z ostatných prísloviak.

Obytň dom Bolebruchov leží hodne poniže. (HEČKO) — Hmotný bod si túto rýchlosť podrží a pohybuje sa rovnomerne ľubovoľne dlho. (ILKOVIČ) — Po večeri dal mame cele znevrady dobrú noc a odobral sa do svojej izby. (KUKUČÍN) — Všetci títo ľudia drhli Vraniakovi odpoly zadarmo. (TATARKA)

Obsahové príslovky

Vedľa základného radu prísloviak miesta, času, príčiny a spôsobu sa vyníma osobitná významová skupina tzv. obsahových prísloviak, ktoré sa ďalej delia na stavové a modálne. Sú to pôvodom a významom druhotné príslovky. Väčšina z nich patrí svojim základným významom medzi príslovky spôsobu (*teplo, čisto, ticho*), alebo sú to zmeravené pády podstatných mien, predložkové konštrukcie, slovesné tvary alebo vety (*treba, večer, ráno, zima, škoda, hanba; včas, zajedno, na čistom, nažive; možbyť, ktovie, bohvie, chráňbože* ap.).

Osobitosť obsahových prísloviak spočíva v tom, že stoja pri slovesách so všeobecným významom (*byť, prísť, padnúť, urobiť sa*). Ich konkrétny lexikálny obsah sa recipročne dopĺňa so všeobecným dejovým rámcom týchto sloviak (*je teplo, prišlo mu zle, padlo mu ťažko*). Nie sú teda už len určením slovesného deju, lež tvoria jeho obsahovú náplň. Syntakticky tvoria jadro spojenia a plnia spolu so slovesom úlohu zloženého vetného základu alebo zloženého prísudku.

Obsahové príslovky vyjadrujú predovšetkým rozličné prírodné, spoločenské, telesné a duševné stavy: *je teplo, bolo zima, bolo tam veselo, je mu nevoľno, nebolo vidno* ap. To sú *stavové príslovky*. Obsahovými príslovkami sa vyslovuje i nevyhnutnosť, potreba alebo vôľa konať dej: *bolo sa treba zberať, nebolo slobodno odísť, bolo možno hovoriť*. To sú *modálne príslovky*.

Obsahové príslovky sú v literatúre známe pod menom *vetné príslovky*. Týmto pomenovaním sa vyzdvihuje hlavne syntaktická charakteristika obsahových prísloviak: sú jadrom zloženého vetného základu alebo zloženého prísudku, čiže sú schopné — v spojení s uvedenými slovesami alebo i bez nich — fungovať ako gramatické jadro vety. Táto syntaktická osobitosť obsahových prísloviak sa však zakladá na zmene v hierarchii príslušného spojenia. Pri obsahových príslovkách už nejde len o obyčajnú pomenovacia funkciu. Pri nadradených slovesách *byť, prísť, padnúť, urobiť sa* sú tieto príslovky vyslovením konkrétneho lexikálneho obsahu pre ich všeobecný dejový rámec. Obsahové

príslovky sú významovým jadrom príslušných spojení a na tom spočíva potom možnosť absolútneho použitia prísloviak *treba, možno, naším* a i.

Ide tu teda o modifikáciu slovnodruhovej pomenovacej funkcie prísloviak. Názov obsahové príslovky postihuje podstatu tejto modifikácie, názov *vetné príslovky* len jej syntaktický dôsledok. Okrem toho je názov *vetné príslovky* široký: vetné je všetko, čo má nejaký priamy vzťah k vete, vetné sú potom i príslovky základného radu vo vete.

Iný podobný názov obsahových prísloviak, *predikativa*, vychádza tiež len zo syntaktického pohľadu na ne. Ak sa pri tomto pomenovaní myslí na súvislosť s predikátom, prísudkom, je to okrem toho i názov príložky.

Vydeľovať predikativa alebo, ako sa ináč tieto slová nazývajú, tzv. kategóriu stavu ako samostatný slovný druh nie je odôvodnené. Ide tu o celý rad prísloviak, ktorých základným významom je význam spôsobu (*teplo, veselo, príjemne, ťažko, dobre, mokro, sucho* ap.) a ktoré by sa takto museli rozštiepiť na homonymá. Pritom významové rozdiely medzi spojeniami, ako napr. *tvári sa príjemne* a *je mu príjemne*, nie sú výrazné: v druhom prípade ide v podstate o osobitné použitie príslovky spôsobu, totiž o obsahové použitie. Okrem toho obsahové príslovky charakterizuje tá istá závislosť od slovesa ako príslovky základného radu. Bezsporné *treba, možno* a i. naším chápať na pozadí *bolo + treba* ako $\varnothing + treba$, pričom nulový znak treba interpretovať ako nulového zástupcu slovesa.

Príslovkové významy pri zámenách, číslovkách a slovesách

Významy miesta, času, príčiny (účelu, účinku a prípustky) a spôsobu (miery a zreteľa) sa dajú vysloviť aj zámenami: *kde, tu, niekde, všade, nikde; kedy, vtedy, niekedy, vždy, hocikedy, nikdy; prečo, preto, prenič; načo, nato, namič; koľko, tolko, čo, naľko, natoľko, hocikolko, koľkokoľvek; ako, tak, nejako, všelijako, inak, nijako*. Tieto zámená však nevyjadrujú určité miesto, čas, príčinu alebo spôsob, ale ich iba všeobecne naznačujú alebo na ne odkazujú. Na základe tohto osobitného spôsobu vyjadrovania svojho významu pričleňujú sa tieto slová k substantívnym a adjektívnym zámenám ako skupina príslovkových a príslovkovo-číslovkových zámen.

Pri príslovkových zámenách sa dá rovnako ako pri príslovkách hovoriť o okolnostnom a vlastnostnom významovom type. Tieto typy sú však tesnejšie späté s jednotlivými významovými skupinami. Príslovkové zámená s významom miesta, času a príčiny sú okolnostné (*kde, kade, tam, tadiaľ, skade, odkedy, vtedy, kedysi*; sem patria i zmeravené predložkové pády zámen: *prečo, preto, zato, nato, prenič, zanič, predtým, medzitým, nadovšetko, osebe* a i.). Príslovkové zámená spôsobu sú napospol vlastnostné (*ako, tak, nejako, hocijako, ináč, všakovak, nijako* a i.). Kritériom je tu, rovnako ako pri príslovkách, poloha pri podstatnom mene: *žil tam a vtedy* — *život tam a vtedy*; *žil tak alebo onak* — *taký alebo onaký život*.

Vedľa základného významového radu je aj pri zámenných príslovkách zastúpený obsahový príslovkový typ, ale len so stavovým významom: *ako, tak, tak isto, inak, ináč, inakšie, hocijak, hocijako, akokoľvek, nejako, nejak, všelijak, všakovak, nijako; po mojom, po tvojom* ...

A hľa, tu máš: i tak bude! (TIMRAVA) — Všetci uverili, že nemohlo byť inakšie. (CHROBÁK) — Oprela si hlavu o truhlu a bolo jej všelijako. (TAJOVSKÝ) — Musí byť všakovak s nimi, lebo tí nestápujú len tak a pre hocičo. (FIGULI)

Pretože príslovkové zámená vyjadrujú príslovkové významy v ich všeobecnej podobe, slúžia ako všeobecný zisťovací ekvivalent pri rozlišovaní parciálnych významov prísloviak, a to predovšetkým opytovacie príslovkové zámená: *kde? (kam?, kade?, odkiaľ?, pokiaľ? atď.), kedy? (odkedy?, dokedy?, pokiaľ? atď.), prečo? (začo?, načo?), ako?, koľko?*

Podobne ako pri zámenách jestvuje aj v rámci čísloviak vedľa substantívneho a adjektívneho typu príslovkový typ.

Najpočetnejšie je zastúpený v násobných číslovkách: *dvakrát, trikrát, mnohokrát; dvojnásobne, trojnásobne, mnohonásobne; dvojmo, trojmo, štvormo, dvojito, trojito*; patria sem i číslovkové výrazy (*jeden*) *raz, dva razy, mnoho ráz ... na jeden raz, na dva razy* ... Tieto číslovky vyjadrujú mieru alebo spôsob deja.

V tom hluku presítil to Štefan Ilčík všetko stonásobne. (URBAN) — Mlčanie je dvojnásobne kruté. (CHROBÁK) — Správime to na dva razy. (ÚZUS)

Radové číslovkové výrazy *prvý raz, druhý raz ... po prvý raz, po druhý raz ... pri prvom raze, pri druhom raze ... na prvý raz, na druhý raz ...* majú časový význam.

Druhý raz si daj lepší pozor! (ÚZUS) — Na prvý raz ťažko utrafit. (ÚZUS)

Druhé číslovky *jednako, dvojako, trojako, štvorako* atď. môžu vyjadrovať význam spôsobu alebo zreteľa.

Rovnica sa dá riešiť dvojako. (ÚZUS) — Nepravdivé môžu byť pozemnomoknižné zápisy dvojako: od pôvodu alebo doľatočne. (LUBY)

A konečne sú tu podielové číslovkové spojenia *po jednom, po dva/po dve, po dvoch, po tri/po traja* ... a skupinové číslovky *v jedno, vo dvoje, v troje, vo štvoro* ..., ktoré majú v adverbálnom postavení spôsobový význam.

Sadnú si po draja na jedného [koňa] a žreba pojmu so sebou. (RÁZUS) — Maličky oblôčik, rozdelený vo štvoro železnou mrežou; za oblôčkom jablôň, sad. (MINÁČ)

Okrem toho máme neurčité základné číslovky *málo, mnoho, veľa* a izolované zmeravené prípady *omnoho, oveľa, napol* (v prísne kvantitatívnom zmysle), ktoré ako číslovky majú význam miery a spôsobu.

Večera máličko škúli. (CÁDEA) — Je to omnoho ťažšie, ako sme si mysleli. (ÚZUS) — Rozdeľ peniaze napoly a vlož do pripravených obálok! (ÚZUS)

Slovo *napoly* v nepregnantnom význame je príslovkou: *Je napoly blázon*. (ÚZUS)

Všetky tieto významy majú výrazný systémový kvantitatívny ráz, ktorý ich úzko spája s ostatnými číslovkovými významami do jedného slovného druhu. Z týchto adverbálnych čísloviak patria číslovky *dvakrát, trikrát, raz*,

dva razy ... prvý raz, druhý raz ... dvojmo, trojmo ... k okolnostnému typu, číslovky *dvojnásobne, dvojite, dvojako* ap. k vlastnostnému typu.

Kvantitatívne príslovkové významy sa dajú vysloviť aj pomocou zámen, ktoré tvoria osobitnú skupinu číslovkových zámen: *koľkokrát, toľkokrát, niekoľkokrát, koľko ráz, koľký raz, toľko ráz, toľký raz; koľkonásobne, toľkonásobne, niekoľkonásobne; koľkorako, toľkorako, niekoľkorako*.

Neurčitky sloves zmyslového vnímania a myslenia *hľadať, cítiť, vidieť, dovidieť, počuť, chyrovať, čuť; tušiť, poznať, rozpoznať, rozumieť* (v zápore *nehľadať, necítiť* atď.) majú v spojení so slovesom *byť*, prípadne i bez neho príslovkový stavový význam.

Z cesty vidieť nám až do kuchyne. (JANČOVÁ) — Už som jej to z tváří vyčítal, i z reči to rozumieť. (TAJOVSKÝ)

Príslovkový význam spôsobu, zriedkavejšie i času, vyskytuje sa pri slovesách aj pri prechodníku. Tento tvar je blízky príslovkám aj svojou neohybnosťou. Má však aktuálny dejový význam, takže je to zrejmy slovesný tvar.

Gramatická forma prísloviak

Príslovky vyslovujú svoje významy bez pomoci gramatických kategórií. Kategória stupňa je len v skupine akostných prísloviak. Vzťah, ktorý viaže príslovku k nadradenému slovu (k slovesu, prídavnému menu, i samej príslovke), je jednoduchý, nediferencovaný. Je to prostý vzťah závislosti, ktorý sa nijako neobmieňa, nech je nadradené slovo akékoľvek alebo nech má akýkoľvek tvar: *príšli načas, prídem načas, príď načas, príst načas; spravil načas, spravený načas; veľmi chcel, veľmi pekný, veľmi presne, veľmi mnoho; veľmi čistý, veľmi čistá, veľmi čistých; návrat domov, pri návrate domov; cesta domov, na ceste domov* ap.

Odzrazom toho je i formálna stránka prísloviak. Ich základná gramatická forma je jednoduchá a zodpovedá jej pri každej príslovke jediná morféma. Jej zmyslom je vyjadrovať nediferencovaný vzťah k nadradenému slovu. To značí, že príslovky sú v podstate neohybné. Stupňovanie akostných prísloviak nie je pre príslovky ako celok charakteristické a pramení v príslušných prídavných menách.

Interpretovať morfematickú štruktúru prísloviak (*pekn-e, mil-o, bratsk-y, čas-om, na-hlas-o*) ako gramatickú formu sme oprávnení na tom základe, že príslušné sufixálne, resp. i prefixálne morfémy sú funkčne na tej istej úrovni ako ohýbacie morfémy substantív a adjektív a ako predložky. Príslovky sú teda slová s gramatickou charakteristikou a tým sa odlišujú od predložiek, spojok, častíc a citoslovieč, ktoré sú gramaticky amorfné; táto amorfnosť je aj v súhlase s povahou týchto pomocných slov. Príslovky preto nemožno v nijakom ohľade klásť do jednej skupiny s ostatnými neohybnými slovnými druhmi.

Dvojité súvislosti prísloviak s podstatnými menami a prídavnými menami spôsobujú, že tento vzťah má pri vlastnostných a okolnostných príslovkách rozličný zmysel a rozličné vyjadrenie. Preto treba hovoriť osobitne o morfematickom členení vlastnostných prísloviak a osobitne o morfematickom členení okolnostných prísloviak.

Morfémy vlastnostných prísloviak

Vlastnostné príslovky súvisia významovo i gramaticky s prídavnými menami. Vyznačujú ich gramatické morfémy *-e, -o, -y*. Funkcia týchto morfém sa chápe na pozadí ohýbacích morfém prídavných mien. V protiklade k nim tieto morfémy signalizujú, že nadradeným slovom, na ktoré sa vzťahuje vlastnosť pomenovaná danými príslovkami, nie je podstatné meno, t. j. že je ním iné slovo ako podstatné meno; z celkových slovnodruhových súvislostí vyplýva, že týmto nadradeným slovom prísloviak môže byť len sloveso, resp. i adjektívum alebo i samo adverbium. Tým je vyjadrená i príslušnosť prísloviak k spomenutým nadradeným výrazom.

Morfémy *-e, -o, -y* nie sú významovo rozlíšené. Na protiklad morfému *-e: -o* sa v niektorých prípadoch viaže istý významový rozdiel; porov. *hodne* — *hodno, chladne* — *chladno* a i. Sú to však osihotené prípady. Rôznosť morfém *-e, -o, -y* je v zásade len formálnej povahy a je v základe podmienená derivačnými súvislosťami, resp. i morfonologickými činiteľmi, t. j. charakterom zakončenia základu, na ktorý sa vlastnostná morféma pripína.

Jednoznačne je podmienená derivačnými súvislosťami morféma *-y*. Pripína sa na základ, ktorý je zakončený odvodzovacou morféma *-sk-/(c)k-*: *príateľ-sk-y, dobrác-k-y, vedec-k-y*.

Inde rozhoduje predovšetkým prosté zakončenie základu. Morféma *-e* výrazne prevažuje vo veľmi početnej skupine prísloviak so základom zakončeným na spoluhlásku *ň*, morféma *-o* naproti tomu pri základoch zakončených na spoluhlásky *v, c, k* (najpočetnejšie prípady), *p, b, m, h, ch, s, z, dz, š, ž*. Príslovky so základom zakončeným na spoluhlásky *t, l* tvoria prechodné pásmo.

Vlastnostné príslovky s morféma -e

Túto morfému má veľmi početná skupina prísloviak odvodených od adjektív na *-ný* (s alternáciou *n/ň*):

bezcieľne, bezcitne, bezdôvodne, bezchybne, blahosklonne, bojovne, dôverne, dôvtipne, čarovne, čiastočne, činne, číselne, čistotne, denne, desne, doslovne, doživotne, dôstojne, duševne, falošne, hanebne, hlučne, hmotne, hromadne, hrozne, húľne, chvatne, chorobne, chutne, chybne, jednotne, jemne, južne, krásne, krkolomne, krvopotne, listovne, ľubovoľne, márne, medzinárodne, mesačne, mimoriadne, mnohostranne, mocne, mravne, nadmerne, naivne, násilne, nepomerne, obozretne

obratne, obsažne, obstojne, obšírne, obyčajne, očividne, odborne, odchodne, odlišne, odporne, odvážne, okromne, ochotne, omamne, opačne, opatrne, opojne, osobitne, osobne, ošemetne, podstatne, poriadne, poslušne, posmešne, postupne, povinne, povolne, povrchné, pozorne, povabne, pôvodne, pravidelne, právne, právoplatne, predbežne, priezračne, príjemne, príležitostne, prirodzene, prisne, prístupne, príšerne, prvotne, riadne, ročne, smrtelne, spokojne, spoločne, správne, srdečne, statočne, súbežne, súdne, súkromne, sŕne, sústavne, svorne, šialene, šlachetne, špatne, týždenné, účelne, úplne, úspešne, východne, výnimočne, výrazne, výstižne, výstredne, vzletne, záhadne, zákerne, záporne, zásadne, závažne, zbežne, značne ap.

Túto morfému majú aj príslovky odvodené od podobne zakončených adjektív s nedomácim odvodzovacím základom:

bizarne, efektne, exaktne, existenčne, exkluzívne, exportne, externe, hazardne, humánne, ideálne, ilegálne, indiskrétné, individuálne, konzervatívne, lojálne, luxusne, manifestačne, maximálne, noblesne, nonšalantne, obligátne, oficiálne, ortodoxne, paušálne, perverzne, principiálne, provizórne, radikálne, reakčne, revolučne, riskantne, sekundárne, sentimentálne, sexuálne, sociálne, subjektívne, suverénne, šarmantne, špeciálne, štrukturálne, triumfálne, univerzálne, vertikálne, vizuálne, vulgárne, žoviálne ap.

Odsunutím odvodzovacej prípony -ne vznikli k príslovkám *jednotajne*, *vhodne* a *nevhodne* gramaticky amorfné dublety *jednotaj*, *vhod*, *nevhod*.

Morféma -o býva tu zriedkavejšia: *dávno*, *dreveno*, *modrozeleno*, *nedávno*, *nemastno-neslano*, *nerovno*, *prázdno*, *rovno*.

Táto morféma je charakteristická pri stavových a modálnych príslovkách: *dusno*, *javno* (arch.), *kopno*, *mrkotno*, *nečudno* (zried.), *nevedno*, *nevidno*, *nevoľno*, *nudno*, *oblačno*, *polooblačno*, *sparno*, *trudno* (arch.), *vidno*; *možno*, *ne-možno*, *neradno*, *radno*, *voľno* (vo význame *slobodno*).

V niektorých prípadoch sa protikladom morfémy -e a -o rozlišujú príslovky spôsobu od stavových a modálnych prísloviok: *hodne* — *hodno*, *chladne* — *chladno*, *chmúrne* — *chmúrne*, *nehodne* — *nehodno*, *nemožne* — *nemožno*, *skladne* — *skladno*, *slobodne* — *slobodno*, *voľne* — *voľno*.

Peter Hugáš podvečer, keď sa sinko skláňalo nad Veternú skalú, bol *hodne* vysoko v úhočí. (PLÁVKA) — A keď je tak, či *hodno* sa s ním dávať do reči? (KRÁLIK)

Inde je kolísanie bez významovej platnosti: *besne/-no*, *bôľne/-no*, *búrne/-no*, *čudne/-no*, *divne/-no*, *dumne/-no*, *chladne/-no*, *chutne/-no*, *lačne/-no*, *nechýrne/-no*, *rušne/-no*, *silne/-no*, *smiešne/-no*, *smutne/-no*, *tesne/-no*, *útulne/-no*, *voľne/-no* (iné je *voľno* vo význame *slobodno*); *červeno/-ne*, *drobno/-ne*, *drsné/-ne*, *krušno/-ne*.

Niekde je kolísanie len pri bežných príslovkách; stavové príslovky majú morfému -o: *jasne/-no* — *jasno*, *nejasne/-no* — *nejasno*, *prisne/-no* — *prisno*, *studene/-no* — *studeno*, *temne/-no* — *temno*.

Alebo aj naopak, príslovky spôsobu majú -e a stavové kolíšu: *hlučne* —

hlučne/-no, *mračne* — *mračne/-no*, *otupne* — *otupne/-no*, *pošmúrne* — *pošmúrne/-no*, *suchopárne* — *suchopárne/-no*, *vlažne* — *vlažne/-no*, *vľúdne* — *vľúdne/-no*, *žiaľne* — *žiaľne/-no*.

Morféma -e prevažuje aj v príslovkách od prídavných mien s odvodzovacou príponou -ovitý:

bezmyšlienkovite, *čiarokovite*, *frázovite*, *hadovite*, *hákovite*, *heslovite*, *hviezdico-vite*, *kontúrovite*, *kosákovite*, *kráterovite*, *kruhovite*, *kuželovite*, *lavinovite*, *mušlovite*, *oblúkovite*, *pánovite*, *plánovite*, *stupňovite*, *torzovite*, *vejárovite* ap.

Časté je však aj kolísanie: *cibuľkovite/-o*, *horúčkovite/-o*, *kopcovite/-o*, *meandrovite/-o*; *rázovite/-e*, *vzdorovite/-e*, *zlomkovite/-e* a i.

V príslovkách od adjektív na -itý je vedľa morfémy -e časté i kolísanie -e/-o: *náležite*, *nepretržite*, *okamžite*, *ostrážite*, *ročite*, *zákonite*, *znamenite*; *dôležite/-to*, *hlasite/-to*, *trečite/-to*, *ostrážite/-to*, *roztržite/-to*, *svedomite/-to*, *zložite/-to*; *hbité/-te*, *neurčito/-te*, *osobito/-te*, *zanovito/-te*; ale len *končito*, *srdito*.

V ostatných príslovkách so základom vyznievajúcim na spoluhlásku *t* prevažuje morféma -o:

bohato, *hranato*, *jedovato*, *kosato*, *kostrbato*, *ležato*, *polovičato*, *stojato*, *vinovato*, *vrchovato*, *kvetnato*, *srdnato*; *červenasto*, *červenasto*, *hneda*, *modrasto*, *nasprostato*, *okružlasto*; *hmľisto*, *menisto*, *strunisto*, *vetristo*; *bohápusto*, *často*, *čisto*, *duto*, *husto*, *kruto*, *ľúto*, *pusto*, *sväto* (ale *sväto-sväte*), *sýto*, *žlto*; kolíšu príslovky *hlavato/-te*, *okato/-te*; *húževnate/-to*, *iste/-to*, *mrzute/-to*, *proste/-to*, *sproste/-to*.

Morféma -e je v menšine aj v príslovkách z prídavných mien na -lý: *cele* (bás.), *dokonale*, *minule*, *nenadále*, *neskonale*, *neustále*, *nezávisle*, *nezvykle*, *obvykle*, *ojedinele*, *okružle*, *predminule*, *predošle*, *stále*, *súvisle*, *uvedomele*, *závisle*, *zle*, *zvisle*.

Častejšie tu býva morféma -o:

bdeľo, *bielo*, *čulo*, *holo*, *kyslo*, *ledabolo*, *lesklo*, *máľo*, *milo*, *nahluchlo*, *nedbalo*, *nemilo*, *nesmelo*, *nevľo*, *neznalo*, *nezrelo*, *oblo*, *oplzlo*, *osirelo*, *otružilo*, *podlo*, *smelo*, *teplo*, *trúfalo*, *úťlo*, *veselo*, *zasmušilo*, *zbabelo*, *znelo*, *zrelo*.

Kolísanie je v prípadoch *bleskurýchle/-lo*, *bohumile/-lo*, *náhle/-lo*, *okázale/-lo*, *osamele/-lo*, *plynule/-lo*, *roztomile/-lo*, *sklesle/-lo*, *skvele/-lo*, *trvale/-lo*, *umele/-lo*, *ušľachtile/-lo*, *vrele/-lo*, *vytrvale/-lo*, *zarputile/-lo*, *zdvorile/-lo*, *zvrhle/-lo*; *neumelo/-le*, *ospalo/-le* (star.), *strnulo/-le*, *zbesilo/-le* (star.), *zmužilo/-e*, *záľalo/-le*.

Vlastnostné príslovky s morfému -o

Táto morféma býva bezvýnimočne v produktívnej skupine prísloviok z adjektív na

-avý: *bodavo*, *bohoriľavo*, *boľavo*, *cupkavo*, *dotieravo*, *habkavo*, *hlbavo*, *hlťavo*, *hravo*, *cháľavo*, *chichotavo*, *iľravo*, *káravo*, *kolisavo*, *lákavo*, *ligotavo*, *liškavo*,

brigádnicke, byrokraticke, demokraticke, dynamické, energetické, erotické, fantastické, filozofické, fonetické, formalistické, geometrické, hygienické, identické, idealistické, kapitalistické, komické, komunistické, kritické, logické, marxistické, melancholické, oportunistické, pedagogické, politické, pozitivistické, praktické, psychologické, racionalistické, realistické, revizionistické, rytmické, skeptické, socialistické, statické, stenografické, strategické, šovinistické, štatistické, technické, teoretické, tragické.

Osobitnú významovú skupinu tvoria príslovky pomenúvajúce jazyky a nárečia:

albánsky, arabsky, česky, čínsky, dánsky, estónsky, fínsky, francúzsky, holandsky, chorvátsky, indonézsky, írsky, japonsky, latinsky, lotyšsky, maďarsky, portugalsky, rusky, slovensky, srbsky, španielsky, taliansky, ukrajinsky, gemersky, novohradsky, spišsky, šarišsky, zemplínsky;

anglicky, grécky, nemecky, turecky a i.

Ako výrazová zvláštnosť vznikli aj príslovky z adjektív od priezvisk: *hviezdoslavovsky, kraskovsky, kukučínovsky, pascalovsky, stachanovsky, leninsky, puškinsky.*

Platónsky je v tomto vesmíre lásky spojená s krásou a *sládkovičovsky* je táto dvojica doplnená mladostou. (A. MATUŠKA)

Morfémy *-e, -o, -y* sú historicky prípony L., A. a I. spodstatných prídavných mien. Dnes ich hodnotíme ako príslovkové morfémy, a to podľa významu i formy. Vlastnostné príslovky vzťahujeme priamo na príslušné adjektíva.

Morféma *-e* implikuje mäkkosť spoluhlások *t, ň, l*: [*náležiteľ-e, záporň-e, ušľachtil-e*]. Tým sa príslušné príslovky odlišujú od graficky homonymných tvarov prídavných mien: [*príse - príse, riadne - riadne, rýchle - rýchle, náhle - náhle*].

Paralelné príslovky k adjektívam nejestvujú všade. Okruh deadjektívnych prísloviek je obmedzený potrebami kvalifikácie deja. Z typicky vzťahových adjektív sa príslovky netvoria. Nemáme príslovky k adjektívam *železný, vápenný, vodný, lesný, domový, okenný, cestný, vlakový, železničný, poštový, atómový, lietadlový, srdcový, ľavý, predný* ap.

Takéto príslovky sa prípadne vyskytujú ako neologizmy ad hoc:

dejinne, naho, novo, okresne, obľabne, palácovo, poplatne, provinciálne, rodne, romá-novo, samoobdivne, seversky, skutočnosťne, spomienkove, veľko, vládné, základne, záplavne:

Kto hľadá, nájde kohosi, kto ho povodí po výšinách života, ktorý veľko hovorí o veľkých veciach, ktorý nepíše atramentom, ale krvou. (A. MATUŠKA) — Jilemnický novo načrel do starej tematiky. (MRÁZ)

Spojenie častice *po* s vlastnostnými príslovkami na *-sky/-cky* hodnotíme ako okolnostné príslovky (porov. *vysvetliť po slovensky* — *vysvetlenie po slovensky*). Sú to vlastne už deadverbiálne príslovky tvorené na spôsob predložkových pádov.

Vlastnostné príslovky z adjektivizovaných prídavných mien

Pretože slovesné prídavné majú formu prídavných mien, bývajú tiež východiskom pre tvorenie prísloviek. Prichádzajú tu do úvahy adjektivizované prí-

častia, ktoré už nemajú aktuálny dejový význam. Príslovky od týchto prídavných majú morfémy *-e* a *-o*.

Morfému *-e* majú príslovky od adjektivizovaných trpných prídavných na *-ný*:

izolovane, napajedene, naplašene, naradostene, nazlostene, nebadane, nečakane, nenútene, neočakávané, neodôvodnene, nerušene, nestrežene, neukáznene, nezaskúšene, nútene, obrátene, oddane, oddelene, odhodlane, odovzdane, ohraničene, oneskorene, opozdene, oprávnene, opustene, osihotene, otvorene, pobúrene, podráždene, pomätene, ponížene, popudene, prehnane, prenáhlene, prerývané, prestrašene, presvedčene, pridusene, rozčítene, rozčertene, rozčúlene, rozhárané, rozhorčene, rozhorlene, rozjarene, rozladene, rozmyslene, rozochvene, rozradostene, rozrušene, roztrpčene, rozžialene, sklamané, skormútené, sklúčené, skrúšene, strojene, sústredene, ubolene, udivene, ukonane, uprene, urazene, urýchlene, uspokojene, ustarostene, ustrašene, utrápene, uveličene, uzrozumene, vyhranene, vyjavené, vzpriamene, vzrušene, zadumane, zahanbene, zaľúbene, zamračene, zarazene, zasnene, zasvätené, zhnusene, zjednodušené, zlomene, zmätené ap.

Morfémy kolíšu v prípadoch *nahnevane/-no* (tvar na *-o* zried.), *naplašene/-no*, *nasrdene/-no*, *natešene/-no*, *oblahčene/-no*, *opojene/-no*, *prekvapene/-no*, *rozdrobene/-no*, *splašene/-no*, *stiesnene/-no*, *zhrbene/-no*; *lomeno/-ne*, *nadurdeno/-ne*, *namrzeno/-ne*, *tlmeno/-ne*, *trhano/-ne*, *zunovano/-ne*.

Príslovky od adjektivizovaných trpných prídavných na *-tý* sú zakončené morfémou *-o*:

naduto, napäto, nepovšimnuto, nevyspato, obuto, ochabnuto, ochladnuto, opito, ospato, prelaknuto, rozospato, stápnuto, ubito, ustato, utiahnuto, uzato, vystreto, zachrípnuto, zastreto, zaľato, zatrpknuto, zaujato; ale *dojato/-e*, *nepohnuto/-e*, *napnuto/-e*; *skryte/-o*.

Príslovky od adjektivizovaných činných prídavných majú len morfému *-o*:

burcujúco, deprimujúco, karhajúco, ohromujúco, odstrašujúco, omamujúco, omračujúco, oslobodzujúco, ospravedlňujúco, poučujúco, povzbudzujúco, povznášajúco, strhujúco, ubíjajúco, unavujúco, uspokojujúco, usvedčujúco, vyčerpávajúco, zadúšajúco, zastrášujúco, zjednodušujúco, zlahčujúco, znevažujúco; tohto pôvodu sú i príslovky *srdcovúco, síco, vrúco, žiadúco* (nežiadúco).

Stupňovacie morfémy akostných prísloviek

Stupňovanie prísloviek je dané ich príbuznosťou s prídavnými menami. Táto príbuznosť sa prejavuje aj pri samom stupňovaní. Druhý a tretí stupeň prísloviek je homonymný s N. sg. stredného rodu príslušných stupňov prídavných mien: *krajšie mesto* — *krajšie spieva*. Podobnosť je aj v osobitných postupoch, ktorými sa vyjadruje stupeň akosti: *veľmi široký* — *veľmi široko*, *menej presný* — *menej presne*, *čoraz rýchlejší* — *čoraz rýchlejšie*.

Počet stupňov, ich význam, využitie a väzby sú podobné ako pri prídavných

menách. A rovnako ako tam aj pri príslovkách je vedľa pravidelného stupňovania i nepravidelné stupňovanie.

Paralelnosť medzi stupňovaním adjektív a adverbii nie je úplná. Príslovky sa netvoria od všetkých stupňovateľných adjektív, takže zastúpenie morfému *-šie* a *-ejšie* pri príslovkách nie je to isté ako pri adjektívach.

Pravidelné stupňovanie

Komparatív prísloviek sa tvorí rovnako ako komparatív N. sg. stredného rodu prídavných mien, a to morfému *-ejšie/-šie*.

Prípona *-ejšie* je častejšia. Býva pri príslovkách, ktoré majú v pozitíve pred morfémi *-e*, *-o*, *-y* skupinu spoluhlások. Sú to všetky akostné príslovky s príponou *-ne*:

bezpečnejšie, čarovnejšie, drsnejšie, falošnejšie, jednotnejšie, južnejšie, obšírnejšie, pozornejšie, spokojnejšie, túžobnejšie, voľnejšie, závažnejšie; čitateľnejšie, prijateľnejšie, viditeľnejšie, znesiteľnejšie.

Túto príponu majú ďalej všetky akostné príslovky zakončené na *-sky* a *-cky*: *bratskejšie, hrdinskejšie, chlapeckejšie, ľudskejšie, siláckejšie, stareckejšie, sviháckejšie; energickejšie, komickéjšie, tragickéjšie.*

Ďalej i niektoré príslovky s príponami *-le/-lo*, *-ro* a *-vo*:

kyslejšie, nevrlejšie, obvyklejšie, oplzlejšie, podlejšie, rýchlejšie, súvislejšie, teplejšie, zvislejšie; bystrejšie, chytrejšie, múdrejšie, ostrejšie, prikrejšie, štedrejšie; čerstvejšie, mliekvejšie, triezvejšie; mladistvejšie.

Príslovky s morfému *-o*, pred ktorou je spoluhláska *k* s ďalšou inou spoluhláskou, majú širšiu komparatívnu morfému vtedy, keď *-k-* pri stupňovaní nevypadáva:

mrzkejšie, prchkejšie, trpkéjšie, vrtkejšie; horkejšie, krepkejšie, rezkejšie, šibkejšie.

Ak *-k-* vypadáva, je tu kratšia morféma (pozri na str. 583).

Bez ohľadu na to, či pred morfémi *-e*, *-o* predchádza skupina spoluhlások alebo nie, majú morfému *-ejšie* príslovky s koncovým *-to/-te*, *-mo*, *-po*, *-dzo*, *-so*, *-zo*, *-žo*, *-co/-ce*:

častejšie, dôležitejšie, hbitéjšie, horúčkovitejšie, húževnatejšie, krutejšie, neurčitejšie, ostražitejšie, vrchovatejšie; lakomejšie, striedmejšie, šikmejšie; ale strmšie; hlúpejšie, slepejšie, skúpejšie, veľkolepejšie; ale tupšie; cudzejšie, rýdžejšie; veľkorysejšie, drzejšie; sviežejšie; vrúcejšie, horúcejšie, súcejšie.

Takisto aj príslovky s deverbatívny základom na *-le/-lo*:

skleslejšie, zvrhlejšie, dokonalejšie, náhodilejšie, neskonalejšie, okázalejšie, plynulejšie, tráfalejšie, trvalejšie, ušľachtilejšie, uvedomejšie, vytrvalejšie, zbesilejšie, zdvorilejšie, zmužilejšie; ale vrelšie vedľa vrelejšie.

Morfému *-ejšie* majú takmer všetky príslovky s deverbatívny a desub-

stantívny základom zakončené na *-avo*, *-lavo*, *-ivo*, *-livo*, *-nivo*, *-čivo*, aj keď je v pozitíve pred koncovým *-o* len jedna spoluhláska:

bolavejšie, dotieravejšie, liškavejšie, maznavejšie, naliehavéjšie, nevštmavejšie, obetavejšie, odmietavejšie; kriklavejšie, pisklavejšie, škreklavejšie, štiplavejšie; bláznivejšie, lichotivejšie, pôsobivejšie, presvedčivejšie, zárivejšie; búrlivejšie, hnevlivejšie, popudlivejšie, urážlivejšie, žičlivejšie; nedbanlivejšie, úpenlivejšie, uznanlivejšie; dôverčivejšie, nástojčivejšie, zádrapčivejšie; meravejšie, obetavejšie, tarbavejšie, zdľhavejšie, zriedkavejšie; opravdivéjšie, úctivejšie, vášnivejšie; starostlivejšie; ale špinavšie, tmavšie.

Podobne i všetky príslovky z adjektivizovaných prídastí:

nebadanejšie, nenútenéjšie, nerušenéjšie, oddanejšie, strojenejšie, udivenejšie, utrápenejšie, vzrušenéjšie; napätejšie, preľaknutejšie, uvzatejšie, zatatejšie; povzbudzujúcejšie, strhujúcejšie, povznášajúcejšie.

Ostatné príslovky, najmä s jednoslabičným koreňom, majú kratšiu morfému *-šie*:

*milšie, smelšie, veselšie, zrelšie; divšie, dravšie, krivšie, novšie, surovšie, zdravšie, živšie; ale lenivejšie/lenivšie; hrubšie, slabšie; ale pochabšie/pochabejšie; bledšie, mladšie, škaredšie, tvrdšie; drahšie, tuhšie; ale úbohejšie, hluchšie, jednoduchšie, suchšie, tichšie; neskorsšie, skoršie (vedľa kratších dublet *skôr* a *neskôr*; hovor. i *skorej*).*

V príslovkách na *-ko* s kratším komparatívom predchádzajúce *-ok-* a *-k-* vypadáva:

hlbšie, širšie, vyššie; bližšie, kratšie, ľahšie, mäkkšie, nižšie, prudšie, sladšie, ťažšie, tenšie, užšie; ale hladšie/hladkejšie, krotšie/krotkejšie, plytšie/plytkejšie, vlhšie/vlhkejšie.

V príslovkách *blížšie*, *nižšie*, *užšie*, *vyššie* striedajú sa pritom spoluhlásky *z/ž*, *s/š* a v prvých troch z nich aj kvantita samohlásky: *i/i*, *ú/u*. Príslovky *kratšie*, *redšie*, *belšie*, *černejšie* majú striedanie *á/a*, *ie/e*.

Vedľa komparatívov *blížšie*, *nižšie* a *vyššie* sú aj zriedkavejšie tvary *níže*, *vyše* (odvodené príslovky *poníže*, *povyše* sú však častejšie) a nárečové tvary *blížej*, *nižej*, *vyšej*, ďalej i poetizmy *blíž*, *níž* (*níž* a *níž*), *výš* (*výš* a *výš*).

Superlatív sa tvorí od komparatívu prefixálnou morfému *naj-*: *najjemnejšie, najušľachtilejšie, najhlbšie, najvyššie.*

Superlatív od prísloviek *skoro* a *neskoro* má podobu *najskôr* a *najneskôr*, hovorovo *najskorej*, *najneskorej*. Superlatívy *najbližej* a *najvyšej* sú nárečové, tvary *najblíž* a *najvýš* sú poetizmy. Popri treťom stupni *najťažšie* je i zriedkavejší tvar *najtiaž*.

Nepravidelné stupňovanie

Býva ako pri adjektívach:

dobré — lepšie — najlepšie; zlé — horšie — najhoršie; ďaleko — ďalej (bás. i *diaľ*) — *najďalej* (*najďiaľ*); tvary *krajšie* a *najkrajšie* sú heteronymné stupne

k príslovke *pekne* vedľa jej zriedkavejších hovorových tvarov *peknejšie* — *najpeknejšie*.

Bez pozitívu jestvuje skrátený tvar *prv* (zriedk. i *prvie*, náreč. i *prvej*) a superlatív *najprv* (náreč. i *najprvej*) a *najsamprv* (zried. i *najsamnajprv*). Ako archaizmus máme aj *drieť* — *najdrieť*.

Stupňovanie niektorých okolnostných a stavových prísloviek

Pravidelné: *pomaly* — *pomalšie* — *najpomalšie* (táto príslovka, pôvodne okolnostná, je dnes už vlastnostná; porov. *pomalý* — *pomaly*); *potichu* (*potichy*) — *potichšie* — *0*; *vidno* — *vidnejšie* — *najvidnejšie*; *zima* — *zimšie* — *najzimšie*; k adjektívnemu pozitívu *rád* sú príslovkové stupne *radšej* — *najradšej*.

K okolnostným príslovkám *zblízka*, *zďaleka* sú analogicky tvorené podoby *zblížša*, *zďalša*, *znajbližša*, *znajďalša*.

Nepravidelné stupňovanie: *veľmi* — *väčšmi* — *najväčšmi*.

Rozsah stupňovania akostných prísloviek

V porovnaní s prídavnými menami je rozsah stupňovania pri príslovkách menší. Vyplýva to z toho, že rozsah slovesnej kvalifikácie príslovkou je menší ako rozsah mennej kvalifikácie prídavným menom.

Z akostných prísloviek sa spravidla nestupňujú napr.: *márne*, *holo*, *nemo*, *priamo*, *slepo*, *šero*, *boso*, *koso*.

Zriedkavejšie sú komparatívy a najmä superlatívy od adjektivizovaných prídavných: *exaltovanejšie*, *opustenejšie*, *oduševnenejšie*, *presvedčenejšie*, *rozčúlenejšie*, *rozjarennejšie*, *ustrasenejšie*; *deprimujúcejšie*, *ohromujúcejšie*, *odstrašujúcejšie*, *vyčerpávajúcejšie*.

Pri vzťahových príslovkách na *-sky/-cky* je komparatív veľmi zriedkavý. Býva len v prípadoch, keď sa z pôvodného vzťahového významu utvára význam akosti: *bratskejšie*, *barbarskejšie*, *chlapskejšie*, *huncútskejšie*, *kamarátskejšie*, *ľudskéjšie*, *macošskéjšie*, *priateľskéjšie*. Stupňovanie vzťahových prísloviek býva len ako výrazová zvláštnosť:

V Záborovi Martin Kukučín vedel sa najzákonitejšie priblížiť k životu. (MRÁZ) — Ich vyostrený charakter sa v jeho diele odrazil organickejšie než u kohokoľvek iného. (A. MA-TUŠKA)

Morfémy okolnostných prísloviek

Okolnostné príslovky sa významovo a gramaticky chápu na pozadí podstatných mien. Viaže ich s nimi spoločný okolnostný význam. Je tu aj genetická súvislosť. Okolnostné príslovky sú lexikalizované prosté a predložkové pády podstatných mien (substantivizovaných adjektív; prípadne i zmeravené

tvary sloves). Táto derivačná súvislosť sa zachováva i synchronicky (okrem malej skupiny prísloviek, ktoré už stratili morfematickú štruktúru).

Okolnostné príslovky majú analogickú morfematickú štruktúru ako východiskové flektívne tvary. Pôvodné pádové prípony, resp. i predložky sú však v príslovkách ich trvalou, nemennou morfematickou súčasťou bez paradigmatických súvislostí a majú len čisto okolnostný význam: vyjadrujú špecifický okolnostný vzťah k nadradenému slovu (*som dom-a*, *pôjdem dom-ov*; *postavili ho hor-e*, *prichádza z-hor-a*).

Okolnostné príslovkové morfémy sú teda funkčne na tej istej úrovni ako pádové morfémy a predložky, majú gramatickú povahu a tvoria náplň gramatickej formy okolnostných prísloviek.

Okolnostné príslovky spája s nadradeným slovom jednoduchý, nediferencovaný vzťah. Tento vzťah však nie je pre všetky tieto príslovky jednotný. Na rozdiel od vlastnostných prísloviek, kde sú len tri morfémy *-e*, *-o*, *-y*, ktoré vyjadrujú vo všetkých prípadoch ten istý vzťah k nadradenému slovu, sú okolnostné morfémy početné a každá z nich vyjadruje osobitný okolnostný vzťah príslovky k nadradenému slovu. Súvisí to s tým, že okolnostné príslovky vznikali individuálne z jednotlivých, a to rôznych flektívnych tvarov. Pokiaľ sa pri tomto tvorení uplatnili isté modely, sú početne obmedzené.

Pri okolnostných príslovkách rozlišujeme vcelku morfematické typy so sufixálnymi morfémami a morfematické typy s prefixálno-sufixálnymi morfémami. Okrem toho je tu typ *samostatná morféma po + vlastnostná príslovka na -sky/-cky*.

Okolnostné príslovky so sufixálnymi morfémami

Patria sem príslovky, ktoré majú svoj pôvod v holých pádoch podstatných mien: v inštrumentáli, v akuzatíve a v lokáli.

Príslovky s morfémami *-om*, *-ami* a *-ou* s okolnostným významom miesta: *bokom*, *krížom*, *krížom-krážom*, *okruhom*, *priekom*, *vrchom* (analogiou k nim aj *predom*, *zadom*); *miestami*; *stranou*;

času: *časom*, *obratom*, *večerom*, *večierkom*; *chvilami*, *chvílkami*, *večerami*; príčiny (účelu a účinku): *darom* (zried.), *nárokom* (hovor.), *neprávom*, *omylom*, *právom*; *náhodou*:

spôsobu: *behom*, *cvalom*, *drúškom*, *hurtom* (hovor.), *kosom*, *krížom*, *krokom*, *kruhom*, *mimochodom*, *polohlasom*, *položartom*, *podfukom*, *prípadkom*, *stĺpom*, *stĺpkom*, *septom*, *šuchom-hmyrom* (Hviezd.), *šupom*, *trapom* (hovor.), *úhorom*, *úkosom*; sem patria i výrazy *ladom* a *očistom* (s nezreteľným slovnodruhovým základom) a príslovkový výraz *psím kúrom* (zried.);

miery: *blkom*, *bitkom*, *celkom*, *cicerkom*, *cickom*/cičkom, *duplom* (hovor.), *drúškom*, *hájom*, *chvatom*, *kopcom*, *míhom*, *neúrekom*, *radom*, *razom*, *šmahom*, *švalom*, *vrchom*; *väčšinou*.

K týmto príslovkám sa pripájajú výrazy tvorené analogicky zo slovesných kmeňov: *bežkom* (od *bežkať*), *cupkom*, *dupkom*, *hmatkom*, *hupkom*; podľa nich aj príslovky *letkom*, *úchytkom*, *úchvatkom*, *vlečkom*, pre ktoré nemáme príslušný deminutívny základ. V uvedených prípadoch sa vlastne ako príslovková morféma pociťuje celé zakončenie, ktoré nasleduje po korenej morféme, t. j. prípona *-kom*.

Príslovky s morfémiami *-e*, *-u*, *-o* s okolnostným významom času a miery: *večer*, *kúsok*, *kúšik*, *moc*; *byľku*, *chvíľku*, *chvíľu*, *kopu*, *trochu*, *trošku* (vedľa tvarov *trocha*, *troška*), *ráno*.

Tieto príslovky sa odlišujú od homonymných tvarov podstatných mien tým, že nemôžu mať adjektívnu determináciu: *šiel krokom* — *odchádzal pomalým krokom*. Naopak majú determináciu ako príslovky: *postavil sa veľmi bokom*, *postav sa trochu stranou*, *díval sa trochu úkosom*, *prišiel celkom náhodou*.

Porov.: Ohlásim sa ti **ráno**. (KARVAŠ) — *Jedno ráno* sa vyobliekal do uniformy, pripnul si všetky vyznamenania. (MÉNÁČ) — Sedávala u nás **podvečer** na podstienke. (ZELINOVÁ) — Aňa vyčkávala Vinca **každý podvečer**, keď sa vracal zo stavby. (MÉNÁČ)

Príslovky s morfémiami *-e*, *-u*, *-a*, *-ov* s miestnym významom:

dole (ako bás. i *dol*), *hore* (*hor*); *tadole*, *tudole*, *tahore*, *tamhore*; *dnu*, *dolu*, *vonku*; *tadnu*, *tamdnu*, *tadolú*, *tamdolú*; *doma*, *vonka* (hovor.); *tudoma*, *tamdoma* (náreč.); *domov*.

Príslovky s morfémiami *-iac*, *-úci*:

nechtiac; *idúci*, *pískajúci*, *spievajúci*, *plačúci* (posledné štyri hovor.).

Vyčítal si, že vyvolal, hoc i *nechtiac*, vyznanie, ktoré by malo ostať v užšom kruhu rodiny. (KUKUČÍN) — Každý zízal osve na svoj rumplík, akoby bol sem vošiel len tak *idúci*. (CHROBÁK)

Okolnostné príslovky s morfémiou -ky ako analógie k deadjektívnym príslovkám na -sky/-cky

Podľa deadjektívnych prísloviek na *-sky* a *-cky* jestvujú analogické príslovky aj od iných slov ako adjektív, napr. od sloviess, najmä od prechodníkov, aj od samých prísloviek a od niektorých iných výrazov s príslovkovou platnosťou. V týchto príslovkách sa však na rozdiel od vlastnostných prísloviek, ktoré boli pre ne modelom, vydiera morféma *-ky*, ktorá má okolnostnú povahu (porov. adnominálne postavenie týchto prísloviek: *obed stojácky*).

Príslovky zo slovesných základov a z prechodníkových kmeňov a analógie k nim:

bežky, *čušky* (zried.), *klzky*, *mlčky*, *nenazdajky*, *plačky*, *letky*, *vezky* (analógia k *pešky*); analogicky aj *člapky* (zried.) a *hupky*, *idúcky*, *neveriacky* (zried.); *bežiačky*, *jediačky*, *klačiačky*, *ležiačky*, *nechtiacky*, *plaziačky*, *prosiačky*, *sediačky*, *slepiacky*, *stojacky*; analogicky i *utekačky* aj *holokolenačky*, *hololaktačky*.

Príslovky, ktorých základom sú spôsobové príslovky alebo výrazy príslovkovej platnosti:

bosky (z *boso*), *celky* (arch., *celkom*), *cicerky* (*cícerkom*), *doluznačky* (*doluznak*, *doluznakom*), *hnedky*/*hnedky* (*hneď*), *horebrušky* (*hore bruchom*), *horeznačky* (*horeznak*, *horeznakom*), *jednostajky* (*jednostaj*), *naozajsky* (*naozaj*; nár.), *náročky* (*nárokom*), *naprezročky* (*naprezrok*; nár.), *násilky* (*násilne*), *naúchytky*/*úchytky* (*úchytkom*), *nenazdajky*, *neprestajky* (*neprestajne*), *nevedomky* (*nevedome*), *nevoľky* (*nevoľne*), *pešky* (*peši*), *podobrotky* (*podobrote*), *podvečierky* (*podvečer*), *prezročky* (*prezrok*; nár.), *spiatky* (*späť*), *predvečeračky* (*predvečerom*), *štvernožky* (*štvernožmo*), *ukradomky*/*úkradky*, *ukryjomky*, *vedomky* (*vedome*), *zaránky* (*za rána*), *zažmuročky* (*zažmúr oči*), *znenazdajky* (*znenazdania*); sem patria i expresívne zdobeniny *narazučky* (zried.), *pomaľičky*, *potichučky*; analógie: *dolunicky* (*dolu tvárou*) a *pozlotky*.

Príslovky s morfémiou -mo ako analógie k deadjektívnym príslovkám na -o

Vznikali tiež podľa deadjektívnych vlastnostných prísloviek s morfémiou *-o*. Majú však proti nim okolnostnú povahu (porov. *cesta koňmo*, *výskok roznožmo*).

brodmo, *čujmo*, *drepmo*, *klačmo*, *kosmo*, *ležmo*, *obkročmo*, *odbočmo*, *pokradmo*, *rozročmo*, *roznožmo*, *sedmo*, *sklzmno*, *skokmo*, *skusmo*, *stojmo*, *šepmo*, *vismo*, *znožmo*; analógie *jednonožmo* (odsunutím *-mo* i *jednonož* a analogicky i *obojruč*, *obojnož*, *holoruč*), *koňmo*, *krížmo*, *vozmo*.

Príslovka *kradmo* a čiastočne i príslovka *letmo* sa prehodnotili na vlastnostné, a majú teda morfému *-o* (v adnominálnom postavení stoja miesto nich prídavné mená *kradný* a *letný*: *kradný pohľad*, *letná prehliadka*, ale i *prehliadka letmo*).

Okolnostné príslovky s prefixálno-sufixálnymi morfémiami

Je ich nepomerne viac ako prísloviek so sufixálnymi morfémiami. Prevládajú predovšetkým príslovky s prefixálnymi morfémiami *na-*, *do-*, *od-*, *po-*, *v-/vo-*, *s-/z-/zo-* (pôvodné predložky) a so sufixálnymi morfémiami *-e*, *-a*, *-u*, *-o*, *-e*, *-ie*, *-y* (pôvodné pádové morfémy).

Prefixálna morféma *na-* + sufixálne morfémy *-e*, *-u*, *-o*, *-ie*, *-y*, *-e* (pôv. A. sg. a pl. a L. sg.):

nabok, *naboku*, *načas*, *načase*, *nadaromnicu*, *naflaku* (hovor.), *nahlas*, *nachvat*, *nakoniec*, *nakope*, *nakopu*, *nakriž*, *namieste*, *navnívoč*, *naobed*, *naoko*, *naopak*, *naostatok*, *naostatku*, *napodiv*, *napokon*, *napoludnie*, *napredok*, *napredku* (kraj.), *naposledok*, *napreteky*, *napriek*/*naprieč*/*napriecky* (zried.), *napriekor*/*napriekory* (hovor.), *naprostriedok*, *naprostriedku*, *naráno* (zried.), *narok*, *naroveň*, *naruby*, *naschvál*, *nasilu*, *naspodok*, *naspodku*, *natruc* (hovor.), *navečer*, *naveky*, *navlas*,

navonok, navrch, navrchu, navzdor [navzdory, nazbyt (kniž.), nazmar, naznak; napred, nazad.

Od spodstatnených adjektív:

naboso, nabudíce, načisto, nadľho, nadobro, nadrobno, nahladko, naholo, nahruho, nahusto, nachytro, nakrátko, nakrivo, nalačno, nalahko, naľavo, namokro, nanáhlo, nanovo, napevno, naplano, naplno, napravo, naprázdno, nariedko, narovno, narýchlo, naslepo, nastálo, nasucho, naširoko, natrvalo, natuho, naužko, navysoko; napohotove, nažive; od čísloviek jedno, málo najedno, namále.

Analogické prípady od prísloviak a od zmeravených výrazov:

nacelkom, nadarmo, nadnes, nadobre (kniž.), nadol, nadostač, nahor, najavo, nakus, nanáhle, naoko, napochytro/napochytre, naponáhlo/naponáhle, naposledy, napozajtra/napozajtre, naraz, naspamäť, naspäť, naskrze/naskrz, nateraz, natrochu, natrošku, naúchytky, navčera, navon, navzájom, navôkol, nazajtra, nazvyš; navčasná; nadosmrť, naverímboha, nazdarbok; od čísloviek pol, veľa napolo/napoly, navela.

Prefixálna morféma do- + sufixálne morfémy -u, -a, -y (pôv. G. sg.):

dočasu, dočha, dohromady, dokola, dokopy, donekonečna, doobeda, dopoludnia, doposledka/doposledku, dopredku, doradu, doslova, dospodku, dovnútra, dovrchu; dopredu, dozadu.

Od spodstatnených adjektív:

dočista, dodaleka, dohlboka, dohola, doľava, donedávna, dookráhla, dootra, doplna, dopodrobna, dopolosýta, doprava, doprázdna, doprosta, dorovna, dosýta, doširoka, dotuho.

Analogické prípady z pôvodných prísloviak a zmeravených výrazov:

dočes, dohora, dookola, doopravdy, dopoly, doteraz, dočera, dovedna, dovlani, dovôkola (zried.), dozajtra; doprostred (zried.).

Prefixálna morféma od- + sufixálne morfémy -a, -u (pôv. G. sg.):

odboku (zried.), odkraja, odobeda, odoka, odopoludnia, odpredku, odrazu, odruky, odspodku, odvonku, odvrchu; odpredu, odspodu, odzadu.

Od spodstatnených adjektív je tento typ zriedkavý:

odblízka, oddaleka, oddávna, odnedávna, odnova, odpradáva.

Analogické prípady od prísloviak:

oddnes, oddola, odhora, odprvu, odrazu, odtieraz, odvečera, odvlani, odvonku, odzajtra, odzdola (zried.), odzhora (zried.), odznova/odznovu (zried.); odjakživa, odvčasná; od číslvky pol je odpoly.

Prefixálna morféma po- + sufixálne morfémy -u, -e, -i, -í, -a (pôv. L. sg.) a zriedka i -Ø, -y (pôv. A. sg. a pl.):

pobiede, podaromnici, podobrote, pohromade, pokope, poobede, popamäti, popoludní, popredku, poruke, pospod, potme, pováčšine: popriek/poprieky; pozadu; so substantivizovaným adjektívom podobrom.

Analogické prípady od prísloviak:

podnes, pomimo, ponajprv, ponajviac, poniže, ponižej (nár.), pospolu, popozajtre, pospiatky, pospod, poteraz, povedľa, povčera, povyššie, povyš, povyšej (nár.), pozajtre, pozďaleč, pozvoľna, pozďlž; podaromne, ponáhlo/ponáhle, ponenáhle/ponenáhle, poznenáhle, potichu, povidne; pokryjome (kraj.), potajme; poležiačky, posediačky, poslepičky, pospiačky, postojáčky, pošepky; pošušky; polahky, polahučky, polahunky; podobrotky, pozločky; sem sa zaraďujú i nezrazené prípady so samostatnou morférou po: po bulharsky, po slovensky; po gemersky, po zemplínsky; po bratsky, po domácky, po našsky, po svojsky; po kolenačky.

Prefixálna morféma s-/z-/zo- + sufixálne morfémy -a, -u, -ia, -e, -i, -y (pôv. G. sg.):

zboka, zboku, zdĺže (i zdĺž bás.), zjari, zmladi, znenazdania, znútra, zospodku, zrána, zrazu, zvečera, zvonku, zvnútra, zvrchu; zospodu, zozadu; sčasti, sčiasťky, skraja, spamäti, spočiatku, spolovice, spravidla, sprvopočiatku, sprvoti; spredu.

Od substantivizovaných adjektív:

zblízka (aj zblíza), zblíža, zďaleka, zďalša, zhlboka, zhola, zhruba, zhusta, zľahka, zľahučka, zľava, zneďaleka, znenáhla, zostra, zoširoka, zrezka, zriedka, záplna, zváča, zvesela, zvolna, zvsoka; scela, sčerstva, skrátka, splna, spriama, sprudka, stažka, stuha.

Analogické prípady od prísloviak:

zdarma, zdnu, zdnuka (hovor.), zdnuky (nár.), zdola, zhora, zhurta, zobďaleč, zopdiať, zvlani, znenazďajky; sprvu, stamvon (zried.); od číslvky pol je spoly/spola.

Prefixálna morféma v-/vo- + sufixálne morfémy -e, -y, -u, -í (pôv. A. sg. a pl. a L. sg.):

vbok, vcelku, včas, vnohy, vzápätí; vpokon (bás.), vposled, vpred, vprostred (bás.), vzad (zried.), vzadu; vospodok, vosvet; vopred, vospod; včasná.

Od substantivizovaných adjektív:

vľavo, vpravo; vkrátce (arch.), vľahce (arch.); voslep (s odsunutým koncovým -o).

Analogické prípady od prísloviak:

vdol (bás.), vovedne, vovedno, vozvysok (bás.), vôkol; od číslvky pol je vpoly.

Prefixálna morféma o-/ob- + sufixálne morfémy -a, -u, -e (pôv. A. a L. sg.):

odušu, oprekot, osamote; občas.

Analogické prípady od prísloviak a príslovkových výrazov:

okolo, okrátko, onedľho; ozlomkrky; obďaleč, obzvlášť/obzvlášte (kniž.); od čísloviek ostopäť, ostošesť.

Prefixálna morféma za- + sufixálne morfémy -a, -a, -om (pôv. A. a I. sg.):

zaboha, začas, zaraďom.

Od substantivizovaných adjektív:

zakrátko, zanedľho, zatažko, zarovno; od číslvky jedno, zajedno.

Analogické prípady od prísloviak:

zadarmo, zadosť, zaraz, zavčas, zavčasu, zavčerom; zadobre; zapolydarmo; od čísloviek málo, veľa zavela, zamálo, zaviac, nezavela.

Iné prefixálne a sufixálne morfémy:

medzičasom, nadmieru, nadránom, podchvilou, podjeseň, podvečer, predčasom, predpoludním, predvečerom, uprostred; zbohom; spánombohom.

Prípady od substantivizovaných adjektív a analógie od prísloviek:

prednedávnom, predvečerom, predvlani, predlani; výnimočne i s predložkami: cez zajtra.

Pri niektorých z deadverbiálnych prísloviek sa ich koncová hláska morfematicky upravuje analogicky podľa desubstantívnych prísloviek: doopravdy, pozajtre, zavčerom, predvečerom, dohora, zhora, nahor, zdnu, vovne, zavčasu a i.

Osobitné skupiny okolnostných prísloviek

Príslovkové zrazeniny

Pri príslovkách, ktoré vznikli zrazením eliptických dvojslovných výrazov, je ich vzťah k nadradenému slovu daný spravidla ich prvou časťou: akomak, jakživ/jakživ, čochvíľa, čoskoro, kadetahšie; v niektorých prípadoch implicitne vyplýva z celého výrazu: horeznak, horeznakom, spakrucky, strmhlav, nemilobohu. V zrazenine tentoraz je vzťah príslovky k nadradenému slovu vyjadrený v jej druhej časti.

V zrazeninách tamhore, tamdolu, tamvon, tuhore, tudolu ap. je spomenutý vzťah vyjadrený v obidvoch častiach zrazeniny.

Príslovky božehráň, božechráň, božechovaj, bohvie, čertvie, ktovie, božzná, chráňboh, chráňpane, nedajbože používajú sa ako vetný základ, t. j. samostatne, a nepotrebuje vysloviť vzťah k nadradenému slovu. Platí to aj o jednoduchých pôvodných nominatívach čudo, div, hanba, pravda, škoda, zima, žiaľ.

Gramatická forma zložených prísloviek

Sú to užšie spojenia dvoch antonymných alebo synonymných prísloviek s komplexným významom, z ktorých každá má svoju vlastnú gramatickú formu: horko-ťažko, neslano-nemastno, pekne-krásne, pekne-rúče, skôr-neskôr, smutno-neveselo, široko-ďaleko, zle-nedobre; krížom-krážom, nasilu-namoc, zhora-zdola, zoči-voči, naširoko-nadaleko, zoširoka-ďaleka, dnes-zajtra ap.

Lebo takej ženy, ad animam, nemáš široko-ďaleko. (VANSOVÁ) — Keď to všetko pekne-rúče vybavil, chcel sa pobrať ďalej. (LASKOMERSKÝ) — Rozmierať urvanú roveň krížom-krážom. (HEČKO) — Keď nasilu-namoc chce, vypijem si. (TATARKA) — Pre mňa za mňa nech si frkajú autá zhora-zdola, ja si pôjdem, za čím ja chcem. (TATARKA) — Ľudská zloba opantala všetko zákol-vôkol. (JILEMNICKÝ)

Rovnako je to i v dvojčlenných antonymných príslovkových spojeniach: odhora nadol, zhora nadol, zboka nabok, zdnu von, sprava naľavo, spredu dozadu;

dnu i von, hore i dolu, nahor i nadol, vpravo i vľavo, zblízka i zďaleka, spredu i zozadu ap.

Ježibaba ho odvrchu dospodku očima merala a zaviedla ho k jednému oblôčku. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — Taro križľuje zboka nabok. (ONDREJOV) — Nehľadel ani napravo ani naľavo, sedel sta z dreva vystrúhaný. (FIGULI)

Okolnostné príslovky bez gramatickej formy

Je to malá skupina prísloviek, pri ktorých sa ich morfematická štruktúra z rozličných príčin zastrela, takže sú formálne amorfné. Ich vzťah k nadradenému členovi nemá síce svoje vyjadrenie, avšak implicitne vyplýva z ich príslovkového významu. Sú to prípady:

beda, darmo, dnes, dokorán, dosť, drier (arch.), halabala (hovor.), hneď/ihneď, mimo, načim, nadbe (náreč.), nádobno (zastar.), naporiúdzi, nevdojak, opäť, opodiať, osve, peši, preč, príliš, späť, spolu, teraz, treba, trocha, troška, včera, včul (náreč.), vedno, veľmi, vlni, von, zajtra, zápäť, zezradu, zvlášť, zôkol; sem patria i zložené príslovky dnes-zajtra a zrazeniny tamvon, vonkoncom; ďalej i prevzaté výrazy s príslovkovým významom, ktoré majú ráz lexikálneho citátu: apriori, brutto, ex (hovor.), expres, extra (hovor.), loco, netto, nóbl (hovor.), sic.

Sem sa zaraďujú i výrazy talianskeho pôvodu: adagio, agitato, allegro, crescendo, piano, ritardando, unisono; andante, dolce, forte, vivace a i.

K príslovkám trocha a troška jestvujú substantívne tvary tá trocha a troška, z tej trochy, k tej troche, tú trochu, pri tej troche, pri tej troške, pri troche, pri t roške, s tou trochou; porov.: Z tej trochy bola najprv polhodina, potom hodina. (URBAN)

Z dnešného hľadiska treba tieto tvary hodnotiť ako substantivizáciu príslušných prísloviek (historicky je naopak podstatné meno prvotné).

Záporová morféma pri príslovkách

Zápor je možný takmer pri všetkých vlastnostných a pri niektorých okolnostných príslovkách. Vyjadruje sa morféomou ne-. Ňou sa popiera kladný význam príslovky: neďostojne, nejednotne, neobratne, neodborne, neopatrne, neporiadne, nesprávne; nedosť, neškoda, netreba, nenačim, nedarmo a i.

Niekde sa zápor lexikalizoval. Príslovka má potom pozitívny opačný význam: nebezpečne, nehanebne, nenásilne, nenútene, neobyčajne, nepravdivé, nepríjemne, nesmelo; neďaleko, nedávno, neraz, neskoro, nezadlho, nezavela, nezriedka, onedlho a i.

Pri niektorých z týchto prísloviek sa ustálil litotetický zápor, ktorým sa vyjadruje zoslabená opačná vlastnosť alebo okolnosť: nedosť, nepríliš, nevelmi;

nedobre, nedraho, neľahko, nemlodo, nestriedmo, netažko; neveselo; neblízko, neďaleko, nevysoko a i.

Pri stavových a modálnych príslovičkách má zápor vetnú platnosť: *nečudo, neďiv, neľúto, neškoda, nevidno, nežiaľ, nevedno; nehodno, nemožno, nenačím, neslobodno, neradno, netreba*.

Rekcia prísloviiek

Gramatickú charakteristiku prísloviiek dopĺňa ich rekcia. Kým gramatická forma ukazuje vzťah prísloviiek k nadradenému slovu, v rekcií je daný ich vzťah k podradeným slovám alebo vetám. Formálne sa rekcia vytráňa len na podradenom člene.

Niektoré príslovky viažu prosté alebo predložkové pády:

blízko niečomu, podobne niečomu, primerane niečomu, verne niečomu; treba niečo, škoda niečoho, vidno niečo.

Niekde sa podradený výraz neviaže len na príslovku, ale na celú konštrukciu: *byť ľúto niečoho/za niečím, je skoro na niečo, je prívčas na niečo, je neskoro na niečo, je ľahko o niečo, je ťažko o niečo, je s ním zle, je s ním ľahšie, je tomu dávno*.

A škoda jej, takej rodiny. (KUKUČÍN) — Už nám tvojej slzookej ľutne v šťastí našom, synak, netreba. (BUTUS) — Všetkým nám bolo ľúto za Ferkom. (FIGULI) — Veď ako blízko bola pádu! (JÉGÉ) — Celú zimu ich rozdávala deťom, keď bolo ťažko o ovocis. (FIGULI) — Zdalo sa mi prívčas na spoločenské radovánky v prírode. (JILEMNICKÝ)

Od rekie treba odlišovať prípady, keď príslovka bližšie určuje predložku: *hlboko pod zemou, vysoko nad hlavou, ďaleko za dedinou, priamo k vedúcemu, rovno do ist, priamo proti vchodu, krátko pred slávnosťou, dávno po svadbe, hneď po návrate* ap. A ďalšie prípady, kde naopak predložkový výraz je bližším určením príslovky (*blízko k mestu, ďaleko od domova*) alebo kde je tento výraz nepriamo adverbálny a špecializuje okolnosť vyjadrenú príslovkou (*dolu pod schodmi, hore na streche, bokom ku skrini, nízko k zemi, uprostred medzi krovmi*) ap.

Osobitné sú prípady, keď pôvodná príslovka tvorí s predložkou zložený predložkový výraz: *súčasne s otvorením veľtrhu, súbežne s riekou, rovnobežne s trasou, paralelne s touto akciou, solidárne s nimi, primerane k týmto požiadavkám, kolmo na rovinu, zároveň s chodníkom, spolu so sestrou, vedno s nimi* ap.

Boli tu dva predsednícke stoly, postavené na šírku a prikryté zeleným súknom, kolmo na ne vyrovnaný dlhý rad stolíkov. (TATARKA) — A už boli zároveň s lokomotívou. (CÁDRA)

Obsahové príslovky sa viažu s neurčitkom alebo s vedľajšou vetou obsahovou. Zo stavových prísloviiek majú túto väzbu tie, ktoré vyjadrujú hodnotenie.

Najťaž sa zohriať, spotiť, hneď bude lepšie. (KUKUČÍN) — Ak sa stane taká premena, ľahko sa ti vrátiť. (KUKUČÍN) — Ťažko sa bolo rozlúčiť, ťažko. (KUKUČÍN) — Niekedy vidno preletieť poneď teplicu krásneho zeleného, či beláskavého vtáka. (ONDREJOV) — Škoda, že mu mal neroztála kútčom hlavu. (TATARKA) — Bohvie, odkedy som ho

nevidel. (KUKUČÍN) — Kto vie, či by ju nenadšila vóla za rodným mestom, za polom a našimi vrškami. (KUKUČÍN) — Konečne vidno, že ho nič nebolí. (KUKUČÍN) — Bolo mi ľúto, že ste ochoreli. (KUKUČÍN) — Možno, že práve toho sa obával. (TLAČ)

Modálne príslovky musia mať pri sebe infinitív alebo vedľajšiu vetu vždy. Pravda, je tu i možnosť elipsy.

Načím nahrádzať, hojil staré rany. (KUKUČÍN) — Čože prosíš, netreba sa ti prosiť. (TATARKA) — Už sa mu nemožno striasť dojmu, že pri ňom nesedí vlastne stará Jera, ale jeho Katica. (KUKUČÍN) — Treba, aby o tom vedeli všetci. (ÚZUS) — Božechráň, aby to postihlo vás! (ÚZUS)

Využitie jednotlivých druhov prísloviiek

Príslovky miesta

Miesto sa najčastejšie vyjadruje okolnostnými príslovkami. Vlastnostných prísloviiek miesta je nepomerne menej. Všeobecným významovým ekvivalencom miestnych prísloviiek sú opytovacie zámená *kde, kam, kade, kadiaľ, odkiaľ, skadiaľ, skade, odkade, dokade, pokade, pokiaľ*. Tieto zámená ukazujú aj ďalšie členenie miestneho významu. Treba tu rozoznávať štyri skupiny.

Miesto, na ktorom sa dej odohráva (na otázku *kde?*)

Okolnostné príslovky: *dnu, dolu, doma, hore, vonku, vonka, vókol, zókol; bokom, miestami, stranou; naboku, napredku, naspodku, navrchu, popredku, pozadu, dokola, okolo, uprostred, vpredu, vzadu; dookola, dovôkolo, naokolo, navôkol, obďaleč, opodiaľ, pozďaleč; tamdolu, tamdole, tudolu, tudole, tamhore, tuhore*.

Zložia ho na lôžko, napochytro schystané naboku v popredí. (KARVAŠ) — Je ich navrchu ešte päť. (HEČKO) — Obďaleč vykopávali drevorubači bútlavú lipu. (CÁDRA)

Príležitostne môžu miesto na otázku *kde?* vyjadrovať sekundárne aj smerové príslovky *von, naľavo, napravo*:

Von podúval južný vietor. (ONDREJOV)

Vlastnostné príslovky: *blízko, ďaleko, hlboko, neďaleko, nevysoko, nízko, vysoko, juhovýchodne, juhozápadne, severne, severovýchodne, východne, západne*.

Keď bola dosť vysoko, zatriasla vetvu. (ZÚBEK) — Keby tak pridaleko nestáli a hneď pri rohu kostola. (PLÁVKA)

Miesto, kade dej prechádza (na otázku *kade?, kadiaľ?*)

Okolnostné príslovky: *bokom, križom, okruhom, predom, priekom, vrchom, zadom; dookola, naokolo, naprieč; popredku; pomimo, povedľa, vľavo, vpravo*.

Utekali. Križom cez Voliarku, k Horičke. (ONDREJOV) — Ľudia stále chodia okolo a dlážka musí byť čistá. (CEROBÁK) — Obzrite sa len dookola. (KRÁN) — Bol to vlak do Pisy, sadol doň a išiel hoci i okruhom. (JÉGÉ)

Vlastnostné príslovky: *priamo, priečne, rovno, šikmo*.

Matej videl, ako Nemci utekajú priečne cez cestu. (PLÁVKA) — Chodte len stále **rovno**! (ÚZUS)

Pri vlastnostných príslovkách miesta sa pociťuje aj pôvodný význam spôsobu, a to najmä pri význame miesta na otázku *kaže?*

Miesto ako cieľ, kde alebo pokiaľ dej smeruje (na otázky *kde?, kam?, pokiaľ?*)

Okolnostné príslovky: *dnu, domov, preč, spiatky, von; nabok, napredok, naspodok, navrch; napred, naprostred, nazad; dopredku, dospodku, dovnútra, dovrchu; dopredu, doprostred, dozadu; vbok, vpred, vzad; naľavo, napravo, doľava, doprava, doprázdna; vľavo, vpravo; nahor, nadol, naspäť, nablízko, naďaleko, dohora, doďaleka, dohlboka, doďokola; vdol, vozvysok, vozvýš; tahore; príležitostne, a to sekundárne majú tento význam aj statické príslovky dole, dolu, hore*.

Zlez dole, Matúš! (FILAN) — Výbuchy tu lámali kameň, vrhali doďaleka črepiny skál. (CÁDRA) — Otvli spiatky, zastali, vyčkali devy. (EVIEZDOSLAV) — Električka veselo hřkotala tahore k železničnej stanici. (KARVAŠ)

Vlastnostné príslovky: *ďaleko, hlboko, vysoko; neďaleko, nevysoko; južne, juhozápadne, severne, východne, západne; široko-ďaleko*.

Takýmto krokom nedôjdeš ďaleko. (ÚZUS) — Rudko ich neobral, neodvážil sa tak vysoko, babrák. (ONDREJOV)

Miesto ako východisko deja (na otázky *skade?, odkiaľ? a odkade?*)

Okolnostné príslovky: *odboku, oddola, odhora, odpredku, odspodku, odvonku, odvrchu; odpredu, odspodu, odzadu; odzola, odzhora, oddaleka; sprava, spredu, spredku; zboku, zospodku, zvonku, zvnútra, zvrchu; zospodu, zozadu, znútra, zdnu, zdnuka (hovor.), zdnuky (náreč.), zdola, zhora, zľava, zobďaleč, zopodiaľ; zblízka, zblízka, zďaleka, zďalša, zneďaleka, zhlboka, zvsoka*.

Začul zdnuka Adamov chrapot. (KUKUČIN) — Zďaleka, od Prašivej vody, nesie sa hlas zelenomiského zvona. (HEČKO) — Pes díval sa zopodiaľ. (TAJOVSKÝ)

Vlastnostných prísloviiek s týmto významom niet.

Niektoré príslovky miesta majú dvojaký miestny význam:

Kde? a kaže?: mimo, vďkol, zďkol, zďkol-vďkol, bokom, stranou, popredku, pozadu, dookola, naokolo, okolo, pomimo, povedľa, vľavo, vpravo.

Tu naokolo nikde ani duba, ani čerešne nebolo. (HORÁK) — Musia prejsť doľ hlboký výmol, inak by museli obchádzať naokolo. (MINÁČ)

Kde? (miestne) a kam? (smerovo): dnu, dolu, hore, preč, von; naproti, bokom, oddďaleč, ďaleko, vysoko, hlboko, južne, severne, východne, západne, naľavo, napravo.

Podajte sa viacej naľavo. (ÚZUS) — Potom hneď naľavo bola skupina mladých s dvoma Grifovcami. (MINÁČ) — Pozri doľu! A ukázal nadol, kde sa rozprestieral široký dvor. (KUKUČIN) — Keby som to bol vedel, bol by buk dávno doľu. (TAJOVSKÝ)

Kde? a skade?: spredu, skraja, sprava, zboku, zľava.

Vezmi skraja dve stoličky! (ÚZUS) — A bývali sme hneď skraja. (TAJOVSKÝ)

Príslovky miesta môžu mať i prenesený a abstraktný význam.

Aj zhora tlačia na nás, aby sme to premenili. (MINÁČ) — Pekne, pekne, že tak ďaleko myslíte. (CÁDRA)

Príslovky miesta stoja najčastejšie pri slovesách.

V hovorovom úze sa vyskytujú miestne príslovky pri slovesách aj pleonasticky, a to vtedy, keď slovesá svojim významom dostatočne naznačujú okolnosť miesta.

A odišiel preč. (KUKUČIN) — Milá moja, vstaň hore, máš betára na dvore. (ZUDOVÁ PISEŇ) — Vošiel dnu. (ÚZUS)

Pri adjektívach sú príslovky miesta zriedkavejšie. Ide tu vlastne o skrytú elipsu slovesa.

Okolo mňa medzi skalami rástla materina dűška a miestami červenel sa zreľý chutný truskavec, hore červený, k spodku biely, akoby mal fez na hlave. (VAJANSEÝ)

Príslovky miesta v prizámennom postavení:

Všetko vďkol erárne, čože máme prepisovať, porúčat. (TAJOVSKÝ) — Teraz už naozaj stratili sebevladu a zmysel pre všetko dookola. (CHROBÁK)

Miestna príslovka pri citoslovi *hop*:

Hop sa hore, poveziem ťa. (MINÁČ)

Zo slovesných väzieb sa dostáva miestna príslovka do adnominálneho postavenia, kde sa ňou vyjadruje vlastnosť vyplývajúca z umiestnenia.

Króčik bokom, króčik nazad — a hneď veľký krik. (ONDREJOV) — Štefanko ukázal na otvor zhora. (KRÁK) — Začal sa pripravovať k návratu domov. (MRÁZ)

Adnominálne príslovky z pôvodných vedľajších viet:

Vymokajú odtiaľ potôčky a vľazia zem poniže. (CHROBÁK) — Akoby mávnutím zázračného prútika stratil Ľovek naproti všetko dobré a sympatické. (MINÁČ) — Len chorý orgovánový ker uprostred vzbudil v ňom jasnú spomienku na Píľsko. (URBAN)

Osobitné sú ustálené konštrukcie *predložka s + inštrumentál podstatného mena + miestna príslovka*.

Vysoká skala s jazvou uprostred a z jazvy vyteká prameň. (MINÁČ) — Kďdel oviec s kozami popredku pohol sa poľnou cestou k cintorínu. (ONDREJOV) — Pod ním drevený bunker s tmavým vchodom uprostred. (PLÁVKA)

Miestne príslovky v neúplnej dvojčlennej vete:

V úzadí blok, napravo dvere do kuchyne, naľavo do komory. (KRÁLIK) — Má murovanú pivnicu s dvoma okienkami, jedno spredu, druhé zboku. (PLÁVKA) — Tűšina naokolo, ani lístok sa nahýbe na konári. (KUKUČIN)

Miestne príslovky v platnosti jednočlennej vety:

Ta sa, beľa, ta, ďalej, ďalej. (HVIEZDOSLAV) — Dopredu, na útok! (MINÁČ) — Vlavo vbok! (ÚZUS)

Príslovky času

Význam času sa primárne vyjadruje okolnostnými príslovkami, časové príslovky vlastnostného typu sú len sekundárne. Všeobecné významové ekvivalenty časových prísloviok, opytovacie zámená, rozdeľujú ich podľa druhu časového významu na sedem skupín.

Čas, v ktorého hraniciach sa dej odohráva (na otázku *kedy?*)

Okolnostné príslovky: *dnes, prv, teraz, včera, včul* (zastar.), *vlani, zajtra; jedníc* (zastar.), *raz, ráno, večer, večerom, večierkom; nakoniec, naostatok, naostatku, naobed, napokon, napopoludnie, naposledok, naráno, navečer; včas, poobede, popoludní, spočiatku, sprvopočiatku, sprvoti, zjari, zmladi, zrúna, zvečera, dodňa, odpoľudnia, medzičasom, nadránom, predčasom, predpoludním, poobede, popoludní, podjeseň, podvečer; predvlani, predvčerom, pozajtre, pozajtra, popozajtra, popozajtre, sprvu, zaránky, predvčerajšky, nabudúce, prednedávnom, zálanským, včasráno, najsamprv, navčasráno; dnes-zajtra.*

Poobede ideme kone kúpať. (ONDREJOV) — Tak prídem ešte načas do kancelárie. (PLÁVKA) — Tak si sprvoti umienil. (HEČKO) — Kotlíari chodievali v našu stranu vždy tak podvečer. (ZELINOVÁ)

Časový význam môžu mať i miestne príslovky *napred, popredku, vopred, naostatok, naostatku* a spôsobové príslovky *povidne, potme*:

Chce napred sám sebe a potom i nepriateľom dokázať, že neuhne pred presilou. (A. MATUŠKA) — Chceli dôjsť ešte povidne, ale prišli už potme. (ÚZUS)

Vlastnostné príslovky: *dávno, nedávno, minule, predošle, budúce, obvykle, dodatočne, novšie, posmrtné, súčasne, posledne, príležitostne, najnovšie, skoro, neskoro, predčasne, oneskorene, dochvilne, pôvodne, posmrtné, predsmrtné, predoperatívne, postoperatívne, postmoriálne, prednatálne, postnatálne, perspektívne.*

Časy tie minuli dávno. (KUKUČN) — Ja ťa budúce nepustím. (TAJOVSKÝ)

Čas vo význame medze, po ktorú dej trvá (na otázku *dokedy?* a *pokedy?*)

Okolnostné príslovky: *dočasu, doobeda, dopoludnia, doposledku/doposledka, naveky, donekonečna; dodnes, doteraz, dovčera, dovlani, dozajtra, dopredvečera; podnes, povčera, doneďávna; nadosmrti.*

Ale som to až podnes nikomu nepovedal, že ma tak prezývali. (KUKUČN) — Doteraz vravel rúčo. (HEČKO)

Vlastnostné príslovky: *dočasne, doživotne, predbežne, provizórne.*

Vicišpán po svojom zvolení ostáva v úrade doživotne. (RAPANT) — Aspoň dočasne, kým sa mu podarí získať od pána farára povolenie na pohreb. (KRÁLIK)

Čas vo význame medze, od ktorej sa dej koná (na otázku *odkedy?*)

Sú tu len okolnostné príslovky: *odprvoti, oddnes, odpredvčera, odvlani, odzajtra, odjakživa, odprvu, oddávna, odpradáva, odvčarána.*

U Habdžov majú odvčera Kristínu, sestru z Podhája. (HEČKO) — Vraniakovci boli odjakživa pažraví. (TATARKA)

Čas, na ktorý sa dej určuje (na otázku *nakedy?*)

Aj tu sú len okolnostné príslovky: *naobed, naostatok, naráno, navečer; nadnes, navčera, nazajtra, napozajtra, napozajtre, nabudúce, na neskoršie.*

Nože, nechaj z toho dreva i nazajtra i napozajtre. (SKALKA) — Habdžu ako príselca nechal si naostatok. (HEČKO) — Túto prácu môžeme smelo odložiť na neskoršie. (ONDREJOV)

Čas, po uplynutí ktorého sa dej koná (na otázku *po akom dlhom čase?*)

Okolnostné príslovky: *hneď, ihneď, zápäť, vzápätí, podchvilou, naskutku, čochvíla, naflaku* (hovor.), *zaraz, okrátko, onedlho, zakrátko, zanedlho, ponenáhlo, ponenáhle, navela, nezavela, zavela, čoskoro, navela-navela, časom, obratom; sčerstva.*

Ale časom to prešlo. (HEČKO) — Naskutku pod hore! (JECÉ) — Podajte obratom zprávu. (KARVAŠ) — Grófka sa zakrátko prebrała. (JECÉ) — Nuž, navela-navela som predsa len nahmatal závoru a vošiel dnu. (PONICKÁ)

Vlastnostné príslovky: *okamžite, bleskove, skoro, skôr-neskôr.*

Možno, že skoro doskáče. (RUFUS) — Ale keď sa to minulo, Eva tušila, že skôr-neskôr zostane na lade, bez akejkoľvek pomoci, vystavená biede a hladu. (URBAN)

Čas, v priebehu ktorého sa dej koná (na otázku *ako dlho?*)

Okolnostné príslovky: *chvíľu, chvíľku, trochu, trošku, úchytom; načas, začas, nachvíľu, naveky, sprvoti, nadiľho, nateraz, nakrátko, nastále, natrvalo, natrochu, naúchytky, naďalej, nadosmrti.*

Sprvoti sa nehlási nik. (HEČKO) — Začas sa ešte držal ako mládenec. (TAJOVSKÝ) — Nachvíľu sa všetci zamysleli. (LAZAROVÁ) — Veď len nebude takto i naďalej (KUKUČN)

Vlastnostné príslovky: *dávno, dlho, krátko, neprestajne, nepretržite, neustále, permanentne, predbežne, prechodne, trvale, ustavične, večne.*

Bola vydatá tak dávno a tak krátko! (TATARKA) — Bol večne ospalý a cítil sa ako rekonvalescent. (MINÁČ) — Jerguš hľadel na hviezdy dlho, veľmi dlho. (ONDREJOV) — Čím boli, boli po celý deň a permanentne. (A. MATUŠKA)

Tento časový význam môže mať aj miestna príslovka *ďalej*:

Dni sa počali krátiť — no pekná, suchá chvíľa trvá ďalej. (KUKUČN)

Čas v opakujúcich sa intervaloch (na otázku *ako často?*)

Okolnostné príslovky: *chvíľami, chvíľkami, podchvilou, občas, zriedka, nezriedka, zakaždým, zavše, jednotajky, neraz.*

Podchvilou udel nám do uší rachot gulometov alebo výbuch granátu. (JANČOVÁ) — Prvé roky ju navštívil *zakaždým*, keď bol v meste. (KUKUČÍN) — Zboku *zavše* vytryskne konské zaerdžanie. (HEČKO)

Vlastnostné príslovky: *často, denne, dennodenne, jednotajne, každodenne, každoročne, mesačne, neprestajne, neustále, obvykle, obyčajne, ojedinele, pravidelne, príležitostne, ročne, stále, sústavne, týždenne, ustavične, zriedkavo, zvyčajne.*

A z richtárstva nemá nič — dvadsať zlatých ročne. (KUKUČÍN) — A táto predtucha obľetuje ho *neprestajne*. (KUKUČÍN) — Píše *príležitostne*. (A. MATUŠKA)

Časový význam *ako dlho* a *ako často* obsahuje aj prvok miery. Obidva významy sú od seba slabozväzkom rozlíšené.

Príslovka *naveky* má význam *dokedy* i *ako často*.

My sme rozlúčení *naveky*! (KUKUČÍN) — I on, i Kupec, občerstvení trochu, rozprávali vedno *naveky*. (TIMRAVA)

Príslovka *podchvilou* značí *po akom dlhom čase* i *ako často*.

Podchvilou sa vrátil! (TLAČ) — Musí sa za ním *podchvilou* obracať. (ŠVANTNER)

Pri adjektívach sú časové príslovky zriedkavejšie.

Oživujú dávno zaniknúť minulosť. (JILEMNICKÝ) — Tulák, gauner *predčasne vyspelý* a vyspelo zlý. (MINÁČ) — Potrebným zmenšením objemu sa všetka *pôvodne plynná* látka premení na kvapalinu. (ILKOVIČ)

Časová príslovka v adnominálnom postavení:

Raketové motory včera, dnes a zajtra. (TLAČ) — To bola *práca doobeda*. (F. KRÁČ)

V neúplnej dvojčlennej vete:

Dnes na programe Krútnava. (PLAGÁT)

Pri substantívnom vetnom základe ako príslovkové určenie.

Do videnia zajtra napoludnie v Smrečanoch. (TAJOVSKÝ)

Časová príslovka absolútne:

Včera a zajtra. (MINÁČ) — Hneď! Hneď! — Okamžite! — Neskoro. (ÚZUS)

S porovnávacou spojkou *ako* vyjadruje časová príslovka metonymicky vlastnosť a je vo vete prívlastkom, doplnkom alebo prísudkom.

To nie je taký *zápas* ako predvčerom. (ÚZUS) — Roky idú, nie som už ako *predviani*. (ÚZUS) — Nevyzeráš ako *obyčajne*. (ÚZUS)

Takto môže mať časová príslovka aj spôsobový význam.

Naši cyklisti nešli ani trochu *ako viani*. (TLAČ)

Príslovky príčiny (účelu, účinku a prípustky)

Primárne sa príčina deja vyslovuje okolnostnými príslovkami. Vlastnostné príčinné príslovky sú len sekundárne. Všeobecným významovým ekvivalentom príčinných prísloviek sú opytovacie zámená *prečo?*, *načo?*, *začo?*. Príčinných prísloviek je pomerne málo.

Okolnostné príslovky: *náhodou, neprávom, omylom, právom; natruc* (hovor.), *navzdor, navzdory; nadarmo, zadarmo, samochťiac*.

Nie *nadarmo* a *náhodou* každému pri jeho mene vyvstane práve ten jeho román. (A. MATUŠKA) — *Zadarmo* ťa predsa nepustili! (KARVAŠ) — *Právom* mohol očakávať záujem vedeckého sveta. (URBAN)

Vlastnostné príslovky: *bezodvodne, dôvodne, náhodne, neodôvodnene, neúmyselne, nevyhnutne, nútene, nutne, samovoľne, úmyselne, vedome, zámerne*.

Ich mená neuvádzame *náhodne*. (A. MATUŠKA) — Vravím mu, že by som sa rád *nevyhnutne* so Zápotočným rozprával. (FIGULI)

S významom príčiny úzko súvisí význam účelu. Majú ho okolnostné príslovky *naporúdzi, napohotove, napospas, naprezrek, naprezročky, napriek, naprieky, naproti, naprotiveň, naverímboha, oproti, pohotove, poruke, očistom*.

Ja, reku, kosu nechám *poruke*. (ONDREJOV) — Deva počúva; ostatné rady a pokyny, aké máva postún *naporúdzi*. (KUKUČÍN) — Ale to len tak, *naprezrek* pozerá, sem tam šibe okom po Vincovi. (MINÁČ) — Otec mi neprišiel *naproti*, už vtedy chorľavel. (MINÁČ)

Vlastnostné príslovky účelu: *bezcieľne, bezúčelne, nepotrebné, osobne, pracovne, služobne, súkromne, úradne, zámerne*.

Úradne sme prišli — vo veci poslednej vôle zosnulého Ondreja Mozoľu. (KRÁČ) — Oko jeho bude bdiť nad spiacimi *strážne*. (TIMRAVA)

S významom príčiny súvisí aj význam účinku. Majú ho okolnostné príslovky *darmo, nadarmo, naprázdno, navnívoč, nazmar, navidomoči, nemilobohu, podaromnici, vhod, nevhod, naverímboha*.

Ale notár volal *nadarmo*. (KALINČIAK) — Všetky jeho dobré rady vychádzali *nazmar*. (HEČKO) — Ale ani pán továrnik Dobák nechoel vyjsť *naprázdno*. (PLÁVKA) — Ťažko predpokladať, že by si opatrný Mongol len tak *naverímboha* nechal jurtu nestráženu. (TATARKA)

Vlastnostné príslovky účinku: *bezvýsledne, daromne, márne, nevhodne, vhodne, bezúspešne, neúspešne*.

Guznár si *bezvýsledne* žmýkal mozog. (TATARKA) — Možno neprídeš, možno ti to vravím *zbytočne*. (CHROBÁK) — *Bezcieľne* blúdil po uliciach mesta. (OÁDRA)

Blízky je i význam prípustky. Majú ho okolnostné príslovky *napriek, naproti, naschvál, náročky, nevoľky, nechťiac, nevďojak, nechťiačky, volky-nevoľky, chci-nechci, chcej-nechcej, chťiac-nechťiac*.